

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія

Л. А. ПАРФЕНТІЙ

**УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ
БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ
В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Монографія

Суми
ВВП «Мрія»
2019

УДК [658.15:351.863](043.5)
П 18

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол №10 від 27 листопада 2018 року)*

Рецензенти:

Школьник І. О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету

Ковальов Є. В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Парфентій Л. А.

П 18 Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності : монографія / Л. А. Парфентій. – Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. – 184 с.

ISBN 978-966-473-258-8

У монографії наведено теоретичне обґрунтування та запропоновано вирішення наукової задачі, що полягає в розробці науково-методичних засад і практичних рекомендацій щодо управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності.

Монографію рекомендовано для фахівців у галузі фінансів, менеджменту на підприємстві, а також для студентів і аспірантів економічних спеціальностей, науковців і викладачів закладів вищої освіти.

УДК [658.15:351.863](043.5)

ISBN 978-966-473-258-8

© СФ ХНУВС, 2019
© Парфентій Л. А., 2019
© ВВП «Мрія», 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ.....	5
1.1 Сутність, необхідність забезпечення та місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки	5
1.2 Система управління фінансовою безпекою підприємства.....	21
1.3 Характеристика та класифікація загроз фінансовій безпеці підприємства	31
1.4 Економічна нестабільність як фактор впливу на рівень фінансової безпеки підприємства.....	47
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЯК ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ	62
2.1 Оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства (на прикладі підприємств промисловості України).....	62
2.2 Особливості циклічних коливань економіки України як форми прояву економічної нестабільності	79
2.3 Безробіття, інфляція та девальвація як індикатори економічної нестабільності в Україні	99
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	109
3.1 Розробка науково-методичного підходу щодо оцінювання рівня економічної нестабільності в Україні	109
3.2 Удосконалення системи поточного управління фінансовою безпекою в умовах економічної нестабільності.....	139
3.3 Обґрунтування необхідності застосування елементів теорії ігор при перспективному управлінні фінансовою безпекою підприємства	150
ВИСНОВКИ.....	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164

ВСТУП

Стійкість і потужність економічної системи будь-якої держави значною мірою залежать від рівня фінансової безпеки підприємств-резидентів. Водночас рівень фінансової безпеки підприємств перебуває під постійним впливом як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, серед яких, передусім, необхідно виділити економічну нестабільність у державі. Вона, зокрема, проявляється через погіршення основних макроекономічних показників: зниження обсягу ВВП, зростання рівня безробіття, темпів інфляції та девальвації національної валюти. Наслідки вищезазначених проявів економічної нестабільності суттєво відбиваються на показниках фінансового стану підприємств, що, в свою чергу, призводить до зниження рівня їх фінансової безпеки. Виходячи з цього, зростає актуальність здійснення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності. Наслідки такого управління позитивно відобразяться не тільки на рівні фінансової безпеки підприємств, а й на строках стабілізації економіки.

Потреба в розвитку науково-методичних засад і розробці практичних рекомендацій щодо управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності обумовлює об'єктивну необхідність поглибленого аналізу даної проблематики, визначає важливість, актуальність і практичну значимість даної роботи.

Монографію рекомендовано для фахівців в галузі фінансів, менеджменту на підприємстві, а також для студентів і аспірантів економічних спеціальностей, науковців і викладачів закладів вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні науково-методичних підходів, висновків і рекомендацій монографічного дослідження в практичній діяльності щодо управління фінансовою безпекою підприємств, у тому числі в діяльності органів державної влади у процесі здійснення ними законодавчої та регуляторної функцій, а також у освітньому процесі закладів вищої освіти.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1 Сутність, необхідність забезпечення та місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки

Стан економіки будь-якої держави є залежним від рівня розвитку її виробничої сфери. Тому стабільний розвиток вітчизняних підприємств є однією з перших передумов забезпечення могутньої економічної системи держави. Їх функціонування завжди супроводжується виникненням великої кількості загроз, які можуть створювати фінансово небезпечну ситуацію. Убезпечення підприємства, створення так званого «імунітету» до загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, що полягає, перш за все, у правильному, адекватному ситуації менеджменті, є одним із основних завдань системи управління фінансовою безпекою підприємства. Особливої актуальності дане питання набуває в умовах економічно нестабільного середовища.

Необхідно зазначити, що питання фінансової безпеки підприємств не є повністю розробленим. Більшість досліджень фінансової безпеки стосуються проблем її забезпечення на рівні держави. Що ж стосується мікрорівня, слід відмітити, що авторами досліджується фінансова безпека суб'єктів підприємництва, суб'єктів господарювання та підприємств. У монографії досліджується проблематика фінансової безпеки підприємств, оскільки, на нашу думку, саме вони виступають рушійними силами у будь-якій економіці. Крім того, аналіз наукової літератури показав, що зазвичай при дослідженні фінансової безпеки як суб'єктів підприємництва, так і суб'єктів господарювання, під ними розуміються саме підприємства – суб'єкти комерційної господарської діяльності. Тому, виходячи з цього, можна зробити висновок про доцільність опрацювання наукової літератури про фінансову безпеку не тільки підприємств, а й суб'єктів господарювання та суб'єктів підприємництва.

Перш ніж перейти до вивчення сутності дефініції «фінансова безпека підприємства», необхідно визначитися що саме означає категорія «безпека». Необхідно зауважити, що у чинному законодавстві немає визначення даного поняття. Його сутність розкривалася у проекті Закону України «Про службу безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб», проте законопроект так і не було прийнято. У ньому зазначається, що «безпека – цілеспрямований процес забезпечення

функціонування та сталого розвитку об'єкта» [192]. Дозволимо собі не погодитися з цим визначенням, оскільки, на нашу думку, безпека – це динамічний стан, а не процес.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» міститься визначення національної безпеки. Під нею розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах [191].

У наукових колах також немає єдиного розуміння сутності поняття «безпека».

Науковці Н. Л. Гавкалова та Ю. С. Чаплигіна виділяють три підходи до визначення поняття безпеки (табл. 1.1). Найповніше сутність даного поняття визначається в рамках першого підходу, згідно якого безпеку розуміють як стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення або неможливості її функціонування і розвитку [39].

На думку О. М. Марченко, поняття «безпека» у найбільш широкому значенні характеризує конкретний стан і ступінь захищеності будь-якого об'єкта (суб'єкта) від негативних впливів та його спроможність протистояти змінам умов функціонування [123, с. 371]. Таке трактування поняття є не зовсім правильним, оскільки зміни умов функціонування не завжди несуть в собі загрозу, тому бувають випадки, коли їм треба не протистояти, а використовувати їх на власне благо. Тому було б правильніше доповнити дане визначення в кінці словами «які несуть в собі загрозу».

Таблиця 1.1

Систематизація підходів щодо визначення поняття «безпека»

Підхід до визначення поняття «безпека»	Переваги	Недоліки	Представники
Стан захищеності суб'єкта (об'єкта)	Містить основні аспекти досліджуваного поняття	Не вказані передумови виникнення такого стану	Т. Б. Кузенко, О. Ю. Литовченко, Н. В. Сабліна [104], О. М. Марченко [123]

Продовження таблиці 1.1

Підхід до визначення поняття «безпека»	Переваги	Недоліки	Представники
Відсутність або низький рівень загроз	Враховується зовнішнє середовище суб'єкта (об'єкта) через врахування рівня загроз	Є неповним: ситуація повної відсутності загроз є неможливою, а їх низький рівень не гарантує безпечного стану суб'єкта (об'єкта) за відсутності превентивних заходів	Я. А. Жаліло [61], В. Кузнецов [106]
Діяльність по забезпеченню	Враховує необхідність здійснення заходів по забезпеченню суб'єкта (об'єкта)	Неадекватно розкриває поняття	В. Серебряніков [49]
Стан захищеності суб'єкта (об'єкта) завдяки певній діяльності	Найповніше розкриває сутність досліджуваного поняття	Не враховується рівень загроз	Л. Коженцьовські [93]

Джерело: складено автором за матеріалами науковців

Заслуговує на увагу визначення безпеки Т. Б. Кузенко, Н. В. Сабліної, О. Ю. Литовченко, які зазначають, що під поняттям безпеки необхідно розуміти «...певний стан захищеності будь-якого суб'єкта у системі його зв'язків від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, який оцінюється його рівнем й забезпечує самозбереження та розвиток у

теперішньому й майбутньому» [104]. Дане визначення є найбільш повним у рамках першого підходу.

У другому підході акцентується увага на характеристиці умов існування об'єкта. На думку авторів, обидва цих підходи містяться у працях В. Кузнецова, який розглядає поняття безпеки у єдності з протилежною йому категорією «небезпека». Під небезпекю він розуміє об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на соціальний організм, в результаті якого йому може бути заподіяно будь-які збитки, шкода, що погіршує його стан, додає його розвитку небажані динаміку та параметри (характер, темпи, форми і т. д.). Стану безпеки характерні повна захищеність і повна визначеність, а стану небезпеки – повна невизначеність, наявність викликів, ризиків і загроз для цілей, ідеалів, цінностей, інтересів людини, сім'ї, суспільства, народу і держави. Тому перше з них можна охарактеризувати за допомогою категорій «розвиток», «прозорість», «керованість», «визначеність», «стійкість», «стабільність», «порядок», а друге – «стагнація», «криза», «невизначеність», «нестабільність», «ризик», «виклики», «загрози», «ненадійність». Він розглядає безпеку як «сукупність актуальних чинників, що забезпечують сприятливі умови для розвитку країни, держави, особистості» [106]. Тобто В. Кузнецов розглядає безпеку як відсутність небезпеки.

Представником другого підходу є також Я. А. Жаліло, який дотримується думки, що «в загальному розумінні безпека – це низький рівень загроз, які можуть перешкоджати стійкому функціонуванню певного суб'єкта» [61]. Не можемо погодитися з цим, оскільки навіть низький рівень загроз може іноді призвести до небезпечних ситуацій за умов неадекватної існуючому середовищу поведінки суб'єкта.

Крім того, Я. А. Жаліло зазначає, що людина є в безпеці, якщо, по-перше, вона почувається безпечно в конкретний момент часу та у даному місці та, по-друге, має впевненість у безпечності свого майбутнього. На нашу думку, ці дві передумови характерні не лише для безпеки людини, але й для безпеки будь-якої іншої системи (підприємства, економіки в цілому тощо).

Згідно третього підходу безпека розглядається як діяльність з попередження будь-яких загроз, небезпек. Цей підхід представлений В. Серебряніковим, який зазначає, що безпека – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства, народів з пошуку, запобігання, послаблення, ліквідації та спрощення небезпек, здатних їх знищити, призвести до втрати фундаментальних і духовних цінностей, завдати непоправної шкоди, стати на шляху їх виживання і розвитку [49].

Вчений Л. Кожен'ювскі наводить «компромісне» визначення безпеки, в якому враховуються аспекти першого і третього підходів. Під безпекою він розуміє певний стан захищеності будь-якого суб'єкту від загроз, який можливо досягти лише за умов певної діяльності [93].

Таким чином, систематизацію підходів щодо трактування поняття безпеки, здійснену Н. Л. Гавкаловою та Ю. С. Чаплигіною, можна доповнити четвертим, «компромісним» підходом (табл. 1.1) і на основі їх аналізу дати власне визначення досліджуваної категорії.

Таким чином, на нашу думку, безпека – це динамічний стан захищеності суб'єкта (об'єкта) від загроз (ризиків) зовнішнього та внутрішнього характеру, який є можливим у разі їх низького рівня та/або здійснення превентивних заходів щодо нівелювання їхнього впливу, і забезпечує його самозбереження та розвиток як в поточному, так і в перспективному періодах.

Виділяють безпеку індивідуума, підприємства і держави. Дослідимо визначення поняття «безпека підприємства».

Автори Н. Л. Гавкалова та Ю. С. Чаплигіна здійснили групування підходів до тлумачення поняття «безпека підприємства» (табл. 1.2).

На їх думку, поняття безпеки підприємства включає такі аспекти:

- а) існування реальних і/або потенційних загроз, що завдають шкоди функціонуванню підприємства;
- б) схильність ресурсів підприємства піддаватися цим загрозам;
- в) діяльність підприємства по розпізнаванню загроз, запобіганню небезпек та ліквідації (мінімізації) їх наслідків.

Таблиця 1.2

Концепції та підходи щодо тлумачення безпеки підприємства

Концепція безпеки як форми розвитку суб'єкта			Концепція безпеки як протистояння загрозам	
Ресурсно-функціональний підхід	Гармонізаційний підхід	Конкурентний підхід	Стійкісний підхід	Захисний підхід
Сутність підходів				
Стан використання ресурсів підприємства за функціональними сферами	Гармонізація інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища	Наявність у підприємства конкурентних переваг	Здатність підприємства як соціально-економічної системи зберігати такі головні властивості, як рівновага і стійкість	Попередження та захист підприємства від негативного впливу загроз

Джерело: [39]

Тому під безпекою вони розуміють «...стан захищеності підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, що гарантує найбільш продуктивне використання ресурсів підприємства і досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження інтересів підприємства з інтересами суб'єктів у часі та просторі» [39]. Дане визначення, на нашу думку, не є повністю логічно завершеним, оскільки найбільш продуктивне використання ресурсів підприємства є не єдиним індикатором стану безпеки останнього. Крім того, з формулювання незрозуміло яких саме суб'єктів мають на увазі автори.

Науковці О. М. Підхонний, Н. О. Микитюк, І. П. Вознюк вважають, що «під безпекою підприємницької діяльності... варто розуміти стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності на всіх етапах його функціонування від зовнішніх і внутрішніх загроз, що мають негативні, перш за все, фінансові, а також організаційні, правові та інші наслідки» [172]. Це визначення також не розкриває повністю сутності досліджуваного поняття, а також містить непотрібну конкретизацію стосовно негативних наслідків загроз, хоча будь-яка загроза по своїй суті містить у собі ризик настання негативних наслідків.

На нашу думку, під безпекою підприємства варто розуміти стан його захищеності від загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, який полягає у стабільності функціонування та наявності сприятливих умов для розвитку в майбутньому і досягається внаслідок діяльності системи безпеки.

Фінансова безпека є складовою економічної безпеки. Тому з метою якнайретельнішого дослідження поняття фінансової безпеки необхідно визначитися, що треба розуміти під економічною безпекою підприємства.

Дослідженням питань економічної безпеки підприємства займаються багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них можна виділити В. О. Ареф'єва, О. В. Ареф'єву, М. Бендікова, З. С. Варналія, К. С. Горячеву, О. А. Груніна, С. Груніна, М. М. Єрмошенка, С. М. Ілляшенко, Ю. Г. Кіма, Т. Б. Кузенко, П. В. Мельника, С. Ф. Покропівного, Л. Л. Тарангул і ін. Проте питання щодо розуміння сутності поняття «економічна безпека підприємства» та її складових до сих пір залишаються дискусійними.

Проаналізувавши наукову літературу стосовно даного питання, можна виділити наступні підходи щодо трактування сутності економічної безпеки підприємства (табл. 1.3).

Як видно із табл. 1.3, більшість науковців схиляється до думки, що визначальним при трактуванні поняття безпеки є слово «стан». Проте і в рамках даного підходу утворилося розмежування: економічну безпеку підприємства розуміють і як стан його захищеності від різного роду загроз та ризиків, і як стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства, завдяки якому забезпечується стійкість підприємства до цих

загроз. На нашу думку, навіть при найбільш ефективному використанні своїх ресурсів суб'єкт підприємництва не є повністю застрахованим від виникнення економічно небезпечних ситуацій, оскільки вплив зовнішніх загроз на підприємство може бути не менш, а навіть більш пагубним за вплив внутрішніх загроз.

Таблиця 1.3

Систематизація підходів щодо трактування сутності економічної безпеки підприємства

Трактування економічної безпеки підприємства		Автор
Стан	захищеності підприємства	О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко [8], М. Бендіков [14], Т. М. Гладченко [43, 44], К. С. Горячева, М. М. Єрмошенко [63], О. А. Грунін, С. Грунін [51], Я. А. Жаліло [64, 65], М. І. Камлик [81], Д. Ковальов, Т. Сухорукова [92], Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон [100], С. В. Лекареві, А. П. Судоплатов [207], Г. Лобза, Г. Пастернак-Таранушенко [166], С. Л. Маламедов [118], О. О. Мельник [125], Г. Мінаєв [127], І. І. Нагорна [147], О. І. Судакова [206], І. О. Тарасенко, О. В. Черниш [214], В. Шликов [144], Л. Юрович [225]
	найбільш ефективного використання ресурсів	Н. В. Апанчук, М. І. Копитко [99], О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко [8], А. А. Беспалько, А. С. Власков, В. Ф. Гапоненко [41], З. С. Варналій, П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул [60], В. Н. Забродский [68, 67], С. М. Ілляшенко [74], В. І. Кириленко [84], Є. А. Олейніков [159], С. Ф. Покропивний [59], Л. Юрович [225]
Забезпечення стійкості підприємства		Г. А. Андрущук, П. П. Крайнев [3], В. О. Ареф'єв [7], О. Р. Бойкевич [19], Ю. В. Бондарчук, А. І. Марущак [21], Т. В. Ганущак [40], О. А. Грунін [51], Ю. Г. Кім [89], К. С. Половнев [181]
Інше		О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко [9], Н. Капустін [68], Д. Ковальов, Т. Сухорукова [92], Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов [96, 184]

Джерело: складено автором за матеріалами науковців

Трактують економічну безпеку підприємства і як певну систему чи діяльність щодо забезпечення стійкого стану підприємства. Не можемо погодитися з таким баченням цього поняття в силу іншого вищевикладеного трактування категорії «безпека». Діяльність по створенню передумов виникнення стану безпеки та відповідна система, безперечно, мають бути на підприємстві, проте це не є сутністю досліджуваного поняття.

Існують й інші поодинокі визначення економічної безпеки підприємства, які не можна віднести до жодного з підходів. Так, під нею розуміють:

а) інтегральну оцінку ресурсного потенціалу і ступеня захищеності підприємства від негативної дії зовнішнього середовища [92, с. 9];

б) сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів [68];

в) міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ними суб'єктів зовнішнього середовища, які діють поза межами підприємства [9, 96, 184].

На нашу думку, найбільш адекватним дійсності є підхід щодо розуміння економічної безпеки підприємства як стану його захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз. Необхідно зазначити, що більшість науковців розділяє такий погляд на це питання (див. табл. 1.3).

Серед досліджених думок щодо трактування економічної безпеки підприємства найбільш повно розкриває її сутність визначення, дане М. М. Єрмошенком та К. С. Горячевою: «...економічна безпека підприємства – це такий стан його економіки (економічної системи), який можна характеризувати внутрішньою збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі реалізації власних економічних інтересів свій сталій і ефективний розвиток» [63]. Проте дане визначення необхідно дещо конкретизувати.

На нашу думку, під економічною безпекою підприємства необхідно розуміти стан захищеності його економічної системи від загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, як реальних, так і потенційних, який характеризується її стабільністю функціонування та спроможністю до розвитку в майбутньому і досягається завдяки цілеспрямованій діяльності щодо його забезпечення.

Економічна безпека підприємства не є неподільною цілісністю, а складається зі складових. Проте щодо виділення даних складових елементів існують різні наукові погляди. Науковці І. А. Дмитрієв та А. О. Близнюк зазначають, що існують три підходи щодо визначення складових економічної безпеки підприємства: системний, ресурсний та функціональний. На їх думку, системний підхід є характерним для дослідників у галузі економіки підприємства. У рамках даного підходу, економічна безпека підприємства складається з:

а) технологічної складової – до неї належать всі інтереси та загрози, які впливають на технічну сторону процесу виробництва;

б) ресурсної складової – до неї відносяться чинники, які характеризують матеріальне забезпечення виробництва основними видами ресурсів;

в) фінансової складової, яка характеризує фінансові аспекти діяльності підприємства;

г) соціальної складової, яка характеризує все, що пов'язано з персоналом підприємства, його матеріальню забезпеченістю, чисельністю, віковою та освітньою структурами [55].

Згідно ресурсного підходу економічна безпека підприємства має наступні складові:

а) безпеку капіталу, пов'язану із акціонерним і позиковим капіталом підприємства;

б) безпеку персоналу, яка стосується апарату управління, виробничих працівників та службовців підприємства та ефективності їх праці;

в) безпеку інформації та технології, яка спирається на чинники, пов'язані з інформаційним забезпеченням діяльності підприємства та процесу прийняття рішення, а також спроможності підприємства виробляти інноваційний продукт;

г) безпеку техніки і обладнання, що стосується основних виробничих фондів, а також питання їх відповідності наявним кадровим і фінансовим ресурсам;

д) безпеку прав, яка охоплює питання щодо прав підприємства на використання певних обмежених ресурсів [55].

Функціональний підхід, на погляд авторів, є найбільш досконалим і поширеним. У рамках даного підходу виділяють наступні складові економічної безпеки підприємства:

– фінансову;

– інтелектуально-кадрову – пов'язану з аспектами роботи з персоналом, підвищення ефективності його праці та результатів діяльності;

– техніко-технологічну, що стосується рівня технологій підприємства;

– політико-правову, що містить аспекти правового забезпечення підприємства та можливостей його адаптації до змін у законодавстві, держуправлінні тощо;

– інформаційну, яка стосується інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень і кількості та якості наявної інформації;

– екологічну, яка містить аспекти стосовно діяльності підприємства, а особливо його виробничого процесу, що здійснює негативний вплив на навколишнє середовище та екологію району, держави, а також стосовно забезпечення екологічного контролю та здійснення витрат на природоохоронні заходи;

– силову, що полягає у забезпеченні фізичної безпеки працівників, збереженості майна та захищеності інформаційних ресурсів [55].

Даний перелік І. А. Дмитрієв та А. О. Близнюк пропонують доповнити корпоративною складовою, яка передбачає захищеність підприємства від недружнього злиття та поглинання, рейдерських атак тощо.

Як бачимо, у вищевикладеному розкритті сутності складових економічної безпеки підприємства за функціональним підходом є деякі неточності. Наприклад, І. А. Дмитрієв і А. О. Близнюк зазначають, що силова складова «стосується всіх аспектів діяльності підприємства, що визначають... захищеність інформаційних ресурсів підприємства» [55]. Ця характеристика може стосуватися і інформаційної безпеки підприємства. Тому можна говорити про не зовсім чітке розмежування складових економічної безпеки підприємства.

Крім того, екологічна складова, на нашу думку, разом із вищезазначеними аспектами містить ризик екологічної аварії, катастрофи як на території підприємства, так і поза нею.

Здійснено систематизацію поглядів з приводу поділу економічної безпеки підприємства на складові частини (табл. 1.4). Як бачимо, дійсно, більшість науковців є прихильниками функціонального підходу.

Необхідно зазначити, що в ході дослідження даного питання було виявлено дві точки зору стосовно виділення складових економічної безпеки:

а) виділення лише тих складових, що базуються на економічних відносинах. Такої думки дотримуються М. М. Єрмошенко та К. С. Горячева. Представники системного підходу, розглядаючи економічну безпеку підприємства як певну систему, теж виділяють складові лише економічного характеру;

б) включення складових навіть неекономічного характеру, що мають вплив на рівень економічної безпеки підприємства. До такої думки схиляються представники функціонального підходу.

Для того, щоб визначити, яка з вищеведених точок зору є вірною, необхідно проаналізувати сутність понять «система» та «елемент». Системою є комплекс взаємодіючих елементів [1]. Елементом же виступає неподільний компонент системи за даного способу її розгляду. Крім того, зазначається, що «критеріальна властивість елемента – його необхідна безпосередня участь у створенні системи: без нього... система не існує» [1].

Таблиця 1.4

Систематизація поглядів щодо виділення складових економічної безпеки підприємства

	Фінансова		Техніко-технологічна		Екологічна	Політико-правова		Інформаційна	Інтелектуальна та кадрова		Силова	Ринкова	Ресурсна	Інформаційна	Соціальна	Соціально-економічна	Зовнішньоекономічна	Виробнича	Інвестиційна	Внутрішньоекономічна	Безпека праці	Корпоративна
	Технологічна	Наукowo-технологічна	Правова	Інтелектуальна		Кадрова																
Системний підхід																						
В. І. Бокій, Н. П. Фокіна [211]	+	+										+	+		+							
Д. Ковальов, Т. Сухорукова [92]	+	+											+		+							
К. С. Горячева, М. М. Єрмошенко [63]	+														+		+			+		
Функціональний підхід																						
А. О. Близнюк, І. А. Дмитрієв [55]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+												+
С. М. Ілляшенко [73]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				+								
Є. О. Олейніков [159]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+												
Р. С. Папехін [165]	+		+	+	+	+	+	+	+	+							+					
В. М. Гесць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк [144], Т. Б. Кузенко, О. Ю. Литовченко, Н. В. Сабліна [104], Л. С. Мартюшева, Т. Е. Петровська, Н. І. Трихліб [122, с. 236], Н. В. Штамбург [219]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+												
О. А. Грунін, С. О. Грунін [51]	+		+	+	+	+	+	+	+	+												
О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко [9], З. С. Варналій [33]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+		+							+
О. І. Судакова [206]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+												

Джерело: складено автором за матеріалами науковців.

Тобто, можна зробити висновок, що є неважливим, базується складова економічної безпеки на економічних відносинах чи ні, основним критерієм є залежність економічної безпеки підприємства від стану цієї складової.

Таким чином, на нашу думку, економічна безпека підприємства складається з таких складових: фінансової, техніко-технологічної, екологічної, політико-правової, інформаційної, інтелектуально-кадрової, силової, ринкової та ресурсної. Основною складовою, звичайно, є фінансова.

Твердження про те, що фінансова складова економічної безпеки є основною, не викликає дискусії в наукових колах. Так, С. Ф. Покропивний дане положення аргументує тим, що за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи [57]. Дещо схожий епіграф зазначається у підручнику О. С. Філімоненкова «Фінанси підприємств»: «Якщо економіка – серце господарського механізму, то фінанси – кровоносна система економіки» [210].

На думку Л. М. Петренко, провідна роль фінансової компоненти в загальній системі економічної безпеки підприємства визначається наступними основними положеннями:

- фінансова діяльність забезпечує основну форму ресурсного забезпечення реалізації економічної стратегії підприємства;
- операції, пов'язані з фінансовою діяльністю, носять стабільний характер, здійснюються постійно;
- фінансова діяльність відіграє пріоритетну роль у забезпеченні стабілізації економічного розвитку підприємства в цілому;
- ризики, пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства (фінансові ризики), за своїми негативними наслідками відносяться до категорії найбільш небезпечних [168].

Крім того, існують погляди науковців, згідно яких критеріями оцінювання економічної безпеки підприємства є саме фінансові показники, а саме, прибуток [62] або співвідношення величини бруто-інвестицій підприємства, і величини ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства [96].

З нашого боку, можемо доповнити існуючу аргументацію значимості фінансової складової наступним. Якщо розглянути взаємовплив складових економічної безпеки, можна побачити, що зміни рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання майже завжди відображаються на рівні інших складових. Наприклад, у випадку отримання значних збитків на підприємстві може спостерігатися недофінансування різних сфер його економічної діяльності. Негативними наслідками цього можуть бути: неможливість модернізації застарілого обладнання, екологічна аварія (через урізання витрат на екологічні заходи

в рамках здійснення антикризових заходів), низька ефективність роботи юридичної служби тощо. І навпаки, зміна рівня будь-якої іншої складової економічної безпеки обов'язково вплине на рівень фінансової безпеки. А взаємовплив між іншими складовими відбувається не безпосередньо, а через фінансову складову. Наприклад, подорожчання ресурсів впливає на рівень фінансової безпеки підприємства, що, в свою чергу, здійснює вплив на інші складові.

При дослідженні сутності поняття фінансової безпеки підприємства було з'ясовано, що в законодавстві дане поняття не визначене. У проекті Концепції фінансової безпеки України, розробленому такими відомими науковцями як О. І. Барановський, Ю. О. Блашук, М. І. Пузак і ін. за дорученням Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при РНБОУ, зазначається: «Фінансова безпека – складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз)» [98].

У наукових колах фінансову безпеку розглядають і як складову частину економічної безпеки, і як самостійний об'єкт управління. Крім того, у рамках останнього підходу фінансову безпеку підприємства визначають як:

- стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства;
- рівень фінансового стану підприємства;
- процес забезпечення захищеності підприємства;
- здатність підприємства (розробляти фінансову стратегію, здійснювати фінансову діяльність, управляти ризиками тощо);
- систему (з управління ризиками та забезпечення ресурсами).

На нашу думку, поняття фінансової безпеки підприємства відображає стан його захищеності, виражений через показник рівня його фінансового стану, оскільки в результаті дослідження сутності категорії «безпека» було з'ясовано, що під нею необхідно розуміти стан захищеності об'єкта від різного роду загроз.

Заслужують на увагу визначення фінансової безпеки підприємства таких науковців як І. О. Бланк, К. С. Горячева та М. М. Єрмошенко. Зокрема, І. О. Бланк під фінансовою безпекою підприємства розуміє кількісно і якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді [18]. У даному визначенні це поняття розкривається досить повно, проте відсутня конкретна характеристика фінансового стану підприємства, якому відповідає стан фінансової безпеки.

Такий опис фінансового стану міститься у визначенні, яке зазначають К. С. Горячева та М. М. Єрмошенко. Під фінансовою безпекою підприємства вони розуміють такий його фінансовий стан, який характеризується:

- збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством;
- стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз;
- здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів;
- здатністю забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [63].

З метою найбільш повного висвітлення сутності досліджуваного поняття нами пропонується оптимізувати ці визначення. Таким чином, під фінансовою безпекою підприємства будемо розуміти його динамічний фінансовий стан, що характеризується стабільною захищеністю пріоритетних фінансових інтересів підприємства від ідентифікованих ендогенних і екзогенних загроз та здатністю забезпечувати реалізацію своїх фінансових інтересів, місії і завдань, а також власний розвиток достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Більшість науковців при визначенні фінансової безпеки оперують поняттям фінансових інтересів. На думку І. О. Бланка, «головним фінансовим інтересом підприємства є максимізація добробуту його власників у поточному і перспективному періоді, що забезпечується шляхом максимізації його ринкової вартості». А його реалізація забезпечується системою наступних пріоритетних фінансових інтересів:

- а) зростання рівня доходності власного капіталу (рівня фінансової рентабельності);
- б) достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства;
- в) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку;
- г) високий рівень інвестиційної активності і ефективність інвестицій;
- д) ефективна нейтралізація фінансових ризиків;
- е) високий інноваційний рівень фінансової діяльності;
- ж) швидке і ефективне подолання виникаючих кризових фінансових ситуацій [18].

Погоджуємося з автором щодо такого бачення сукупності пріоритетних фінансових інтересів підприємства з однією поправкою: на нашу думку, високий рівень не тільки фінансових інновацій, але і інновацій загалом позитивно відображається на рівні фінансової безпеки підприємства.

Погляди науковців стосовно виділення складових фінансової безпеки підприємства збігаються. Так, К. С. Горячева, М. М. Єрмошенко та

О.І.Судакова до складових фінансової безпеки підприємства відносять бюджетну, грошово-кредитну, валютну, банківську, інвестиційну, фондову та страхову [45, 63, 206].

Як зазначають автори, бюджетна складова фінансової безпеки суб'єкта підприємництва відповідає за його взаємовідносини з бюджетом (сплата податків і зборів або отримання бюджетних кредитів чи бюджетного фінансування). Грошово-кредитна безпека підприємства пов'язана із залученням ним кредитів під операційну діяльність, виплатою заробітної плати, розрахунками з постачальниками та отриманням грошових коштів від покупців. Валютна безпека суб'єкта підприємництва має забезпечуватися при купівлі-продажі ним валюти, отриманні кредитів в іноземній валюті та при здійсненні розрахунків з іноземними споживачами чи постачальниками в іноземній валюті. Банківська складова фінансової безпеки підприємства залежить від його взаємовідносин з банками щодо залучення чи розміщення коштів тощо. Інвестиційна складова характеризує рівень безпеки суб'єкта підприємництва при здійсненні капітальних вкладень у його розвиток, у тому числі, за рахунок довгострокових кредитів. Страхова безпека пов'язана зі страхуванням майна чи результатів діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників. Фондову безпеку підприємства вбачають у його захищеності під час здійснення випуску чи продажу власних цінних паперів або купівлі цінних паперів інших підприємств [63].

Таке розмежування складових фінансової безпеки підприємства є досить умовним, оскільки, як можна бачити, ризики, що виникають при залученні кредитів, враховуються і в грошово-кредитній, і в банківській, і у валютній, і в інвестиційній складових. На нашу думку, виділення усіх вищезазначених складових фінансової безпеки більш доцільне на макрорівні. На мікрорівні ж відбувається дублювання певних моментів одночасно у грошово-кредитній і банківській, фондовій і інвестиційній складових. Виходячи з цього, пропонуємо грошово-кредитну та фондову складові з цього списку виключити. А зважаючи на те, що зазвичай підприємство не має прямого контакту з бюджетом, а лише опосередкований, через фіскальні органи, бюджетну складову, на нашу думку, доцільно перейменувати в податкову.

Таким чином, фінансова безпека підприємства включає в себе наступні складові (рис. 1.1).

Рис. 1.1 – Складові фінансової безпеки підприємства

Джерело: авторська розробка

Приклади загроз фінансовій безпеці підприємства у розрізі виділених складових наведені у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Приклади загроз фінансовій безпеці підприємства у розрізі складових

Складова фінансової безпеки підприємства	Приклад загрози
Податкова	<ul style="list-style-type: none"> – несвоєчасне повернення ПДВ з бюджету та/або повернення не у повному обсязі; – збільшення податкового навантаження на підприємство унаслідок зростання ставок оподаткування
Інвестиційна	<ul style="list-style-type: none"> – неокупність інвестицій; – падіння ціни на корпоративні цінні папери підприємства
Банківська	<ul style="list-style-type: none"> – відмова у наданні кредиту; – втрата капіталу внаслідок дефолту обслуговуючого банку
Страхова	<ul style="list-style-type: none"> – відмова у отриманні страхового відшкодування з певних причин; – пошкодження чи втрата незастрахованих активів або їх частини
Валютна	<ul style="list-style-type: none"> – недоотримання прибутку чи отримання збитків унаслідок різких коливань валютного курсу

Джерело: авторська розробка

Проведене дослідження сутності фінансової безпеки підприємства дозволило зробити висновок щодо існування двох підходів до її визначення: як складової частини економічної безпеки і як самостійного об'єкта управління. У рамках останнього підходу під фінансовою безпекою підприємства розуміють: стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства, рівень фінансового стану підприємства, процес забезпечення захищеності підприємства, здатність підприємства (розробляти фінансову стратегію, здійснювати фінансову діяльність, управляти ризиками тощо), систему (з управління ризиками та забезпечення ресурсами).

З урахуванням попереднього дослідження сутності категорії «безпека» під фінансовою безпекою підприємства пропонується розуміти його динамічний фінансовий стан, що характеризується стабільною захищеністю пріоритетних фінансових інтересів підприємства від ідентифікованих ендегенних і екзогенних загроз та здатністю забезпечувати реалізацію своїх фінансових інтересів, місії і завдань, а також власний розвиток достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Фінансова безпека є провідною складовою економічної безпеки підприємства, оскільки зміни її рівня завжди відображаються на інших складових. Крім того, взаємовплив інших складових економічної безпеки підприємства здійснюється не безпосередньо, а саме через фінансову складову.

1.2 Система управління фінансовою безпекою підприємства

Важливість забезпечення та підтримки фінансової безпеки підприємства на максимально можливому рівні не піддається сумніву. Проте досягти цього можна, лише системно підійшовши до цього питання. По-перше, діяльність з управління фінансовою безпекою підприємства має здійснюватися постійно та безперервно. По-друге, процес управління має базуватися на складній та багатоступінчастій системі управління фінансовою безпекою підприємства. Саме тому успішність і ефективність процесу управління фінансовою безпекою підприємства значною мірою залежать від досконалості та злагодженості взаємодії елементів покладеної в його основу системи. В свою чергу, лише ретельне вивчення науково-теоретичних засад побудови такої системи та використання цих знань при практичній розробці останньої може забезпечити її досконалість та ефективність.

У науковій літературі, що стосується фінансової безпеки підприємства, зустрічаються такі поняття як «система управління» та «система забезпечення». На нашу думку, у контексті фінансової безпеки підприємства термін «управління» є більш широким, ніж «забезпечення». Під управлінням розуміють діяльність, пов'язану з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт з метою досягнення певних результатів. Тобто, якщо забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає тільки створення передумов для встановлення її потрібного рівня, то управління фінансовою безпекою включає також постійне підтримування та підвищення цього рівня.

У науковій літературі під системою забезпечення фінансової безпеки підприємства розуміють впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для захисту фінансових інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз [177].

Під управлінням фінансовою безпекою підприємства розуміють систему принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з забезпеченням захисту його пріоритетних фінансових інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [6].

Що ж стосується системи управління фінансовою безпекою підприємства, то під нею слід розуміти впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для встановлення та підтримки оптимального рівня фінансової безпеки.

У науковій літературі виділяються наступні основні елементи системи управління/забезпечення фінансової безпеки підприємства:

- об'єкт;
- суб'єкт;
- фінансові інтереси підприємства;
- концепція та стратегія фінансової безпеки підприємства;
- цілі функціонування системи;
- завдання, поставлені відповідно до цих цілей;
- функції суб'єкта;
- засоби, інструменти, способи та методи виконання цих функцій та завдань і досягнення поставлених цілей, а також важелі забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- принципи функціонування системи;
- ризики;
- фактори впливу на ефективність її функціонування;
- загрози;
- критерії оцінювання фінансової безпеки та ефективності управління нею;
- індикатори стану фінансової безпеки підприємства;
- системи забезпечення фінансової безпеки.

Крім того, О. Л. Пластун поділяє систему фінансової безпеки на такі підсистеми: підсистема діагностики, підсистема фінансових важелів і методів забезпечення фінансової безпеки та підсистема контролю й оцінки результатів дії системи в цілому та окремих її частин [176].

Тепер варто розглянути елементи системи управління фінансовою безпекою підприємства. Дослідники Н. Чопко та О. Жук вважають, що об'єктом системи управління фінансовою безпекою є фінансові потоки, їх кругообіг, а також фінансовий стан підприємства [217]. На думку Д. О. Штембуляк, об'єктом управління виступає фінансова діяльність підприємства в цілому [220]. Науковець Ю. В. Лаврова схиляється до думки, що об'єктів управління є багато (прибуток, джерела та обсяги фінансових ресурсів, структура капіталу, структура грошових потоків, структура активів, інвестиції, фінансові ризики, система фінансових інновацій тощо) і залежно від ситуації слід обирати пріоритетний [111].

На нашу думку, само собою зрозуміло, що об'єктом управління є фінансова безпека підприємства. А оскільки вона являє собою стан підприємства (згідно визначення), то конкретним об'єктом управління можна назвати фінансовий стан суб'єкта підприємництва.

Залежно від того що є об'єктом, суб'єктом управління може бути як структурний підрозділ підприємства, так і окремий менеджер. До суб'єктів управління фінансовою безпекою підприємства у науковій літературі відносять: власників підприємства, фінансового менеджера широкого профілю та функціонального фінансового менеджера [81]. Крім того, на думку Ю. В. Лаврової, доцільним є створення на підприємстві спеціального структурного підрозділу – служби фінансової безпеки [111]. На нашу думку, на різних підприємствах у різних ситуаціях склад суб'єктів системи управління фінансовою безпекою буде відрізнятися, проте ними можуть бути: власники та керівництво підприємства, фінансові менеджери та служби, а також працівники, які хоч і не приймають стратегічних рішень, проте виконують оперативні задачі в цьому напрямку.

Змістом концепції фінансової безпеки підприємства є формування засад системи управління фінансовою безпекою, спрямованої на створення умов стабільного і поступального розвитку, а також функціонування підприємства та задоволення його потреб у фінансовій безпеці [94].

Науковець Н. Н. Пойда-Носик відзначає також немаловажність стратегії підприємства, що полягає у формуванні довгострокових цілей безпечного розвитку підприємства, виборі найбільш ефективних шляхів їх досягнення, а також адекватному коригуванні форм та способів захисту інтересів при зміні умов функціонування підприємства внаслідок впливу зовнішніх факторів [177].

Метою управління фінансовою безпекою підприємства, як вважає Д. О. Штембуляк, є «...реалізація її головного фінансового інтересу і основних задач функціонування» [220]. А Н. Н. Пойда-Носик зазначає, що головною метою управління фінансовою безпекою підприємства є захист фінансових інтересів підприємства від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечення фінансової рівноваги і стійкого розвитку у довгостроковому періоді [177]. Повністю погоджуємося з цим твердженням, оскільки, на нашу думку, воно є більш повним та вдалим. До подібної думки схиляються О.В. Ареф'єва та Т.Б. Кузенко, а саме, вони вважають, що «головна мета фінансової безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування сьогодні та високий потенціал розвитку в майбутньому» [8].

Вчені Н. Чопко та О. Жук цілями системи управління фінансовою безпекою підприємства вважають:

- а) захист фінансових інтересів підприємства, його структурних підрозділів та працівників;
- б) відновлення та забезпечення фінансової рівноваги підприємства у довгостроковому періоді;

в) збереження та ефективного використання не лише фінансових, але й матеріальних та інформаційних ресурсів [217].

Не можемо погодитися з таким баченням питання, оскільки основний фінансовий інтерес підприємства, який полягає у максимізації добробуту його власників, досить часто не те що не збігається з фінансовими інтересами працівників, а й досить часто іде з ними в розріз.

Розшифрування мети управління фінансовою безпекою підприємства на конкретні цілі було здійснене Ю. В. Лавровою:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи;
- підтримка фінансової стійкості та незалежності підприємства;
- забезпечення високої ліквідності активів;
- підтримка належного рівня ділової активності;
- забезпечення захисту інформаційного поля і комерційної таємниці;
- ефективна організація безпеки капіталу та майна підприємства, а також його комерційних інтересів та ін. [111].

На думку Н. Чопко та О. Жук, система управління фінансовою безпекою підприємства має вирішувати наступні завдання:

- діагностика фінансового стану суб'єкта підприємництва з метою оцінки ймовірності настання кризових явищ, а також оцінки рівня фінансової безпеки;
- дослідження основних факторів, що обумовлюють його кризовий стан;
- створення і реалізація заходів щодо запобігання кризам і попередження банкрутства;
- оптимізація фінансового управління та забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів;
- контроль та оцінка ефективності заходів щодо забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки [217].

Дещо по-іншому бачить завдання системи управління фінансовою безпекою підприємства Н.Н. Пойда-Носик:

- а) визначення пріоритетних фінансових інтересів, які потребують захисту в процесі розвитку підприємства;
- б) ідентифікація і прогнозування загроз та оцінка їх рівня з точки зору нанесення можливих збитків підприємству;
- в) здійснення ефективних заходів для попередження загроз та усунення їх наслідків [177].

На нашу думку, основними завданнями, що потребують вирішення у процесі управління фінансовою безпекою, є:

- здійснення постійного моніторингу зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємства з метою виявлення та оцінення загроз його фінансовій безпеці;
- здійснення превентивних заходів по усуненню чи недопущенню виникнення загроз і нівелюванню негативного впливу факторів на фінансову безпеку;

- здійснення заходів по мінімізації наслідків негативного впливу факторів;
- контроль за ефективністю управління фінансовою безпекою та ін.

У науковій літературі наводяться як функції системи фінансової безпеки (виявлення, попередження, зниження, нейтралізація, локалізація та усунення загроз фінансовим інтересам підприємства) [177], так і функції, здійснювані працівниками економічних і фінансових служб підприємства у контексті управління фінансовою безпекою підприємства:

- формування цілей та планування заходів щодо попередження загроз фінансовій безпеці та нейтралізація негативних впливів середовища;
- організація діяльності фінансово-економічного персоналу з метою досягнення фінансових цілей;
- матеріальна та нематеріальна мотивація праці персоналу, направлена на забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- контроль за забезпеченням фінансової безпеки [217].

Виходять із загальних функцій менеджменту і І. В. Багровецька та Л. С. Козак, вважаючи основними функціями забезпечення фінансової безпеки:

- а) планування, в тому числі програмування і прогнозування;
- б) організацію і регулювання;
- в) стимулювання;
- г) контроль у складі фінансового обліку, аналізу і аудиту [94].

Дослідник І. О. Бланк розрізняє дві групи функцій управління фінансовою безпекою підприємства: як управляючої системи та як спеціалізованої системи менеджменту. У рамках першої ним виділяються наступні функції:

а) формування ефективних інформаційних систем, що забезпечують обґрунтування альтернативних варіантів управлінських рішень;

- б) здійснення аналізу стану фінансової безпеки підприємства;
- в) планування заходів по забезпеченню фінансової безпеки;
- г) розробка дієвої системи стимулювання реалізації прийнятих управлінських рішень в області фінансової безпеки підприємства та здійснення ефективного контролю за їх реалізацією.

Функціями управління фінансовою безпекою підприємства як спеціалізованої системи менеджменту є наступні:

- розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- управління фінансовою рентабельністю;
- управління формуванням фінансових ресурсів;
- управління фінансовою стабільністю підприємства;

- управління інвестиційною активністю і ефективністю інвестицій;
- управління фінансовими ризиками підприємства;
- управління фінансовими інноваціями;
- антикризове фінансове управління підприємством [18].

На нашу думку, слід розмежовувати загальні функції системи управління фінансовою безпекою підприємства та функції, здійснювані суб'єктами цієї системи. Основні функції управління фінансовою безпекою наведені у табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Основні функції управління фінансовою безпекою підприємства

Загальні функції	Функції суб'єктів системи управління	Виконавці
Розробка концепції та стратегії управління фінансовою безпекою підприємства	Визначення пріоритетних фінансових інтересів	Власники підприємства
	Розробка концепції та стратегії управління фінансовою безпекою підприємства	Керівництво підприємства, фінансовий відділ або служба фінансової безпеки, фінансовий менеджер
Розробка та вдосконалення критеріїв оцінювання рівня фінансової безпеки	Розробка, періодичний перегляд і вдосконалення критеріїв оцінювання рівня фінансової безпеки	Фінансовий відділ або служба фінансової безпеки, фінансовий менеджер
Здійснення моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства	Розробка методики здійснення моніторингу	Фінансовий відділ або служба фінансової безпеки, фінансовий менеджер
	Здійснення моніторингу	Фінансовий відділ або служба фінансової безпеки
Здійснення превентивних заходів по усуненню чи недопущенню виникнення загроз, нівелюванню негативного впливу факторів		Керівництво підприємства, фінансовий відділ або служба фінансової безпеки, фінансовий менеджер

Продовження таблиці 1.6

Загальні функції	Функції суб'єктів системи управління	Виконавці
Здійснення заходів по мінімізації негативних наслідків		Фінансовий відділ або служба фінансової безпеки, фінансовий менеджер
Контроль за ефективністю управління фінансовою безпекою	Розробка критеріїв оцінювання ефективності управління фінансовою безпекою	Фінансовий менеджер
	Контроль за ефективністю управління фінансовою безпекою	Керівництво підприємства, фінансовий менеджер

Джерело: авторська розробка

Інструментами (засобами) управління фінансовою безпекою підприємства можуть бути: платіжні інструменти (доручення, акредитив і ін.), кредитні інструменти (угоди про кредитування), депозитні інструменти (депозитні сертифікати, угоди), інвестиційні інструменти (акції, паї), інструменти страхування (страхова угода) [111, 216]. Способи ж управління фінансовою безпекою є індивідуальними та підбираються менеджментом підприємства для кожного конкретного випадку.

На думку С. М. Івашиної, Ю. В. Лаврової та І. В. Чібісової, одним із елементів механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства є фінансові важелі, що являють собою «систему стимулів та заохочень для менеджерів за ухвалення ефективних управлінських рішень і систему санкцій за негативні наслідки їх дій у сфері фінансової безпеки, а також загальний внутрішній механізм управління підприємством, заснований на його власній фінансовій філософії» [111, 216]. Вважаємо, що така позиція є не зовсім вірною. По-перше, управління фінансовою безпекою підприємства здійснюється не лише за допомогою важелів стимулювання персоналу, а й інших. По-друге, такі важелі можуть бути не лише внутрішньогосподарськими, а й мати вплив поза межами підприємства.

Важелі та методи управління фінансовою безпекою підприємства досить глибоко досліджені О. Л. Пластуном. Основними важелями, на його думку, є прибуток, витрати, капітал, податки, цільові фонди, дивіденди та ін. До методів управління фінансовою безпекою підприємства він відносить інвестування, кредитування, фінансове регулювання, фінансове планування, страхування та ін. [175]. На нашу думку, методами управління фінансовою безпекою підприємства можна також назвати контролінг, аудит, фінансову розвідку тощо.

Науковці Н. Чопко та О. Жук вважають, що в основі системи управління фінансовою безпекою підприємства мають лежати наступні принципи:

- економічна доцільність – порівнянність можливого збитку і витрат з отриманим результатом;

- своєчасність – передбачає ухвалення рішень по фінансовій безпеці на ранніх стадіях на основі аналізу і прогнозування ситуації, загроз безпеці, а також розроблення ефективних заходів попередження посягань на законні інтереси;

- комплексність – забезпечення безпеки в усіх сферах, у яких перебувають чинники небезпек та загроз;

- законність – передбачає ухвалення управлінських рішень на основі національного законодавства в області підприємницької діяльності, інформації і захисту інформації, приватної охоронної діяльності, а також інших нормативних актів з питання регулювання безпеки підприємств;

- обґрунтованість – запропоновані заходи і засоби захисту повинні реалізуватись на сучасному рівні розвитку науки і техніки, бути обґрунтованими з погляду заданого рівня безпеки і відповідати встановленим вимогам і нормам;

- активність – захищати фінансові інтереси фірми необхідно з достатнім ступенем наполегливості та інтенсивності, широко використовуючи традиційні і нестандартні заходи захисту;

- спеціалізація – передбачає залучення до розробки, впровадження заходів і засобів захисту спеціалістів, що найбільш підготовлені до конкретного виду діяльності по забезпеченню безпеки, мають досвід практичної роботи і державну ліцензію (якщо це необхідно) на право надання послуг в цій області;

- взаємодія і координація – передбачає здійснення заходів безпеки на основі чіткої взаємодії всіх зацікавлених підрозділів і служб, сторонніх спеціалізованих організацій в цій області, координацію їх зусиль для досягнення поставленої мети, а також інтеграцію діяльності з органами державного управління і правоохоронними органами;

- удосконалення – передбачає вдосконалення методів управління фінансовою безпекою з урахуванням вимог середовища перебування [217].

Дослідник даної тематики І. О. Бланк зазначає наступні принципи управління фінансовою безпекою підприємства: системність, інтегрованість, орієнтованість на стратегічні цілі, комплексний характер рішень, високий динамізм управління, варіативність підходів, адекватність реагування на загрози, адаптивність системи, ефективність та законність прийнятих управлінських рішень [18, с. 79-83].

Найбільш повний та вичерпний список основних принципів управління фінансовою безпекою підприємства, на нашу думку, наводять І. В. Багровецька, Л. С. Козак, Ю. В. Лаврова та Д. О. Штембуляк:

- первинність господарського законодавства;

- застосування програмно-цільового управління;
- обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії;
- інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою із загальною системою фінансового менеджменту;
- забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства, окремих його підрозділів і персоналу;
- взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки;
- необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз;
- відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії;
- координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки;
- необхідність і своєчасність удосконалення в разі потреби системи фінансової безпеки;
- наявність зворотного зв'язку;
- необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми фінансової безпеки;
- мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки [45, 94, 111, 220].

Вищерозглянуті елементи і утворюють систему управління фінансовою безпекою підприємства (рис. 1.2).

Суть даної схеми полягає у наступному. Система управління фінансовою безпекою підприємства поділяється на три підсистеми:

- а) підсистему моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства та фінансової діагностики;
- б) підсистему безпосереднього управління фінансовою безпекою;
- в) підсистему контролю та оцінювання ефективності управління фінансовою безпекою підприємства.

Суб'єкти управління фінансовою безпекою виконують свої функції з урахуванням визначених фінансових інтересів підприємства, стратегії та концепції управління фінансовою безпекою, а також цілей та завдань, поставлених перед даною системою. Всі дії у рамках цієї системи мають бути підпорядковані певним принципам.

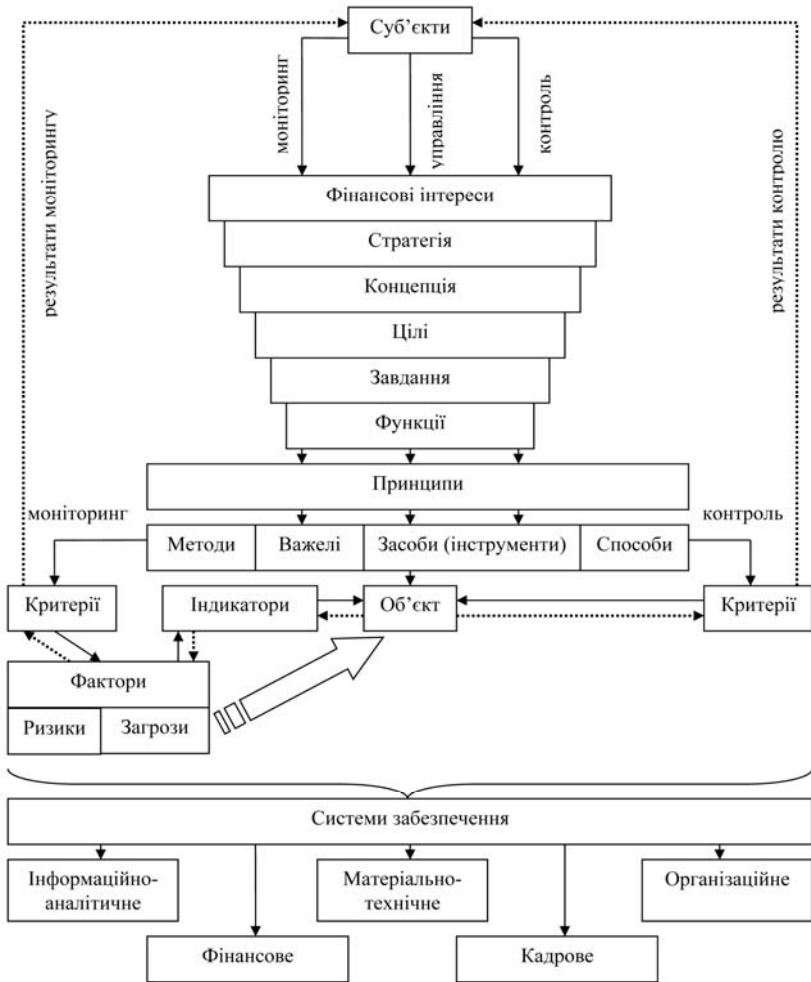

Рис. 1.2 – Система управління фінансовою безпекою підприємства
Джерело: авторська розробка

Управління фінансовою безпекою підприємства здійснюється за допомогою різних методів із використанням різноманітних важелів і інструментів та у різні способи. Для здійснення моніторингу необхідно є розробка критеріїв оцінювання середовища функціонування підприємства, рівня його фінансової безпеки та виявлення загроз і ризиків. Після розробки методики здійснення моніторингу стане можливим

використання системи індикаторів – показників, значення яких свідчать про наявність/відсутність загроз фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва та про приблизний її рівень. Для здійснення контролю за ефективністю управління фінансовою безпекою підприємства необхідною є розробка відповідних критеріїв.

Функціонування цієї системи вимагає певного забезпечення: матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного, фінансового, кадрового та організаційного.

Ключовим елементом системи управління фінансовою безпекою підприємства є підсистема моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства та фінансової діагностики на предмет виявлення загроз. У свою чергу, у даній підсистемі дуже важливу роль грає оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства.

Таким чином, підсумувавши все вищесказане, можна зробити наступний висновок. Система управління фінансовою безпекою підприємства являє собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для встановлення та підтримки оптимального рівня фінансової безпеки. Від злагодженості взаємодії даних елементів значною мірою залежать успішність і ефективність функціонування системи управління фінансовою безпекою підприємства.

1.3 Характеристика та класифікація загроз фінансовій безпеці підприємства

Управління фінансовою безпекою підприємства, що полягає у забезпеченні та підтримці її максимально можливого рівня на даному етапі, є безперервним і досить складним процесом. Фінансова безпека підприємства весь час знаходиться під впливом різноманітних факторів як негативного, так і позитивного характеру. Негативні фактори, що є по суті загрозами фінансовій безпеці підприємства, при значній їх кількості чи суттєвій силі впливу можуть зумовити істотне зниження її рівня. Тому з метою ефективної нейтралізації чи мінімізації негативного впливу можливих загроз і ризиків необхідно володіти повною інформацією про природу їх походження та напрямки потенційного впливу. Цьому може посприяти комплексне дослідження бази теоретичних знань, що міститься у науковій літературі, присвяченій даній проблематиці.

На сьогоdnішній день думки науковців стосовно виділення загроз фінансовій безпеці підприємства різняться. Так, О. Ожаровський виділяє наступні причини фінансового «неблагополуччя» підприємства:

- недолік інвестиційних ресурсів;
- висока міра зносу основних виробничих фондів;
- низька конкурентоспроможність продукції і незатребуваність її на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- застарілі технології;

- висока матеріаломісткість виробництва і ін. [153].

Проте даний перелік є неповним та містить лише внутрішні причини, що виникають безпосередньо на підприємстві.

Дослідник Ю. Г. Кім зазначає, що одночасно з постійним існуванням фінансових ризиків у діяльності підприємства на останнє здійснюють вплив такі фактори, як: нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в країні, недосконале комерційне законодавство, криміналізація суспільства, влади та бізнесу, корупція, шахрайство тощо [89].

Вчені Н. Чопко та О. Жук фактори впливу на фінансову безпеку підприємства ділять на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх вони відносять: спекуляції з цінними паперами підприємства, цінову конкуренцію, зміну податків, зміну курсів валют, платоспроможність дебіторів, надійність партнерів, діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування тощо. Внутрішніми, на їх думку, є: система фінансового планування та бюджетування, система внутрішнього контролю, кваліфікація фінансово-економічного персоналу, а також вміння та навички вищого керівництва, розроблені товарна, маркетингова, кадрова, дивідендна стратегії підприємства тощо [217]. Автори зазначають, що внаслідок негативної дії цих чинників прибутковість підприємства може знизитися, що, в свою чергу, призведе до припинення його діяльності. Зважаючи на неврахований тут основний фінансовий інтерес підприємства, який полягає у максимізації добробуту його власників, можна стверджувати, що Н. Чопко та О. Жук виділили не всі наявні чинники фінансової безпеки.

Дослідник Н. В. Магас дещо детальніше розглядає зовнішні та внутрішні фактори фінансової безпеки суб'єктів господарювання (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Зовнішні та внутрішні фактори впливу на фінансову безпеку суб'єктів господарювання

Зовнішні фактори	
Ознака	Вид фактора
Економічні	Запровадження реформ Купівельна спроможність споживачів Доступність кредитних ресурсів Податкова політика Інфляційні процеси Експортно-імпортна політика
Правові	Організаційно-правові форми підприємницької діяльності Правові основи підприємництва Нормативно-правові акти монетарної та фіскальної політики Регулювання валютної та митної політики

Продовження таблиці 1.7

Зовнішні фактори		
Ознака	Вид фактора	
Ринкові	Захоплення нових ринків збуту Бажання споживачів Переваги конкурентів Тривалість життєвого циклу продукції	
Технологічні та технічні	Нова альтернативна техніка Рівень розвитку НТП Якісна сировина та матеріали	
Географічні	Розміщення підприємства Регіональна підприємницька політика Кліматичні умови та наявність природних ресурсів Доступність транспорту та зв'язку	
Соціально-культурні	Культурні цінності споживання Національна свідомість Охорона культурних та національних цінностей	
Міжнародні	Зацікавленість в національному ринку Міжнародні інвестиції Міжнародне торговельне право	
Внутрішні фактори		
Тип фактора	Види факторів	Підвиди факторів
Людський	Професійні	Кваліфікація та досвід роботи Рівень організаційних та творчих здібностей
	Культурні	Національно-культурна свідомість Політичні ідеологічні погляди Внутрішня культура
	Соціально-психологічні	Особливості типу характеру Бажання навчатись Вміння працювати в колективі Лідерські якості
Інформаційний	Пошук та ідентифікація даних	Сприйняття та пошук нової інформації Вміння синтезувати та аналізувати дані Вміння роботи висновки та зберігати інформацію
Технічне забезпечення	Користування	Вміння користуватися сучасною технікою для оброблення та аналізу інформації
Системний фактор		Тип оргкультури Тип стратегії Організація праці Мотивації до роботи

Джерело: складено за [145, с. 273-275]

Як уже зазначалося, існують як негативні, так і позитивні чинники впливу на фінансову безпеку підприємства. Крім того, одне явище при різних умовах чи різних кількісних вимірах може бути як позитивним, так і негативним фактором. Науковець Т. В. Ганущак здійснив SWOT-аналіз забезпечення фінансової безпеки підприємства. На основі цього, було виділено наступні позитивні фактори:

а) на рівні держави:
1) наявність антикризової політики в державі;
2) створення інституцій з питань фінансової безпеки (Союз недержавних служб безпеки, Український союз промисловців та підприємців, Національна корпорація антикризового управління економікою (НКАУЕ);

3) наявність інституцій, які забезпечують безпеку підприємств, контролюючи їх діяльність (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України);

4) підготовка фахівців від робітничих професій до спеціалістів з безпеки;

5) наука (дослідження ризиків, загроз, небезпек, що погіршують фінансову безпеку підприємств, наукове обґрунтування розробки ефективної системи фінансової безпеки, дослідження напрацьовань міжнародного досвіду забезпечення фінансової безпеки;

б) на рівні підприємства:
1) чітко сформовані місія, цілі та завдання на підприємстві;
2) склад, структура продукції та послуг;
3) рівень технічного та технологічного оснащення;
4) загальна величина витрат, співвідношення між постійними і змінними витратами;

5) оптимальний склад і структура активів, ефективне управління ними (зокрема запасами);

6) склад і структура фінансових ресурсів;
7) прибутковість діяльності;
8) наявність внутрішніх фінансових резервів;
9) дисципліна виконання певних вимог, однакових для всіх;
10) єдність керівництва – сукупність дій, які спрямовані на досягнення однієї і тієї ж мети;

11) узгодженість індивідуальних інтересів із загальними (інтереси одного працівника не повинні переважати над інтересами організації);

12) винагорода та стимулювання праці;
13) централізація управління;
14) дотримання принципу справедливості та рівності працівників;
15) корпоративний дух на підприємстві;
16) створення умов для творчої роботи;
17) єдність персоналу [40].

Розглядаючи негативні фактори, необхідно згадати такі поняття як «ризик» та «загроза».

Поняття фінансової безпеки підприємства нерозривно пов'язане з поняттям загрози. Для того щоб здійснювати ефективне управління фінансовою безпекою, необхідно володіти повною інформацією про загрози останній, як реальні, так і потенційні. А це, в свою чергу, неможливе без чіткого розуміння сутності загрози фінансовій безпеці підприємства.

Питанню дослідження загроз фінансовій безпеці підприємства у науковій літературі приділено багато уваги. Зокрема, його розглядали І. А. Бланк, І. П. Вознюк, К. С. Горячева, М. М. Єрмошенко, Н. О. Микитюк, В. В. Орлова, О. М. Підхомний, О. Л. Пластун і ін. Проте єдиного бачення як щодо визначення сутності загрози фінансовій безпеці підприємства, так і стосовно їх класифікації на сьогоднішній день немає (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Основні тлумачення сутності загрози фінансовій безпеці підприємства

Автор	Визначення
Г. Я. Аніловська, Н. С. Марушко [5]	збиток, який визначає ступінь зниження фінансового потенціалу за визначений проміжок часу
І. П. Вознюк, Н. О. Микитюк, О. М. Підхомний [172]	потенційні або реальні дії фізичних або юридичних осіб, що порушують стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності і здатні призвести до припинення його діяльності, або до фінансових та інших втрат
К. С. Горячева, М. М. Єрмошенко [63]	наявне чи потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства
О. А. Кириченко, Ю. Г. Кім [86]	зовнішні та внутрішні потенційно можливі або реальні події, процеси, обставини або дії осіб, навмисні або ненавмисні, що призводять до втрати власного капіталу підприємства або виникнення умов його банкрутства
О. А. Кириченко, В. С. Сідак і ін. [87]	потенційно можливі або реальні події, процеси, обставини або дії зловмисників, здатні нанести моральний, фізичний або матеріальний збиток

Автор	Визначення
Н. Лоханова [115, с. 55]	форми небезпеки, чинники, що ускладнюють чи роблять неможливою реалізацію економічних інтересів підприємства, перешкоджають досягненню цілей суб'єкта господарської діяльності, здатні порушити його стійкість і стабільний розвиток чи призвести до припинення господарської діяльності та порушення процесу розширеного чи нормального відтворення капіталу
П. І. Орлов [155]	такий розвиток подій, дія (бездіяльність), у результаті яких з'являється ймовірність порушення нормального функціонування підприємства та недосягнення ним своїх цілей
В. В. Орлова [156]	сукупність умов, процесів, факторів, що перешкоджають реалізації пріоритетних фінансових інтересів підприємства
Р. А. Слав'юк [201]	будь-який конфлікт цілей із зовнішнім середовищем або внутрішньою структурою й алгоритмами функціонування

Джерело: складено автором за матеріалами науковців.

Вчені О. М. Підхонний, Н. О. Микитюк та І. П. Вознюк зазначають, що не будь-які дії, що можуть мати негативні наслідки, слід вважати загрозами, а лише ті, що передбачають порушення законодавчих норм певної галузі права (цивільного, адміністративного, кримінального) і зумовлюють певну відповідальність осіб, які це здійснюють [172]. Не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки загроза не завжди генерується шляхом протиправної діяльності. Наприклад, підвищення кредитної ставки може стати загрозою фінансовій безпеці підприємства, але це не є порушенням законодавчих норм і не тягне за собою відповідальність певних осіб.

За О. Л. Пластуном, «основними загрозами фінансовій безпеці суб'єктів підприємництва є недостатній рівень контролю за ризиками та неефективна діяльність суб'єктів підприємництва» [174, с. 39]. З цим також не можна повністю погодитися, оскільки існують також ризики, які, реалізуючись, перетворюються у реальні загрози фінансовій безпеці підприємства, незважаючи на усі застосовані заходи, спрямовані на запобігання цьому.

На нашу думку, найбільш вдале визначення загрози фінансовій безпеці підприємства було дане М. М. Єрмошенком і К. С. Горячевою, згідно якого під нею слід розуміти наявне чи потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства [63].

Джерелом загроз є деструктивний вплив певних факторів та умов на можливість реалізації визначених фінансових інтересів підприємства [18].

І. О. Бланком були виділені основні сутнісні характеристики поняття загрози фінансовим інтересам підприємства:

- а) об'єктивне явище в умовах ринкової економіки;
- б) форма вираження протиріч між фінансовими інтересами підприємства і фінансовим середовищем його функціонування;
- в) форма деструктивного впливу різних факторів і умов на реалізацію фінансових інтересів підприємства;
- г) ймовірнісний характер реалізації;
- д) прямий чи непрямий економічний збиток при реалізації;
- е) динамізм прояву в процесі фінансового розвитку підприємства [18].

Дозволимо собі не погодитися з першим пунктом переліку сутнісних характеристик загрози фінансовим інтересам підприємства стосовно її об'єктивності. За І. О. Бланком, навіть коли загроза «породжена дією не тільки об'єктивних факторів, але і суб'єктив фінансових відносин підприємства, об'єктивна її природа залишається незмінною, так як є заснованою на прояві об'єктивних економічних законів суспільного розвитку» [18]. Дії економічних суб'єктів, зокрема найманих працівників, не завжди відповідають економічним законам. Наприклад, прорахунок бухгалтера чи ненавмисна видача комерційної таємниці не підпадають під жоден економічний закон, але тим не менш є загрозами фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва.

Виділяють наступні основні небезпеки і загрози фінансовій безпеці підприємства:

- скуповування акцій, боргів підприємства небажаними партнерами;
- наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства (як великої величини позичкових засобів, так і великих заборгованостей контрагентів перед підприємством);
- низький рівень розвитку ринків капіталу та їхньої інфраструктури;
- недостатньо розвинута правова система захисту прав інвесторів і виконання законодавства;
- криза грошової і фінансово-кредитної систем;
- недосконалість механізмів формування економічної політики держави;
- високий рівень волатильності валютного ринку;
- високі відсоткові ставки за кредитами комерційних банків [26].

На рівні підприємства під небезпекою слід розуміти об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на його функціонування, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, яка навіть спроможна призвести до кризового стану [63].

Поділяє загрози на зовнішні та внутрішні також В. В. Бурцев:

а) зовнішні – протиправна діяльність правопорушників, конкурентів, фірм і приватних осіб, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством, неспроможних ділових партнерів, раніше звільнених за різні провини співробітників підприємства, а також правопорушення з боку корумпованих елементів з числа представників контролюючих і правоохоронних органів;

б) внутрішні – дії чи бездіяльність (зокрема навмисні і ненавмисні) співробітників підприємства, що суперечать інтересам його комерційної діяльності, наслідком яких можуть бути нанесення економічного збитку компанії, витік чи втрата інформаційних ресурсів (зокрема відомостей, що становлять комерційну таємницю чи конфіденційну інформацію), підлив її ділового іміджу в бізнес-колах, виникнення проблем у взаєминах з реальними і потенційними партнерами (аж до втрати важливих контрактів), конфліктних ситуацій із представниками кримінального середовища, конкурентами, контролюючими і правоохоронними органами, виробничий травматизм чи загибель персоналу тощо [26].

А от Т. С. Клебанова, Л. С. Гур'янова, О. Ю. Кононов, Я. Г. Берсуцький та ін. до внутрішніх загроз фінансовій безпеці підприємства відносять здебільшого погіршення фінансових показників:

- зниження якості дебіторської заборгованості;
- нагромадження кредиторської заборгованості;
- брак власних оборотних коштів
- надлишкові виробничі потужності;
- використання неефективних форм фінансування відновлення основних фондів;
- використання неефективних інструментів управління ризиком у контрактах;
- використання робочої сили з низьким рівнем кваліфікації;
- висока плінність кадрів;
- відсутність ефективної системи мотивації персоналу тощо [90].

Якщо говорити конкретно про загрози фінансовій безпеці сучасних вітчизняних підприємств, то ними є:

- недостатність кваліфікованого персоналу;
- недостатній рівень захисту інформації на підприємстві;
- відсутність тактики та стратегії діяльності;
- велика кількість керівників у одного працівника.
- загострення міжнародної конкуренції на внутрішньому ринку;
- посилення податкового тиску;
- недосконала законодавча база в Україні;
- зниження ринку збуту внаслідок фінансової кризи в Україні;
- недостатня підтримка з боку держави малого та середнього бізнесу;
- високий рівень рейдерських атак;

- низький рівень інвестиційної привабливості вітчизняних фірм;
- неможливість відслідкувати політику конкурентів, оскільки велика частка знаходиться в тіні [40].

Як слабкі сторони вітчизняних підприємств у контексті забезпечення їх фінансової безпеки у науковій літературі виділяються наступні фактори:

- рівень і динаміка платоспроможного попиту на продукцію (послуги) фірми;
- податкова й кредитна політика держави;
- ступінь розвитку фінансового ринку;
- рівень розвитку конкуренції на ринку та партнерських відносин;
- ступінь розвитку страхової справи й зовнішньоекономічних зв'язків;
- стан економіки (передкризова, кризова, післякризова);
- політична ситуація – наявність всеохоплюючого характеру, законів, інструкцій, постанов по забезпеченню фінансової безпеки, неефективність податкової системи;
- рівень культури (наявність рейдерських атак, усунення фірм-челенджерів, компаній комплементів);
- недостатність навчальних закладів з підготовки фахівців з фінансової безпеки підприємств;
- великий простір недосліджених питань забезпечення фінансової безпеки підприємств;
- конкуруючі фірми, які мають працівників освічених з питань фінансової безпеки підприємств [40].

Таким чином, існує багато поглядів стосовно того, що слід відносити до загроз фінансовій безпеці підприємства. Виходячи з цього, актуальними є здійснення систематизації таких поглядів і розробка класифікації загроз фінансовій безпеці підприємства.

У науковій літературі загрози фінансовій безпеці підприємства класифікують за дуже великою кількістю ознак. Проте дані класифікації загроз фінансовій безпеці підприємства не є досконалими та потребують подальшого доопрацювання.

Так, О. В. Ареф'єва та Т. Б. Кузенко здійснюють поділ на зовнішні та внутрішні лише суб'єктивні загрози. Необхідно зазначити, що під об'єктивними загрозами вони розуміють джерела фінансової небезпеки, зумовлені змінами механізмів економічних і, насамперед, фінансових відносин, міжнародними і міждержавними угодами, діями окремих держав, змінами економічних і фінансових механізмів у державі, природними явищами тощо. Зовнішні суб'єктивні чинники вони пов'язують зі спекуляціями цінними паперами, агресивним скуповуванням акцій фірми конкурентами, ціновою конкуренцією суперників, шахрайствами з боку окремих підставних фірм і фізичних осіб тощо. Внутрішні ж суб'єктивні чинники, на їх думку, виникають унаслідок

недостатньої діяльності менеджерів фінансово-економічних служб, маркетингу й адміністративного менеджменту підприємства [8].

На нашу думку, поділ загроз фінансовій безпеці підприємства на об'єктивні та суб'єктивні і зовнішні та внутрішні здійснюється за двома різними ознаками, тому не можна виділяти зовнішні та внутрішні загрози лише із суб'єктивних, оскільки об'єктивні загрози по своїй суті теж є зовнішніми.

За класифікацією В. В. Орлової за джерелом виникнення здійснюється поділ загроз на об'єктивні та суб'єктивні, та крім того, на фінансові, техніко-технологічні та соціальні. Незрозумілою також залишається позиція автора стосовно розмежування загроз на об'єктивні та суб'єктивні, оскільки спочатку зазначається, що об'єктивні загрози фінансовій безпеці підприємства є загрозами, не пов'язаними із діяльністю людини, тобто природними, але вже у подальшому тексті до них відносяться обставини політичного, макроекономічного характеру, економічні, національні, релігійні й інші проблеми і т. ін. [156].

Досліджуючи загрози фінансовим інтересам підприємства, І. О. Бланк класифікує їх за наступними ознаками: рівень фінансової діяльності, функціональний вид фінансової діяльності, об'єктна направленість, характер прояву, джерела виникнення, характер походження, часовий період, рівень ймовірності реалізації, розмір можливого збитку, можливість передбачення [18].

Таким чином, вибравши найсуттєвіші на нашу думку ознаки, наведемо узагальнюючу класифікацію загроз фінансовій безпеці підприємств (рис. 1.3).

За рівнем ймовірності слід виділяти загрози з низьким, середнім, високим рівнем та загрози, ймовірність реалізації яких визначити неможливо. Рівні ймовірності визначаються експертним шляхом.

Залежно від розміру можливого збитку загрози фінансовій безпеці поділяють на загрози з допустимим, критичним і катастрофічним розміром збитку, що для кожного підприємства визначаються індивідуально.

За характером можливого збитку внаслідок реалізації загрози останні поділяються на загрози прямого збитку (коли підприємство має реальні фінансові втрати) та загрози упущеної вигоди.

Залежно від характеру походження загрози фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва поділяють на об'єктивні (не залежні від волі людини, як з боку підприємства, так і з боку його зовнішнього середовища) та суб'єктивні, які, в свою чергу, поділяються на навмисні та ненавмисні.

Залежно від часового періоду існування та впливу на фінансову безпеку підприємства загрози поділяють поточні (до 1 року) та довгострокові (більше 1 року).

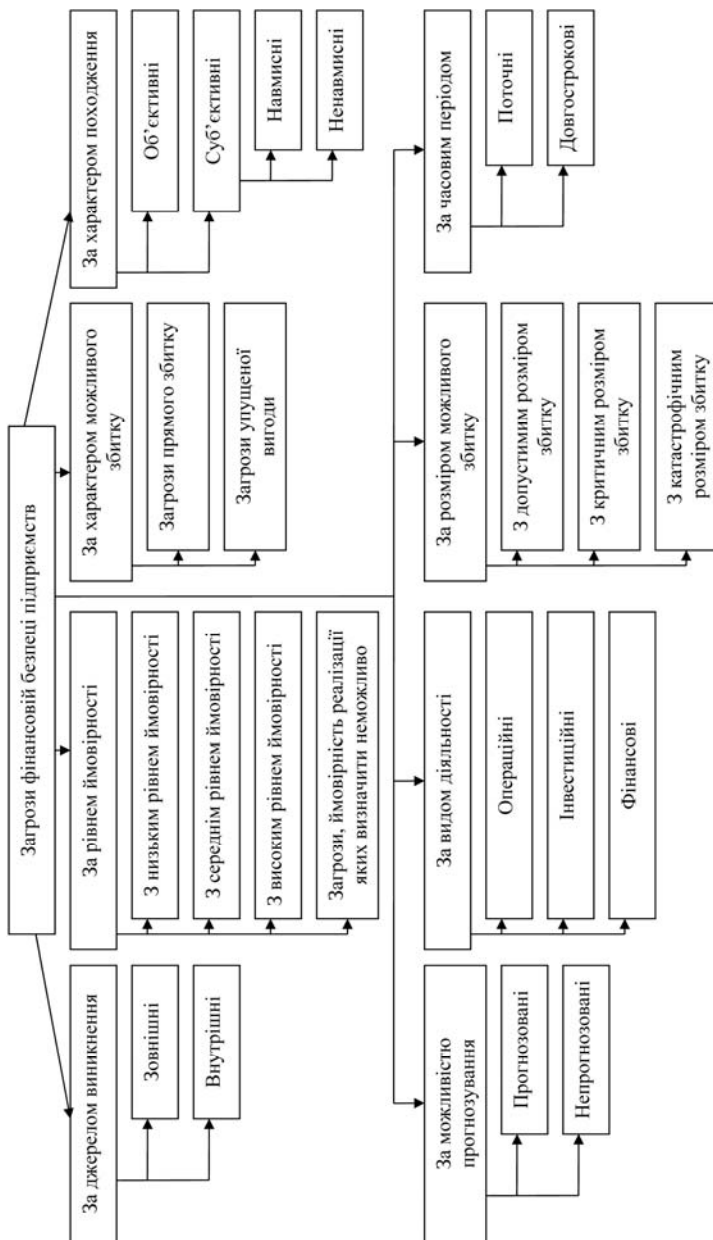

Рис. 1.3 – Класифікація загроз фінансовій безпеці підприємств
Джерело: складено автором за [18, 156, 172]

За можливістю прогнозування виділяють загрози прогнозовані та непрогнозовані.

У науковій літературі загрози фінансовій безпеці підприємства поділяють також за сферою фінансової діяльності. На нашу думку, цей підхід є не зовсім вірним, оскільки загрози фінансовій безпеці можуть виникати не лише в рамках фінансової діяльності, і досить часто проблеми у операційній діяльності їх зумовлюють. Тому нами пропонується класифікувати загрози залежно від відношення до виду діяльності підприємства на операційні, інвестиційні та фінансові (у т. ч. кредитні, емісійні та ін.).

Крім того, загрози фінансовій безпеці підприємства поділяють на внутрішні (внутрішньосистемні) та зовнішні. Логіка такого поділу полягає в тому, що існують загрози, які виникають безпосередньо на підприємстві і, зазвичай, підлягають усуненню; та загрози, генеровані із зовнішнього середовища (нестабільність законодавства, зниження купівельної спроможності чи зміна смаків населення, дії конкурентів тощо), на які вплинути практично неможливо. Єдиним виходом у такому випадку залишається швидке реагування та прийняття адекватних ситуації рішень в системі управління фінансовою безпекою підприємства.

Звичайно, для кожного підприємства виділення зовнішніх і внутрішніх загроз є суто індивідуальним (з урахуванням галузевих та інших особливостей), проте можна зазначити певну кількість загроз із зовнішнього середовища, які є «універсальними», тобто несуть небезпеку для будь-якого суб'єкта підприємництва. До них можна віднести:

- нестабільність та недосконалість законодавства;
- зменшення місткості ринку;
- нестабільність фінансового і валютного ринків;
- зниження купівельної спроможності громадян;
- посилення конкуренції у галузі;
- політична нестабільність у країні;
- висока вартість кредитних ресурсів тощо.

Зовнішні загрози фінансовій безпеці підприємства є небезпечнішими за внутрішні в силу труднощів прогнозування їх виникнення та практичної неможливості усунення. Виділяють наступні передумови виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємств:

- стрімкий розвиток процесу транснаціоналізації економічних зв'язків, інтернаціоналізації світового господарства;
- високий ступінь концентрації фінансових ресурсів як на макроекономічному рівні (бюджетні системи держав і міжнародних організацій), так і на глобальному рівні (міждержавна економічна інтеграція, з урахуванням її фінансової і валютної складової);
- високий ступінь мобільності і взаємозв'язку фінансових ринків на базі новітніх інформаційних технологій;

- різноманіття фінансових інструментів і високий ступінь їх волатильності;
- посилення конкуренції між державами в економічній і іншій сферах, використання економічних чинників і стратегій завоювання світового простору;
- надмірна залежність національної економіки від іноземного капіталу, що призводить до вразливості фінансових систем;
- глобальне наростання нестабільності світової фінансової системи, виникнення загрозливих кризових тенденцій, нездатність сучасних фінансових інститутів (зокрема міжнародних) ефективно їх контролювати [72].

Якщо розглядати конкретно сучасні вітчизняні підприємства, можна виділити наступні зовнішні загрози їх фінансовій безпеці:

- корумпованість державного апарату та бюрократія;
- значний податковий тиск;
- «процвітання» рейдерства в Україні;
- непривабливий інвестиційний клімат в Україні;
- неможливість відслідкувати політику конкурентів, оскільки велика частка знаходиться в тіні;
- нестабільність та недосконалість законодавства;
- нестабільність валютного курсу;
- зниження купівельної спроможності громадян;
- політична нестабільність у країні;
- висока вартість кредитних ресурсів та ін.

Повний перелік внутрішніх загроз фінансовій безпеці навести неможливо в силу їх індивідуальності, але слід відзначити такі спільні проблеми сучасних вітчизняних підприємств, зокрема промислових, як значна зношеність їх основних фондів і використання застарілих, ще радянських технологій.

Досить часто поруч з категорією «фінансова безпека» зустрічається також поняття «ризик». Характеризуючи категорію ризику, більшість дослідників пов'язують її з невизначеністю результатів будь-якої економічної діяльності. Проте у науковій літературі немає єдиного бачення сутності ризику.

Так, Г. С. Ленъ визначає ризик як об'єктивну категорію, яка може мати вартісну оцінку та притаманна кожному фінансовому або господарському рішенням [112]. Дане визначення є занадто описовим і не розкриває сутності досліджуваного поняття.

Дослідники А. С. Шапкін та В. А. Шапкін погоджуються з таким тлумаченням категорії ризику: ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі й відхилення від мети [218].

Не можемо погодитися з таким баченням поняття, оскільки, на нашу думку, ризик – це не діяльність, а ймовірність настання певних негативних явищ.

Науковець Я. В. Белінська зазначає, що ризик – це економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання і яка має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру [13]. Не поділяємо думки стосовно того, що ризик є категорією лише економічною, оскільки він є присутнім у всіх сферах життя. Під ризиком необхідно розуміти ймовірність настання визначеного або невизначеного негативного результату певних здійснених дій.

Під фінансовим ризиком І. О. Бланк розуміє сукупність специфічних видів ризику, генерованих невизначеністю внутрішніх і зовнішніх умов здійснення фінансової діяльності підприємства [17]. У наступних наукових працях ним наводиться інше визначення фінансового ризику підприємства, під яким розуміється результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності при ймовірності економічного збитку (фінансових втрат) у силу невизначеності умов його реалізації [18]. Дане визначення фінансового ризику потребує доопрацювання, оскільки, по-перше, як уже зазначалося вище, на нашу думку, ризик є ймовірністю настання певних негативних явищ, а по-друге, фінансовий ризик присутній не лише при здійсненні фінансової, а й інших видів діяльності підприємства.

Проте поняття фінансового ризику не зовсім підходить для використання у контексті управління фінансовою безпекою, оскільки він являє собою ризик, притаманний фінансовій діяльності підприємства, а загрозу його фінансовій безпеці може становити реалізація як фінансового ризику, так і ризику у операційній чи інвестиційній діяльності. Тому, на нашу думку, слід розглядати поняття «ризик у системі фінансової безпеки». Науковець Ю. Г. Кім уже ввів даний термін. Під ним він розуміє «мистецтво управління інвестиціями в будь-яку підприємницьку діяльність із метою забезпечення приросту капіталу власника» [89]. Як уже зазначалося, у системі фінансової безпеки ризики можуть бути пов'язані з різними видами діяльності підприємства, тому дане визначення є завузьким і має ненаукове формулювання.

Під ризиком у системі фінансової безпеки підприємства слід розуміти ймовірність настання негативних фінансових наслідків (економічного збитку або фінансових втрат) його дій по причині його прорахунків чи у силу непрогнозованості та некерованості певних факторів.

У науковій літературі по темі фінансової безпеки підприємства залишається дискусійним питання стосовно того, що є первинним, а що вторинним: ризик чи загроза, і що з чого витікає. Деякі науковці вважають,

що це є тотожні поняття, на думку інших, поняття «ризик» стосується лише управлінських рішень менеджерів та власників, а загроза носить об'єктивний характер.

На нашу думку, доцільним є поділ загроз фінансовій безпеці підприємства на потенційні (що можуть виникнути у випадку наявності певних передумов) і реальні (які уже є і здійснюють негативний вплив) (рис. 1.4). Ризик же є усвідомленою потенційною загрозою. Після усвідомлення наявності певного ризику на підприємстві має бути здійснений ряд превентивних (по усуненню загрози) та страхувальних (по мінімізації негативних наслідків у разі реалізації ризику) заходів. При цьому, можуть виникати певні передумови реалізації ризику. У випадку, якщо це все ж сталося, виникає реальна загроза фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва, що здійснює свій негативний вплив на неї.

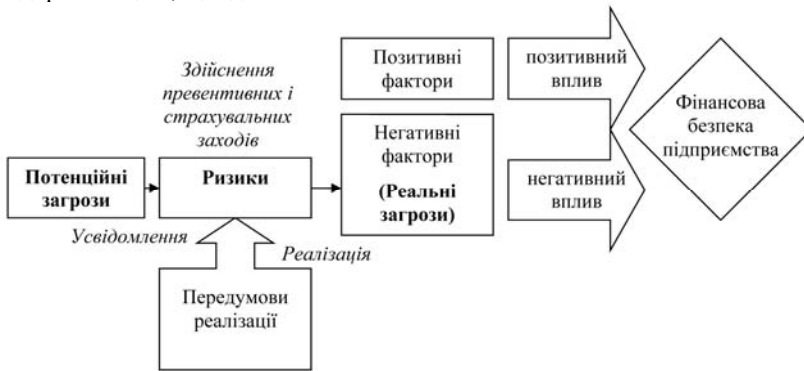

Рис. 1.4 – Взаємозв'язок сутностей понять «загроза», «ризик» і «фактор» у контексті управління фінансовою безпекою підприємства

Джерело: авторська розробка

Наприклад, підприємство, яке функціонує в умовах ринкової економіки завжди має потенційну загрозу втрати частини клієнтури. При усвідомленні цієї загрози керівництвом підприємства з'являється нове поняття – ризик, тобто керівництво підприємства свідомо «йде на ризик», займаючись підприємницькою діяльністю і виходячи на ринок. При цьому, даний ризик повинен постійно враховуватися, тому мають здійснюватися певні заходи по його усуненню (наприклад, покращення якості продукції та оптимізація цін, реклама) та мінімізації наслідків у разі його реалізації (наприклад, пошук шляхів виходу на нові ринки). У той же час можуть виникнути певні передумови реалізації цього ризику, наприклад, поява нового конкурента з більш вигідними для клієнтів цінами. Після цього може відбутися реалізація ризику, частину клієнтів буде втрачено і виникне реальна загроза фінансовій безпеці підприємства, яка кількісно буде виражатися обсягом нереалізованої продукції.

Необхідно зазначити, що суттєвої різниці між потенційною загрозою і ризиком немає. Вся відмінність у тому, що останній є усвідомленою потенційною загрозою. Потенційних загроз фінансовій безпеці підприємства є нескінченна кількість, усвідомлених ризиків – менше, оскільки їх усвідомлення відбувається у разі більш-менш високої ймовірності реалізації. Чим вищою є ця ймовірність, тим вищою є вірогідність, що дана загроза буде взята до уваги менеджментом підприємства, і навпаки.

Розглядаючи основні фактори впливу на фінансову безпеку підприємства досліджують і показники, які їх характеризують. Так, О. Е. Пономаренко вважає за доцільне виділяти наступні показники, що характеризують динаміку факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ для вітчизняних промислових підприємств (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Показники, що характеризують динаміку факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ для вітчизняних промислових підприємств

Показник	Предмет характеристики
Зовнішнє середовище	
ВВП і відносний показник його динаміки	Продуктивність економіки в цілому та рівень її розвитку
Індекс цін продукції промисловості	Реальні результати функціонування економіки держави
Сальдо експортно-імпортних операцій	Залежність вітчизняної економіки від іноземних суб'єктів господарювання
Показники зведеного бюджету України	Фінансовий стан держави
Показник інвестування економіки та темп його зміни	Можливості та основи для подальшого розвитку усіх галузей економіки держави
Внутрішнє середовище	
Обсяг валової доданої вартості підприємств промисловості, його приріст і питома вага у ВВП України	Продуктивність промислового комплексу держави
Рентабельність операційної діяльності підприємств промисловості та фінансові результати їх функціонування	Рівень ефективності основної діяльності підприємств

Продовження таблиці 1.9

Показник	Предмет характеристики
Кількість збиткових підприємств промислового комплексу України	Ефективність функціонування промислового комплексу в цілому та рівень економічної і фінансової стійкості даного комплексу
Показники інвестиційно-інноваційної діяльності промислових підприємств України	Здатність промисловості до сталого розвитку
Показники фінансової стійкості промислових підприємств (коефіцієнти автономії, фінансування, заборгованості, поточної заборгованості, довгострокової фінансової незалежності, маневреності власного капіталу)	Рівень фінансового ризику підприємств, ступінь його фінансової стабільності у процесі розвитку та здатності розраховуватися зі зобов'язаннями

Джерело: складено автором на основі [185]

Науковець В. В. Орлова більш широко розглядає загрози фінансовій безпеці підприємства, досліджуючи показники їх рівня, враховуючи не тільки їх походження, а й сферу виникнення [156].

Наведені індикатори дійсно можуть характеризувати динаміку факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ, проте необхідно зазначити, що для конкретного суб'єкта підприємництва даний перелік може не бути вичерпним або містити зайві показники. Тому, ідентифікуючи загрози конкретному підприємству, слід підходити індивідуально, а не машинально.

Здійснивши дослідження сутності загрози фінансовій безпеці підприємства, можна зробити висновок, що під останньою слід розуміти наявне чи потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства. Всю сукупність даних загроз можна класифікувати за такими ознаками, як: джерело та рівень ймовірності виникнення, характер і розмір можливого збитку, вид діяльності підприємства, часовий період, характер походження, можливість прогнозування.

Відповідаючи на питання стосовно того, що є первинним, а що вторинним: ризик чи загроза, і що з чого витікає, був здійснений поділ загроз фінансовій безпеці підприємства на потенційні і реальні. Ризик же, на нашу думку, є усвідомленою потенційною загрозою.

1.4 Економічна нестабільність як фактор впливу на рівень фінансової безпеки підприємства

Рівень фінансової безпеки підприємства залежить від дуже великої кількості факторів як позитивного, так і негативного впливу. Негативні

фактори є загрозами фінансовій безпеці підприємства. Однією із таких загроз є економічна нестабільність у державі.

Так, в умовах невизначеності та розбалансованості економіки, по-перше, дуже складно розробити правильну стратегію підприємства, у тому числі фінансову, та приймати вірні оперативні рішення; по-друге, має місце деструктивний вплив дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища підприємства.

Для того щоб мати змогу знівелювати цей вплив і запобігти розвитку кризових явищ на підприємстві чи зниженню рівня його фінансової безпеки, необхідними є розробка та впровадження на ньому механізму управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності, ключовим елементом якого має стати оцінювання рівня останньої. Але, перш за все, слід здійснити комплексне дослідження сутності та форм прояву явища економічної нестабільності.

При цьому, необхідно визначитися, що слід розуміти під нестабільністю загалом і економічною нестабільністю зокрема.

Під нестабільністю будемо розуміти стан системи, що характеризується коливаннями внаслідок порушення існуючих у ній взаємозв'язків. Нестабільність є іманентною властивістю економічного розвитку, як зазначає В. М. Геєць [42, с. 2].

Проблематику економічної нестабільності у своїх наукових працях піднімали О. М. Грабчук [48], О. О. Мамалуй [121], В. А. Палехова [162] і ін. Слід зауважити, що поняття економічної нестабільності та макроекономічної розглядаються ними як тотожні. Основні аспекти макроекономічної нестабільності були висвітлені у працях В. Д. Базилевича [11], Л. О. Канищенко, Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка, А. А. Чухна [91] та М. І. Небави [148].

Крім того, одночасно з існуванням вищезазначених понять у науковій літературі зустрічається термін, який використовують у випадках, пов'язаних із безпосереднім дослідженням впливу економічної нестабільності на стан і розвиток підприємств – «нестабільність економічного середовища підприємства». Дослідженням даної проблематики займалися Г. В. Блакита [16], С. О. Комаринець [97], Н. А. Свелеба [200] і ін.

Таким чином, на сьогоднішній день не існує єдиного бачення, що саме слід розуміти під поняттям економічної нестабільності: нестабільність економічної системи держави (макроекономічну нестабільність) чи нестабільність економічного середовища підприємства.

Як уже зазначалося, у науковій економічній літературі поняття економічної нестабільності у більшості випадків отожднюється з поняттям макроекономічної нестабільності, під якою розуміють втрату мобільності, динамічності та гнучкості економічної системи, нездатність своєчасно і повною мірою пристосуватись до змін внутрішніх умов її функціонування та навколишнього середовища [91].

Під нестабільною економікою розуміють також відсутність гарантування повної зайнятості, стабільного рівня цін, наявність інфляції [208, с. 224]. Дане визначення є неповним, оскільки зводиться лише до зазначення форм прояву економічної нестабільності, і то не всіх. На нашу думку, суттєвим проявом економічної нестабільності є також коливання курсу національної валюти, здатне завдати збитків суб'єктам підприємництва, особливо, у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Вищезазначене визначення нестабільності економіки було доповнене О. М. Грабчук. Вона зазначає, що під нестабільністю економіки розуміють відсутність гарантування повної зайнятості, стабільного рівня цін, наявність інфляції, також це та економіка, яка знаходиться в стані нерівноваги внаслідок внутрішніх і зовнішніх факторів, та супроводжується інфляційними процесами, занадто дорогими кредитами тощо [48]. Це визначення є не зовсім узгодженим, оскільки, на нашу думку, нестабільність економіки слід характеризувати як певний стан останньої, а не як саму економіку.

У якості основних характеристик нестабільності економіки зазначають незавершеність важливих процесів ринкової трансформації, вузькість внутрішнього ринку, велику залежність від зовнішнього ринку, низький рівень економічного суверенітету в умовах випереджального зростання фінансового сектору у відриві від реального, відсталість структури економіки та її надмірна енергоємність [194].

Як уже зазначалося, у науковій літературі крім поняття економічної нестабільності зустрічається ще термін «нестабільність економічного середовища підприємства» [16, 97, 200]. Дослідимо різницю між цими двома категоріями.

Зрозуміло, що, говорячи про нестабільність економічного середовища підприємства, мається на увазі нестабільність його зовнішнього економічного середовища.

Зовнішнє середовище підприємства являє собою сукупність господарських суб'єктів, економічних, суспільних і природних умов, національних та міждержавних умов і чинників, що діють у глобальному оточенні [71]. Воно включає в себе макро– та мікросередовище.

Макросередовище містить елементи, які не знаходяться у постійному зв'язку з суб'єктом підприємництва, але опосередковано впливають на нього. Основними елементами макросередовища підприємства є: економічне, політичне, соціальне, природне, екологічне та технологічне [71].

Мікросередовище являє собою середовище, що безпосередньо та постійно впливає на підприємство. До його складу входять: постачальники, споживачі, державні органи, конкуренти, посередники та робоча сила [71].

Зовнішнє економічне середовище підприємства включає в себе не тільки його макроекономічне середовище. Мікросередовище можна віднести до економічного, оскільки воно складається з елементів, тісно

пов'язаних із суб'єктом підприємництва економічними відносинами. Необхідно відзначити, що державні органи як елемент мікросередовища підприємства можуть бути пов'язані з останнім не лише адміністративно-правовими відносинами, як може здатися на перший погляд, а й економічними (наприклад, отримання підприємством держзамовлення).

Таким чином, співвідношення зовнішнього економічного середовища підприємства та його макроекономічного середовища можна відобразити наступним чином (рис. 1.5).

Виходячи з того, що макроекономічне середовище підприємства є складовою його зовнішнього економічного середовища, можна зробити висновок, що поняття макроекономічної нестабільності (по відношенню до одного підприємства) є вужчим за своїм значенням, ніж поняття нестабільності економічного середовища підприємства. Проте існує такий нюанс. Мікросередовище для кожного підприємства є індивідуальним, а отже, з урахуванням цього і оцінка рівня нестабільності зовнішнього економічного середовища для різних підприємств буде різною. Тому, для того щоб здійснити оцінювання економічної нестабільності як фактора негативного впливу на рівень фінансової безпеки не одного підприємства, а всієї їх сукупності, слід розглядати саме макрорівень.

Рис. 1.5 – Місце економічного та макроекономічного середовищ у зовнішньому середовищі підприємства

Джерело: авторська розробка

Слід також зазначити, що під економічною нестабільністю розуміють як волатильність певних економічних показників, так і стабільну розбалансованість економіки (коли, наприклад, декілька років підряд темп інфляції залишається стабільно високим). На нашу думку, оптимальним є так званий компромісний підхід, згідно якого поняттям економічної нестабільності можна оперувати і у випадку волатильності окремих макроекономічних показників, і маючи на увазі порушення рівноваги економіки в цілому.

Таким чином, наукові підходи стосовно розуміння сутності поняття економічної нестабільності можна систематизувати наступним чином (рис. 1.6).

По-перше, під нею розуміють як макроекономічну нестабільність, так і нестабільність економічного середовища підприємства. Аналіз сутностей цих понять показав, що доцільнішим є розгляд економічної нестабільності на макрорівні.

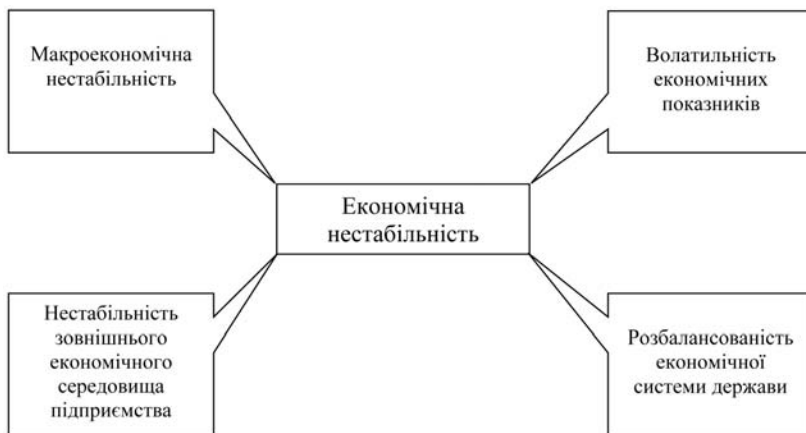

Рис. 1.6 – Підходи стосовно розуміння сутності поняття «економічна нестабільність»

Джерело: авторська розробка

По-друге, під економічною нестабільністю розуміють як волатильність певних економічних показників, так і розбалансованість економіки в цілому. На нашу думку, про явище економічної нестабільності можна говорити і в тому, і в іншому випадку.

Таким чином, під економічною нестабільністю слід розуміти стан розбалансованості економічної системи держави, що характеризується коливанням макроекономічних показників і нездатністю оперативного реагувати на вплив екзогенних і ендогенних факторів унаслідок порушення існуючих у даній системі взаємозв'язків.

Тепер розглянемо підходи науковців, які не дають визначень понять «економічна нестабільність» чи «макроекономічна нестабільність», проте розглядають їх форми прояву.

Дослідник О. О. Мамалуй, характеризуючи економічну нестабільність, всю увагу зосереджує на явищі безробіття, зазначаючи проте, що «економічна нестабільність також супроводжується інфляційними процесами» [121]. Науковець В. А. Палехова додає до вищезазначених форм прояву економічної нестабільності також економічні цикли [162].

Вчені Л. О. Каніщенко, Г. Н. Клишко, В. П. Нестеренко та А. А. Чухно, розкриваючи сутність макроекономічної нестабільності, її проявами теж визначають високі рівень безробіття та темп інфляції, але детально досліджують лише безробіття [91]. Крім безробіття та економічних циклів, В. Д. Базилевич до форм прояву макроекономічної нестабільності додає також нециклічні коливання економіки, що є наслідками виникнення різного роду кризових явищ в економіці [11]. Погоджуємося з автором цієї думки, оскільки під впливом різноманітних факторів у економіці держави дійсно можуть виникати кризові явища, що характеризуються відсутністю чіткого періоду повторюваності. Досліджуючи тему макроекономічної нестабільності, М. І. Небава розглядає економічні цикли, безробіття та інфляцію [148].

Таким чином, у науковій літературі виділяють наступні форми прояву економічної нестабільності: економічні цикли, високі рівень безробіття та темп інфляції, а також нециклічні коливання в економіці. Особливістю є те, що кожна із вищезазначених форм прояву економічної нестабільності може бути як формою нециклічного коливання (нестабільності економіки, зумовленої певними чинниками, що настає всупереч традиційній картині циклічного розвитку економіки), так і одною з характеристик таких фаз економічного циклу як спад чи депресія. На нашу думку, даний перелік є неповним і може бути доповнений іншими формами, наприклад, валютною нестабільністю.

Дослідимо яким же чином економічна нестабільність у державі може негативно вплинути на стан фінансової безпеки підприємства.

На нашу думку, як і будь-яка загроза, економічна нестабільність у державі негативно впливає на рівень фінансової безпеки підприємства шляхом унеможливлення реалізації його пріоритетних фінансових інтересів.

Звичайно, бувають прецеденти, коли зовнішня нестабільність є вигідною для суб'єкта підприємництва, як, наприклад, погашення кредиторської заборгованості знеціненими коштами чи встановлення вигідного валютного курсу у певний момент часу. Проте у чому ж і полягає суть нестабільності, так це у постійному ризику кардинальних змін у будь-яку мить. Основним негативним аспектом нестабільності є непрогнозованість майбутньої ситуації, а, отже, неможливість здійснити середньо- та довгострокове планування діяльності підприємства.

У науковій літературі з питань економічних циклів зазвичай виділяються чотири фази: спад, депресія, поживлення та піднесення. У нашому випадку, розглядаючи цей фактор, звертатимемо свою увагу саме на перших двох фазах.

На фазі спаду починають скорочуватися обсяги виробництва. Це веде до зростання безробіття в країні і, як наслідок, зниження платоспроможності населення та, відповідно, зменшення попиту на продукти виробництва. Для підприємств в більшості випадків (якщо його продукція не реалізується цілком на експорт) це означає збільшення обсягів нереалізованої продукції та, відповідно, проблеми в розрахунках з постачальниками, кредиторами та інвесторами, які можуть призвести навіть до процедури банкрутства. Можливим варіантом є зниження цін на промислову продукцію задля реалізації непроданих залишків, проте у такому випадку підприємство недоотримає той обсяг фінансових засобів, на який розраховувало, що, знову ж таки, веде до його фінансових проблем. Або такий варіант не спрацює і продукцію реалізувати не вдається в силу низької платоспроможності більшості населення держави. Можливий хід подій залежить від того, до якої групи товарів належить вироблена продукція. Якщо це товари, що реалізуються, незалежно від ціни на них (товари першої необхідності), то виробник навіть може на них підняти ціну для збільшення прибутків чи покриття збитків, отриманих через негативний вплив економічної нестабільності.

Зростає недовіра до банківської системи та фондового ринку, особливо це притаманно Україні. Населення масово вилучає депозити, що призводить до нестабільності банківської системи, розпочинається «полювання за готівкою», що призводить до зростання грошової маси в обігу та підвищення рівня інфляції. У результаті вищеописаних дій банки підіймають ставку за депозитами та одночасно за кредитами, ціни на цінні папери падають, що призводить до нестабільності фондового ринку та зменшення ринкової вартості підприємств, що є порушенням їх основного фінансового інтересу.

Крім того, кредитна ставка може зростати також у зв'язку з фінансовими труднощами підприємств, оскільки для погашення існуючої заборгованості виробники масово починають брати нові кредити. Висока кредитна ставка, з одного боку, робить неможливим даний варіант, з іншого – призводить до ще більших фінансових втрат виробників.

Фаза депресії є періодом застою. Обсяг виробництва не зростає, але і не скорочується, тримається на одному рівні. Товарні запаси зменшуються, проте не тільки внаслідок їх реалізації, але і через їх псування (для товарів з коротким терміном зберігання), що збільшує збитки виробників. Піку досягає рівень безробіття, що, безумовно, відображається на платоспроможності населення та обсязі сукупного попиту. У зв'язку зі скороченням попиту виробничі потужності

використовуються не в повному обсязі, тому ефективність діяльності знижується. Ця фаза характеризується найбільшою кількістю банкрутств, що є негативним не лише для збанкрутілих підприємств, а й для інших, тих, що ще «тримаються на плаву», оскільки вони позбуваються контрагентів (покущів, постачальників), можуть виникнути проблеми з поверненням дебіторської заборгованості.

Рух капіталу є нежвавим, інвестиції знаходяться на мінімальному рівні, що позбавляє можливості хоч якогось розвитку виробництва, ставка позичкового процента зменшується. Протягом кризи основний капітал може знецінитися, що призводить до зменшення балансової вартості підприємств.

Під час найбільш тривалих криз відбувається руйнація продуктивних сил суспільства (поломка обладнання внаслідок довгого невикористання, наслідки мародерства, втрата кваліфікації безробітними тощо), що у майбутньому гальмує відродження та розвиток суспільного господарства.

Слід зазначити, що позитивним моментом фази депресії є те, що, шукаючи вихід із ситуації, що склалася, в умовах низького попиту, а відповідно, і низьких реалізаційних цін менеджери підприємств часто вдаються до інноваційних технологій, прогресивної організації праці та замінюють старе обладнання на більш сучасне та ефективніше.

Таким чином, підсумуємо негативний вплив циклічних коливань економіки, у нашому випадку в період спаду та депресії, на рівень фінансової безпеки підприємства. Для цього згадаємо пріоритетні фінансові інтереси підприємства, при задоволенні яких задовольняється і основний фінансовий інтерес підприємства – максимізація добробуту його власників у поточному і перспективному періоді, що забезпечується шляхом максимізації його ринкової вартості. Отже, при економічному спаді та депресії безпосередньо порушуються наступні фінансові інтереси підприємства:

а) зростання рівня дохідності власного капіталу (рівня фінансової рентабельності) – у даний період навпаки спостерігається зменшення дохідності та прибутковості власного капіталу чи навіть виникнення збитків;

б) достатність фінансових ресурсів, що формуються, на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства – фінансових ресурсів не вистачає через скорочення обсягів реалізації, підвищення кредитної ставки тощо;

в) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку – внаслідок негативного впливу нестабільного зовнішнього середовища фінансова стабільність підприємства порушується;

г) високий рівень інвестиційної активності і ефективність інвестицій – у такий час інвестиції не можуть бути ефективними, оскільки приносять реальний дохід, менший за його номінальний обсяг з урахуванням інфляції;

д) ефективна нейтралізація фінансових ризиків – у випадку загального спаду в економіці та, як наслідок, порушення фінансового інтересу підприємства стосовно достатності фінансових ресурсів можуть виникнути труднощі з реалізацією і даного фінансового інтересу, оскільки підприємство може не мати фінансових ресурсів для здійснення самострахування, страховий ринок у державі теж, як і реальний сектор, може перебувати у кризовому стані, а ринок деривативів в Україні на сьогоднішній день і так є нерозвиненим;

е) швидке і ефективне подолання виникаючих кризових фінансових ситуацій – коли вся економічна система держави знаходиться у стані нерівноваги, швидко повернутися до рівноважного стану підприємству стає складніше.

Стосовно такого фінансового інтересу підприємства, який звучить як «високий інноваційний рівень фінансової діяльності», можна повторитися, що саме під час кризових періодів у економіці найчастіше з'являються нові фінансові інструменти і технології.

Інфляція теж виділяється науковцями як одна з основних загроз фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва. Хоча існує і дещо інший погляд стосовно її впливу на діяльність підприємства. Наприклад, О. А. Кириченко та Ю. Г. Кім погоджуються, що однією з основних загроз фінансовій безпеці є інфляція, але, дослідивши це макроекономічне явище глибше, був зроблений висновок, що інфляція не завжди згубно діє на функціонування та діяльність підприємства [86]. Погоджуємося з думкою цих науковців з приводу того, що не можна однозначно заявляти про наявність негативного впливу інфляції на фінансову безпеку підприємства завжди, а слід розглядати конкретні приклади, оскільки інфляція може по-різному впливати на різні види діяльності підприємства, різні активи, його грошово-кредитні і грошово-розрахункові операції.

Проте хоча підприємство і «виграє», погашаючи кредиторську заборгованість у час інфляції, вона завжди негативно впливає на віддачу від довгострокових інвестицій, наявні у суб'єкта підприємництва грошові кошти та майбутні грошові надходження від дебіторів. Тому необхідно зіставляти обсяг прибутку, отриманого завдяки інфляції, з обсягом втрат від неї.

Основним негативним економічним наслідком інфляції є, звичайно, знецінення національної валюти. Як уже зазначалося, у результаті цього відбувається зниження реальної вартості коштів у касі підприємства, на його банківських рахунках, фінансових ресурсів у вигляді дебіторської заборгованості, активів.

Крім того, під час інфляційних процесів знижується інвестиційна привабливість держави, відбувається відтік капіталів за кордон. Унаслідок цього обсяг пропозиції інвестиційних коштів зменшується, при тому, що підприємства можуть мати підвищену потребу в інвестиціях.

Хоча і вважається, що підприємства можуть захиститися від інфляції підвищенням цін на власну продукцію, це не завжди може спрацювати у повній мірі. По-перше, оскільки внаслідок цього найбільше страждає кінцевий споживач, у результаті підвищення ціни на певний товар він може і відмовитися від його споживання, якщо той не є товаром першої необхідності. По-друге, підвищуючи ціни та отримуючи більший номінальний прибуток, суб'єкт підприємництва сплачує і більший обсяг податку на прибуток підприємств. Крім того, даний метод захисту від інфляції можуть використовувати не тільки підприємства, а й, наприклад, кредитні установи, збільшуючи ставку кредитування. Таким чином, підприємства-позичальники сплачують більше, хоча і знеціненими грошима.

Отже, інфляція є фактором фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, що може впливати на неї як негативно, так і позитивно. З метою забезпечення підприємства від її можливих негативних наслідків, а також використання можливостей, що виникають саме в умовах інфляції, слід здійснювати ретельний аналіз ситуації, що склалася, і наявний та можливий вплив на конкретне підприємство.

З урахуванням вищевикладеного можна дійти висновку, що високі темпи інфляції можуть стати загрозою фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва, оскільки від них страждають пріоритетні фінансові інтереси останнього, зокрема, такий як достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства.

Таким чином, високий рівень інфляції безпосередньо перешкоджає задоволенню наступних фінансових інтересів підприємства:

а) зростання рівня доходності власного капіталу (рівня фінансової рентабельності) – кошти знецінюються, тому реальні доходи та прибутки зменшуються;

б) достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства – при високих темпах інфляції відбувається стрімке зростання цін, що порушує платоспроможність економічних суб'єктів, що мають фіксовані чи раніше оговорені обсяги доходу;

в) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку – внаслідок вищеписаних і інших передумов фінансова стабільність порушується;

г) високий рівень інвестиційної активності і ефективність інвестицій – інвестиції, особливо довгострокові, стають неефективними, оскільки доходи будуть надходити знеціненими грошима;

д) ефективна нейтралізація фінансових ризиків – у періоди, яким притаманні високі та нестабільні темпи інфляції, по-перше, дуже складною є реалізація стратегії уникнення ризику, оскільки, наприклад, результати здійснення оцінювання привабливості інвестиційних проектів з

урахуванням фактора часу при непрогнозованості темпів інфляції можуть суттєво відрізнятись від реальних, а по-друге, при значному знеціненні національної валюти та зростанні загального рівня цін сформованого обсягу фонду самострахування може не вистачити для покриття збитків;

е) високий інноваційний рівень діяльності – під час фінансових проблем на підприємстві, як правило, інноваційна активність зменшується чи зовсім відсутня;

є) швидке і ефективне подолання виникаючих кризових фінансових ситуацій – набагато складніше виходити з кризи в умовах інфляції.

Про вплив високого рівня безробіття на рівень фінансової безпеки підприємств уже наголошувалось вище. При високому рівні безробіття платоспроможність населення падає, тому, відповідно, скорочується сукупний попит, який веде до труднощів у реалізації промислової продукції, накопиченні товарних залишків і, відповідно, зменшенні прибутків чи отриманні збитків виробників. Крім того, будучи безробітними довгий час, працівники втрачають свою кваліфікацію та в подальшому може виникнути дефіцит кваліфікованих працівників, що зумовить або неповну виробничу завантаженість через неукомплектованість штату на підприємстві, або додаткові витрати на навчання таких працівників чи втрати від їх низької продуктивності праці.

Отже, високий рівень безробіття у державі може мати наступний потенційний вплив на реалізацію фінансових інтересів підприємства:

а) зростання рівня фінансової рентабельності власного капіталу – при зростанні рівня безробіття у державі купівельна спроможність населення зменшується, а отже, з урахуванням цього може зменшуватися і обсяг реалізації продукції підприємства, наслідком чого може бути зменшення рівня рентабельності чи навіть отримання збитків;

б) достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства – наслідком вищевикладеного може стати недостатня забезпеченість підприємства у майбутньому фінансовими ресурсами;

в) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку – при порушенні двох попередніх фінансових інтересів підприємство можна вважати фінансово нестабільним;

г) високий рівень інвестиційної активності і ефективність інвестицій – прибуток підприємства є економічною основою його інвестиційної активності, тому можна зробити висновок, що при порушенні фінансового інтересу стосовно прибутковості діяльності порушується і цей.

Валютна нестабільність є не менш пагубною за інші прояви економічної нестабільності. Для підприємств, які працюють у сфері ЗЕД, цей негативний вплив є очевидним. Проте, на нашу думку, коливання

валютного курсу чи девальвація національної валюти опосередковано відображається і на інших, т. зв. «внутрішніх» підприємствах, які не виходять за межі національного ринку.

По-перше, Україна є імпортозалежною державою, оскільки обсяги імпорту переважають обсяги експорту. А девальвація національної валюти невідгідна насамперед імпортерам.

По-друге, навіть якщо підприємство нічого не імпортує, воно може закуповувати у своїх постачальників матеріали чи напівфабрикати, виготовлені з імпоротної сировини. Або навіть закуповувати імпортну сировину у певних торгових посередників чи оптовиків. А збільшення курсу національної валюти до іноземної, звичайно ж, зумовить підвищення ціни на ці матеріали, напівфабрикати чи сировину. Крім того, навіть закупівля імпортного обладнання постачальником по вищій ціні внаслідок підвищення валютного курсу вплине на ціну його продукції.

Ще одним аргументом можуть бути ціни на енергоносії. Тут мова піде безпосередньо про реалії вітчизняних підприємств. Українська економіка є дуже енергозалежною. Основними енергоносіями, які імпортуються, є нафта та природний газ, лівова частка яких імпортується з Росії. Розрахунки за ці енергоносії здійснюються лише у доларах США. Крім того, саме валютний курс гривня-долар США є для української економіки найбільш вагомим, враховуючи її високу доларизацію. Тому з огляду на все вищезазначене, можна припускати, що підвищення курсу долара все-таки обумовлює підвищення цін на основні енергоносії.

Значне коливання валютного курсу у державі може негативно вплинути на рівень фінансової безпеки підприємств, оскільки унеможливує довгострокове планування на підприємстві (як, по суті, і будь-який прояв економічної нестабільності) і навіть може призвести до реальних фінансових збитків, якщо підприємство працює у сфері ЗЕД і не використовує інструментів хеджування ризиків.

Таким чином, валютна нестабільність у державі може мати наступні негативні наслідки для реалізації фінансових інтересів підприємства, а відповідно, і рівня його фінансової безпеки:

а) зростання рівня фінансової рентабельності власного капіталу – різка та значна зміна валютного курсу може зумовити навіть отримання збитків підприємствами-імпортерами (при підвищенні курсу) чи експортерами (при зниженні);

б) достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства – недоотримання прибутку підприємством унаслідок значної зміни валютного курсу може спровокувати його недостатню забезпеченість фінансовими ресурсами у майбутньому;

в) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку – в умовах валютної нестабільності у державі фінансова стабільність підприємства перебуває під загрозою;

г) високий рівень інвестиційної активності і ефективність інвестицій – якщо у державі спостерігається нестабільність валютного курсу, це, безумовно, негативно вплине на обсяги пропозиції іноземних інвестицій та інвестицій у іноземні об'єкти, а також на обсяги грошових надходжень від уже здійснених таких інвестицій;

д) ефективна нейтралізація фінансових ризиків – валютна нестабільність у державі ставить під загрозу ефективність нейтралізації фінансових ризиків підприємством, оскільки підвищується ризиковість при використанні методу валютного хеджування.

Узагальнений висновок про наявність потенційного впливу різних форм прояву економічної нестабільності на рівень фінансової безпеки підприємства через складнощі у реалізації його фінансових інтересів можна відобразити за допомогою табл. 1.10.

Таблиця 1.10

Можливий негативний вплив фактора економічної нестабільності на пріоритетні фінансові інтереси підприємства

Пріоритетний фінансовий інтерес	Приклад негативного впливу економічної нестабільності
Зростання рівня дохідності власного капіталу (рівня фінансової рентабельності)	<ul style="list-style-type: none"> – у періоди економічного спаду та депресії (а також у випадку високого рівня безробіття у державі) сукупний споживчий попит зменшується (крім на товари першої необхідності) – відповідно, зростають обсяги нереалізованої продукції; – при високих темпах інфляції дохід отримується знеціненими коштами, тому реальний обсяг прибутку, відповідно, зменшується; – різка та значна зміна валютного курсу може зумовити як зменшення обсягу прибутку, так і отримання збитків підприємствами-імпортерами (при підвищенні) чи експортерами (при зниженні)
Достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства	<ul style="list-style-type: none"> – виникнення недостатності фінансових ресурсів через скорочення обсягів реалізації, підвищення кредитної ставки тощо; – при високих темпах інфляції відбувається стрімке зростання цін, що порушує платоспроможність економічних суб'єктів, що мають фіксований обсяг доходу

Продовження таблиці 1.10

Пріоритетний фінансовий інтерес	Приклад негативного впливу економічної нестабільності
Високий рівень інвестиційної активності і ефективність інвестицій	<ul style="list-style-type: none"> – при високих темпах інфляції інвестиції, особливо довгострокові, приносять реальний дохід, менший за його номінальний обсяг і, відповідно, є неефективними; – нестабільність валютного курсу негативно впливає на обсяги пропозиції іноземних інвестицій та інвестицій у іноземні об'єкти, а також на обсяги грошових надходжень від уже здійснених інвестицій
Ефективна нейтралізація фінансових ризиків	унеможлиблюється, по-перше, урахування всіх можливих фінансових ризиків, по-друге, визначення ймовірності реалізації кожного з них, а отже, і розробка ефективної стратегії по нейтралізації фінансових ризиків
Високий інноваційний рівень фінансової діяльності	реалізація цих пріоритетних фінансових інтересів підприємства потребує володіння достатнім обсягом фінансових ресурсів, тому якщо перші два інтереси порушено, порушуються і дані
Фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку	
Швидке і ефективне подолання виникаючих кризових фінансових ситуацій	

Джерело: авторська розробка

Схема реалізації можливого негативного впливу основних форм прояву економічної нестабільності на фінансову безпеку підприємства наведена на рис. 1.7.

Слід зазначити, що будь-який прояв економічної нестабільності у державі, насамперед, негативно відображається на стійкому зростанні рівня рентабельності підприємства, порушення якого практично унеможливає реалізацію інших пріоритетних інтересів, не говорячи вже про основний фінансовий інтерес – максимізацію ринкової вартості підприємства. Таким чином, можна зробити висновок про наявність негативного впливу економічної нестабільності у державі на рівень фінансової безпеки підприємства.

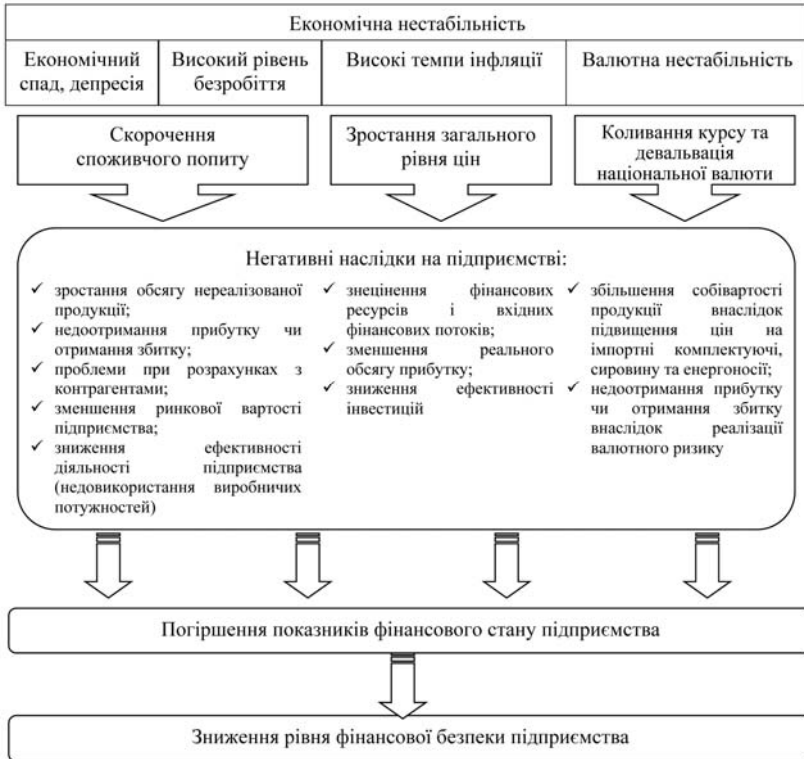

Рис. 1.7 – Напрямки впливу основних форм прояву економічної нестабільності на фінансову безпеку підприємства

Джерело: авторська розробка

Підсумувавши все вищесказане, можна зробити наступні висновки. Під економічною нестабільністю слід розуміти стан розбалансованості економічної системи держави, що характеризується коливанням макроекономічних показників і нездатністю оперативню реагувати на вплив екзогенних і ендогенних факторів унаслідок порушення існуючих у даній системі взаємозв'язків. Виділяють наступні форми прояву економічної нестабільності: циклічні коливання економіки, високий рівень безробіття та значні темпи інфляції. На нашу думку, даний перелік має бути доповнений також валютною нестабільністю.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЯК ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ

2.1 Оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства (на прикладі підприємств промисловості України)

Важливим елементом системи управління фінансовою безпекою підприємства є оцінювання рівня останньої, оскільки подальша стратегія і тактика підприємства залежать від його результатів. Крім того, маючи кількісну оцінку рівня фінансової безпеки підприємства, її можна використовувати в різних розрахунках, у тому числі економіко-математичних моделях, для отримання різної інформації, наприклад, про зміни рівня фінансової безпеки підприємства протягом певного періоду, результати визначення основних внутрішніх і зовнішніх загроз, що корелюють з оцінкою фінансової безпеки тощо.

Питання оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства досліджувалось багатьма науковцями, серед яких В. М. Антоненко, І. О. Бланк, К. С. Горячева, М. М. Єрмошенко, Т. Б. Кузенко, О. Л. Пластун, О. П. Полтніна, Г. О. Портнова та ін. Проте у науковій літературі немає єдиної думки стосовно методів її здійснення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Систематизація методичних підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства

Автор	Підхід
О. Ю. Амосов [2]	Критерієм фінансової безпеки підприємства є отримання підприємством прибутку
В. М. Антоненко, Г. О. Портнова [6, 189]	Використання методу рейтингового оцінювання; оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства з урахуванням впливу факторів мікро– та макросередовища
І. О. Бланк [18, с. 122]	Здійснення оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства шляхом дослідження фінансового стану і основних результатів його фінансової діяльності за допомогою горизонтального, вертикального, порівняльного, інтегрального фінансового аналізу та аналізу фінансових коефіцієнтів

Продовження таблиці 2.1

Автор	Підхід
Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко [27]	Використання критерію «мінімум сукупного збитку, який наноситься безпеці»
Г. В. Верещагіна, О. Е. Пономаренко [36]	Здійснення оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства на основі показників його фінансового стану з застосуванням методу «центру ваги» для виділення показників-репрезентантів
Т. М. Гладченко [43]	Індикаторний підхід
К. С. Горячева [46]	Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства являє собою інтегральний показник оцінок складових фінансової безпеки
О. В. Грачов, Т. Б. Кузенко, О. Ю. Литовченко Л. С. Мартюшева, [105]	Здійснення комплексного оцінювання на основі дослідження показників за такими групами: управління, економіка, фінанси, виробництво, ділова активність
Н. В. Гришко [50]	Оцінювання фінансової безпеки повинне здійснюватися на основі багаторівневої інтеграції показників і бути втіленням інтегрального підходу, який ґрунтується на системі коефіцієнтів
В. Забродський [67]	Оцінювання фінансової безпеки підприємства ґрунтується на інтегруванні сукупності показників, що визначають економічну безпеку
С. М. Ілляшенко [74]	Оцінювання фінансової безпеки підприємства здійснюється на основі аналізу його фінансової стійкості
Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон [100]	Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки підприємства формується з урахуванням значень показників таких груп як: ефективності управління (рентабельності діяльності), платоспроможності і фінансової стійкості, ділової активності, ринкової стійкості та інвестиційної привабливості та порівнюється з значенням середньогалузевої оцінки як еталонної
Т. Б. Кузенко, О. П. Полтніна [103]	Використання методу інтегральної оцінки фінансової безпеки з використанням радару потенційних можливостей підприємства

Продовження таблиці 2.1

Автор	Підхід
Т. В. Кузнецова, Ю. Г. Ткачук [107]	Визначення інтегральної оцінки фінансової безпеки підприємства на основі показників, що характеризують фінансово-економічний стан підприємства та рівень його конкурентоспроможності, а саме: показники фінансової стійкості, рівень сегментації ринку, ступінь застосування прогресивних технологій, показник ефективності антикризового управління
О. О. Кучеренко [109]	Використання інтегрованої моделі, яка ґрунтується на дослідженні впливу показників діяльності підприємства на рівень його фінансової безпеки
М. Г. Лепілін, В. П. Пантелєєв [163]	Здійснення оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства шляхом розрахунку деяких показників на основі фінансової звітності підприємства
В. І. Мунтіян [146]	Здійснення аналізу фінансової звітності (структури капіталу та витрат, платоспроможності, фінансової стійкості, прибутків і рентабельності, заборгованості тощо), конкурентних переваг, рівня і якості менеджменту, поставок і клієнтури, а також цінних паперів підприємства
О. В. Нусінова [151]	Визначення рівня фінансової безпеки на основі показника вартості підприємства
Е. А. Олейников [159]	Здійснення аналізу загроз, потенційних збитків і результатів фінансово-господарської діяльності підприємства у розрізі забезпечення його фінансової безпеки
Р. С. Папехін [164]	Ресурсно-функціональний підхід: оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства здійснюється на основі оцінювання стану використання корпоративних ресурсів за спеціальними критеріями
О. М. Підхонний, Л. С. Яструбецька [171]	Оцінювання рівня фінансової безпеки господарських суб'єктів здійснюється на основі дослідження грошових потоків підприємств
О. Л. Пластун [173]	Використання скорингової системи на базі ряду показників

Автор	Підхід
О. Е. Пономаренко [187, 188]	Ефективна система оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання промисловості повинна урахувати комплекс якісних та кількісних характеристик та розраховуватися окремо за чотирма сферами формування стратегії фінансової безпеки; Оцінювання рівня зовнішньої фінансової безпеки здійснюється за домінуючими напрямками формування стратегії на основі формування інтегрального показника, побудованого шляхом експертного аналізу
І. О. Тарасенко, О. В. Черниш [214]	Рівень фінансової безпеки підприємства визначається як функція від таких змінних як фінансове управління та економічний потенціал підприємства

Джерело: складено автором за матеріалами науковців

Так, К. С. Горячева та М. М. Єрмошенко пропонують здійснювати оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства шляхом вираховання інтегрального показника, який, в свою чергу, складається з показників оцінки рівня складових фінансової безпеки: страхової, фондової, бюджетної, інвестиційної, банківської, грошово-кредитної і валютної [63, с. 198]. Погоджуємося, що ця методика враховує всі аспекти функціонування підприємства, проте якщо необхідним буде здійснення оцінювання рівня фінансової безпеки певного підприємства аутсайдером, можуть виникати труднощі з отриманням вихідної інформації для розрахунків.

Вчені О. М. Підхонний і Л. С. Яструбецька пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання шляхом дослідження їх грошових потоків [171]. Науковці О. П. Полгініна та А. В. Нескута погоджуються з цим [183]. Дійсно, результати аналізу грошових потоків підприємства можуть бути досить інформативними, проте, на нашу думку, вони можуть не охопити всі нюанси діяльності підприємства.

Вчений О. О. Кучеренко пропонує інтегровану модель оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства. Показник оцінки розраховується з урахуванням інтегральних оцінок за основними групами показників аналізу фінансово-господарського стану підприємства, крім показників майнового стану [109]. Цілком погоджуємося з автором стосовно того, що спочатку слід враховувати всі показники аналізу фінансового стану підприємства, оскільки передумовою порушення стану фінансової безпеки останнього може бути будь-яка ситуація: як отримання збитків, так і низький рівень ліквідності чи занадто велика залежність від позикового

капіталу. В подальшому при перевірці даних показників на предмет мультиколінеарності частина їх має бути виключена з моделі, що зазначає і автор останньої. Показники ж майнового стану, на нашу думку, характеризують більше техніко-технологічну безпеку підприємства, проте опосередковано впливають на фінансову, оскільки рівень техніко-технологічної безпеки теж може бути фактором впливу на фінансову безпеку.

Науковець І. О. Бланк зазначає, що оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства можна здійснювати за допомогою горизонтального, вертикального, порівняльного, інтегрального фінансового аналізу та аналізу фінансових коефіцієнтів [18, с. 121]. Група показників майнового стану ним також не використовується, на відміну від Г. В. Верещагіної та О. Е. Пономаренко [36]. Проте дана методика є досить громіздкою, що зумовлює неможливість її частого використання, наприклад, для здійснення експрес-оцінювання фінансової безпеки підприємства.

Науковець О. Е. Пономаренко виділяє внутрішню та зовнішню фінансову безпеку підприємства [36, 187, 188]. Основна відмінність між ними полягає в тому, що оцінювання внутрішньої фінансової безпеки здійснюється на основі внутрішньої інформації підприємства, тобто його фінансової звітності, а зовнішньої – на основі, відповідно, зовнішньої, тобто певних макроекономічних показників.

Вчені О. Л. Пластун, В. М. Антоненко та Г. О. Портнова, Т. Б. Кузенко та О. П. Полтніна пропонують методики, подібні за своєю суттю, в основу яких покладено метод рейтингових оцінок [103, 174, 189]. Різняться вони наборами досліджуваних показників і величинами поправочних коефіцієнтів, які визначаються авторами експертним шляхом.

Оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства Т. Б. Кузенко та О. П. Полтніна здійснюють із застосуванням математичного апарату. Так зване підприємство-еталон, якому притаманні найоптимальніші значення досліджуваних показників у цій моделі являє собою коло. Дане коло поділене на таку кількість секторів, скільки груп показників досліджується при здійсненні оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства. Інтегральною оцінкою рівня фінансової безпеки виступає «відносна площа радара, побудованого всередині кола» [103].

Методика здійснення оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства Г. О. Портнкової та В. М. Антоненко полягає в тому, що відібрані показники слід нормувати (шляхом ділення фактичного та критичного значення на нормальне), таким чином перетворюючи їх у індикатори стану фінансової безпеки підприємства. Потім відбувається віднесення їх до певного класу. А інтегральна оцінка фінансової безпеки отримується шляхом множення рейтингу показника (визначеного експертним шляхом) та клас, в який він потрапив [189]. Г. О. Портнова та

В. М. Антоненко фінансову безпеку підприємства поділяють на безпеку ресурсних можливостей, яка характеризується показниками фінансової стійкості та імовірності банкрутства, і безпеку показників діяльності. Оцінювання фінансової безпеки, відповідно, теж здійснюється по чергово за цими двома видами, а потім виводиться середнє значення. Крім того, даними науковцями розроблена модель, у якій при здійсненні оцінювання фінансової безпеки підприємства враховується вплив факторів мікро- і макросередовища останнього [6].

Науковцем О. Л. Пластуном було охарактеризовано метод розробки скорингових систем на основі ряду коефіцієнтів [173]. Він зазначає, що існує два способи підбору показників і їх вагових коефіцієнтів: експертним шляхом та за допомогою математично-статистичних методів. Автор схиляється до так званої «золотої середини», яка полягає у використанні математичного апарату, не забуваючи при цьому про економічний зміст показників.

Саме О. Л. Пластуном, на нашу думку, був визначений перелік показників, який найповніше охоплює всі фінансові аспекти функціонування підприємства та містить мінімум дублювання певних моментів. Він пропонує використовувати показники, що характеризують як захищеність, так і ефективність роботи підприємства, віддаючи першим 60 балів із 100, а другим, відповідно, 40. Цими показниками є:

а) показники захищеності підприємства: загальний коефіцієнт покриття, коефіцієнт співвідношення позикових і власних коштів і коефіцієнт втрати платоспроможності;

б) показники ефективності діяльності підприємства: коефіцієнт зносу основних засобів, рівень фондовіддачі, коефіцієнти оборотності активів і рентабельності активів.

Виходячи з того, що фінансова безпека – це стан захищеності підприємства, на показники захищеності відводиться більше балів, ніж на показники ефективності (60 та 40 балів відповідно). А оскільки показників захищеності три, а показників ефективності чотири, на кожен з них припадає по 20 та 10 балів відповідно.

Наведемо аргументи відбору саме такого складу показників. Виходячи з того, що дана методика оцінювання фінансової безпеки розроблена спеціально для вітчизняних підприємств, О. Л. Пластуном було прийнято рішення включити в систему показників цієї методики коефіцієнт зносу основних засобів, оскільки він є одним з найбільш проблемних показників за підприємствами України і динаміка його значень багато в чому розкриває зміни в інших показниках.

Обов'язковою складовою фінансового аналізу має бути аналіз показників рентабельності суб'єкта підприємництва. Найбільш інформативним показником з цієї групи є коефіцієнт рентабельності активів, оскільки він дає загальну картину за ступенем прибутковості

діяльності, причому в масштабах усього підприємства, а не окремих складових його діяльності.

Для детальної оцінки ліквідності, платоспроможності та кредитоспроможності суб'єкта підприємництва О. Л. Пластун рекомендує використовувати більш широке коло показників, ніж для оцінки майнового стану та прибутковості. Ключовими показниками було обрано загальний коефіцієнт покриття та коефіцієнт фінансування, оскільки вони, з одного боку, характеризують загальну захищеність підприємства, а з іншого – найменше залежать від особливостей діяльності того чи іншого суб'єкта підприємництва та локальних і незначних змін у структурі балансу.

Найбільш важливим з погляду фінансової безпеки підприємства й оцінки ступеня захищеності від зовнішніх фінансових ризиків є коефіцієнт втрати платоспроможності, оскільки саме він дає уявлення про ступінь теоретичної спроможності виконувати суб'єктом підприємництва свої зобов'язання у випадку настання певних негативних подій, тобто дає загальну характеристику його захисним фінансовим резервам.

Оскільки значення більшості показників ділової активності багато в чому визначаються специфікою діяльності того чи іншого підприємства, його відносинами з контрагентами, до системи показників даної методики оцінювання рівня фінансової безпеки було включено коефіцієнт оборотності активів, оскільки він дає загальну картину ефективності використання активів. Для того щоб дещо конкретизувати цей показник, було вирішено також розглядати коефіцієнт фондівдачі основних засобів, оскільки ключовою статтею активів балансу суб'єкта підприємництва сфери матеріального виробництва є його основні засоби. Тому саме ефективність їх використання необхідно оцінювати при аналізі ефективності діяльності підприємства.

На кожен вищезазначений показник у межах групи відводиться рівна кількість балів, тобто кожен показник захищеності має максимум у 20 балів, а з групи ефективності – 10. Якщо фактичне значення показника знаходиться в нормі, виставляється повна кількість балів, закріплена за цим показником, незначно відхиляється від норми – половина, в інших випадках – 0. Скориговані граничні значення та значення поправочного коефіцієнта наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Значення поправочного коефіцієнта в залежності від фактичного значення показника

Назва коефіцієнта	Поправочний коефіцієнт		
	0,00	0,50	1,00
Коефіцієнт зносу основних засобів	>0,60	0,40-0,60	<0,40
Фондівдача основних засобів	<1,00	1,00 – 2,00	>2,00

Продовження таблиці 2.2

Назва коефіцієнта	Поправочний коефіцієнт		
	0,00	0,50	1,00
Рентабельність активів	<0,00	0,00 – 0,05	>0,05
Коефіцієнт оборотності активів	<0,50	0,50-0,90	>0,90
Коефіцієнт покриття загальний	<0,80	0,80-1,00; >1,50	1,00-1,50
Коефіцієнт фінансування	>1,10	0,90-1,10	<0,90
Коефіцієнт втрати платоспроможності	<0,85	0,85-1,00	>1,00

Джерело: [174]

Слід зазначити, що ця методика була розроблена автором для промислових підприємств з урахуванням результатів дослідження реальних середньогалузевих значень обраних показників. В Україні промисловість є провідною галуззю економіки, в якій створюється значна частка валового внутрішнього продукту (табл. 2.3). Тому розробка методики оцінювання рівня фінансової безпеки саме промислового підприємства є доволі актуальною та доцільною.

Таблиця 2.3

Питома вага валової доданої вартості основних видів економічної діяльності у ВВП України в 2000-2017 рр.

Рік	Вид економічної діяльності				
	Добувна та переробна промисловість, розроблення кар'єрів	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	Операції з нерухомим майном
2000	21,6	8,4	14,0	9,0	3,7
2001	20,3	10,7	14,0	9,3	4,2
2002	21,2	10,5	12,6	9,4	4,4
2003	21,4	11,4	10,5	10,1	4,2
2004	21,0	11,5	10,4	9,5	4,5
2005	22,4	12,2	8,9	8,3	4,5
2006	22,6	12,1	7,2	7,9	4,6
2007	22,6	12,6	6,3	7,4	5,3

Рік	Вид економічної діяльності				
	Добувна та переробна промисловість, розроблення кар'єрів	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	Операції з нерухомим майном
2008	21,3	13,1	6,5	7,0	5,3
2009	18,5	13,6	6,9	8,1	5,5
2010	18,8	14,5	7,4	7,8	5,4
2011	18,1	15,0	8,2	8,0	5,3
2012	17,9	14,4	7,8	7,1	6,0
2013	16,7	14,8	8,7	7,3	6,2
2014	16,0	13,3	9,6	6,9	6,8
2015	16,2	13,8	10,8	6,9	7,2
2016	16,7	14,0	12,5	6,8	6,2
2017	17,6	13,7	11,2	6,7	6,4

Джерело: розраховано автором за даними [28, 30]

Безумовно, автор правий стосовно того, що слід враховувати не тільки показники, що характеризують захищеність підприємства, але і ефективність його діяльності, оскільки неефективне підприємство не матиме змоги і сенсу функціонувати далі. Проте, на нашу думку, дана методика має деякий недолік, який полягає у механізмі присвоєння балів у залежності від фактичного значення показника. Присвоюючи бали з кроком 5 балів (для показників ефективності функціонування підприємства) та 10 балів (для показників його захищеності), відбувається певне стирання реальної картини про рівень фінансової безпеки. Наприклад, у випадку, якщо фактичне значення коефіцієнту втрати платоспроможності дорівнює 1, присвоюється 10 балів, а якщо 1,001 – уже 20. Якщо даний коефіцієнт прийматиме значення 0,85, теж присвоюється 10 балів, а якщо 0,84 – 0. Тому частку кожного показника у моделі оцінювання фінансової безпеки підприємства, на нашу думку, слід визначати за допомогою математичних методів.

Відповідно до цього нами пропонується наступна схема присвоєння балів:

а) якщо показник приймає значення в межах норми, поправочний коефіцієнт дорівнює одиниці, тобто присвоюється максимальна кількість балів;

б) якщо фактичне значення відхиляється від нормативного, але менш ніж на 100%, присвоюється та частка від максимальної кількості балів, яку становить фактичне значення від нормативного;

в) якщо фактичне значення відхиляється від нормативного більш ніж на 100%, присвоюється 0.

Математично це можна записати за допомогою формули (2.1):

$$K = \begin{cases} 1, P_{\phi} \in \{P_{n1}, P_{n2}, \dots, P_{nn}\}; \\ \frac{|P_{гран} - P_{\phi}|}{P_{гран}}, P_{\phi} \notin \{P_{n1}, P_{n2}, \dots, P_{nn}\}, \frac{|P_{гран} - P_{\phi}|}{P_{гран}} < 1; \\ 0, P_{\phi} \notin \{P_{n1}, P_{n2}, \dots, P_{nn}\}, \frac{|P_{гран} - P_{\phi}|}{P_{гран}} \geq 1. \end{cases} \quad (2.1)$$

- де
- K – поправочний коефіцієнт;
 - P_{ϕ} – фактичне значення показника;
 - $\{P_{n1}, P_{n2}, \dots, P_{nn}\}$ – діапазон нормативних значень показника;
 - $P_{гран}$ – граничне значення показника.

Науковець О. Л. Пластун виділяє три рівні оцінки фінансової безпеки підприємства: критичний (менше 60 балів), недостатній (60-80) і достатній (80-100). Нами пропонується збільшити кількість рівнів для більш наглядного відображення рівня фінансової безпеки:

- високий (90-100 балів);
- достатній (80-89);
- задовільний (70-79);
- низький (60-69);
- недостатній (50-59);
- критичний (25-49);
- катастрофічний (0-24).

Саме така градація рівнів фінансової безпеки підприємства була запропонована з наступних міркувань. Для більш оперативного реагування на виникаючі загрози фінансовій безпеці підприємства необхідно є інформація щодо найменших змін значення інтегрального показника, чому і сприяє звуження «верхніх» рівнів фінансової безпеки. Якщо ж значення інтегрального показника є меншим за 50 балів, це уже є сигналом про критичність ситуації та, відповідно, необхідність здійснення антикризових заходів, тому розбивка «нижніх» діапазонів на більшу кількість рівнів не є настільки необхідною.

На нашу думку, реалізація запропонованих нами пропозицій щодо вдосконалення методики оцінювання рівня фінансової безпеки промислового підприємства посприє отриманню більш точних і реалістичних результатів її застосування.

Алгоритм оцінювання рівня фінансової безпеки промислового підприємства згідно удосконаленої методики зображено на рис. 2.1.

Рис. 2.1 – Алгоритм оцінювання рівня фінансової безпеки промислового підприємства

Джерело: авторська розробка

Тепер здійснимо оцінювання рівня фінансової безпеки вітчизняних промислових підприємств у 2002-2016 рр. за удосконаленою методикою. Для цього візьмемо дані про результати та показники фінансово-господарської діяльності підприємств промисловості України, що містяться у збірниках «Статистичний щорічник України», «Діяльність суб'єктів господарювання» за 2002-2016 рр. та на офіційному сайті Державної служби статистики України. Дані, необхідні для розрахунку, наведені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4
Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємств промисловості України у 2002-2016 рр., млрд. грн.

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Оборотні активи	157,3	180,2	206,6	230,2	265,3	319,6	418,1	505,8

Продовження таблиці 2.4

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Власний капітал	193,8	200,3	218,9	250,3	278,6	336,7	375,4	404,4
Забезпечення майбутніх витрат і платежів	5,6	7,2	8,2	8,9	10,0	12,2	13,2	16,8
Довгострокові зобов'язання	17,4	20,6	28,9	39,3	59,1	91,3	132,6	169,1
Поточні зобов'язання	148,2	168,0	189,2	202,4	215,1	251,6	339,1	437,1
Доходи майбутніх періодів	1,5	2,4	3,9	5,3	6,4	7,6	8,3	9,0
Активи	366,5	398,4	449,1	506,2	569,3	699,3	868,7	1036,4
Первісна (переоцінена) вартість основних засобів	325,2	350,9	391,3	438,4	491,0	592,8	710,3	865,6
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	229,6	289,2	564,3	603,5	730,0	944,7	982,4	852,9
Чистий прибуток/ збиток	-1,6	0,3	10,7	17,5	22,6	29,3	5,5	-14,2

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Оборотні активи	574,4	671,3	746,3	813,9	849,1	1066,4	1370,7
Власний капітал	412,8	444,6	603,2	710,7	641,2	530,4	524,6
Забезпечення майбутніх витрат і платежів	21,0	28,5	46,0	-	-	-	-

Продовження таблиці 2.4

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Довгострокові зобов'язання	177,3	204,4	267,0	357,0	395,6	529,6	577,4
Поточні зобов'язання	526,0	624,8	675,3	753,2	823,4	1114,4	1501,0
Доходи майбутніх періодів	9,4	9,7	9,5
Активи	1146,5	1311,9	1604,6	1821,1	1860,2	2174,4	2603,1
Первісна (переоцінена) вартість основних засобів	1036,1	1101,2	1360,0	1676,4	1950,0	3021,3	3513,4
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	1127,5	1408,3	1457,9	1421,2	1488,8	1854,7	2249,9
Чистий прибуток/ збиток	11,9	32,2	2,6	-4,2	-178,7	-188,3	-24,7

Примітка. За балансовими статтями наведено середньорічний обсяг. Значення деяких балансових показників у 2013-2016 роках відсутні у зв'язку зі зміною форми балансу.

Джерело: складено автором на основі даних [54, 148, 151, 205, 213].

Далі розрахуємо необхідні коефіцієнти. Результати наведені у табл. 2.5.

Дослідимо так звані «слабкі місця» вітчизняних промислових підприємств. По-перше, вітчизняні промислові підприємства мають проблеми з рентабельністю. Принаймні, цей факт прослідковується протягом аналізованого періоду (2002-2016 рр.). У 2002, 2009 та 2013-2016 роках промислові підприємства взагалі несли збитки, а в усі інші роки рентабельність активів була дуже низькою (максимум – 4,2% у 2007 році).

По-друге, розрахований для вітчизняних промислових підприємств коефіцієнт втрати платоспроможності протягом 2002-2014 рр. не досягав нормативного значення та вказував на існування ймовірності втрати ними своєї платоспроможності. Це було зумовлено значеннями коефіцієнту загальної ліквідності (покриття), на основі якого розраховується коефіцієнт втрати платоспроможності. Його значення хоча і були нормативними, проте на дуже малу величину відрізнялися від граничних. А у 2015-2016 рр. значення коефіцієнту загальної ліквідності взагалі не досягали нормативних,

тому розраховувався коефіцієнт відновлення платоспроможності, який показав відсутність реальної можливості відновлення платоспроможності даними підприємствами. Тобто, можна зробити висновок про недостатню ліквідність і низьку платоспроможність вітчизняних промислових підприємств.

Таблиця 2.5

Фактичні значення коефіцієнтів для підприємств промисловості України у 2002-2016 рр.

Рік	Показник						
	Коефіцієнт зносу основних засобів	Загальний коефіцієнт покриття	Коефіцієнт фінансування	Коефіцієнт втрати (відновлення) платоспроможності	Рівень фондовіддачі	Коефіцієнт оборотності активів	Коефіцієнт рентабельності активів
2002	0,545	1,061	0,891	0,540	0,706	0,626	-0,004
2003	0,564	1,073	0,989	0,555	0,824	0,726	0,001
2004	0,583	1,092	1,052	0,557	1,442	1,256	0,024
2005	0,579	1,137	1,023	0,587	1,377	1,192	0,035
2006	0,586	1,233	1,043	0,645	1,487	1,282	0,040
2007	0,590	1,271	1,077	0,655	1,594	1,351	0,042
2008	0,580	1,233	1,314	0,588	1,383	1,131	0,006
2009	0,618	1,157	1,563	0,547	0,985	0,823	-0,014
2010	0,630	1,092	1,777	0,536	1,088	0,983	0,010
2011	0,568	1,074	1,951	0,548	1,248	1,074	0,025
2012	0,573	1,105	1,654	0,552	1,018	0,909	0,002
2013	0,569	1,081	1,562	0,545	0,848	0,780	-0,002
2014	0,538	1,031	1,901	0,477	0,763	0,800	-0,096
2015	0,657	0,957	3,100	0,448	0,614	0,853	-0,087
2016	0,722	0,913	3,962	0,433	0,640	0,864	-0,009
Пгран	0,400	1,000	0,900	1,000	2,000	0,900	0,050

Джерело: власні розрахунки, [148]

Третьою слабкою стороною вітчизняних підприємств промисловості є зношеність їх основних виробничих фондів. За аналізований період коефіцієнт зносу основних засобів зріс з 0,545 у 2002 році до 0,722 у 2016, що становить загрозу як фінансовій безпеці даних підприємств, так і технологічній.

Існує загроза і фінансовій стійкості вітчизняних промислових підприємств. Так, якщо до 2008 року обсяг позикового капіталу у промисловій галузі України приблизно дорівнював власному, то після цього періоду спостерігається стійке зростання коефіцієнту фінансування: у 2014 році позиковий капітал перевищував власний майже у 2 рази, у 2015 році – у 3, а в 2016 – у 4 рази. Щоправда, у 2012-2013 роках значення коефіцієнту фінансування дещо зменшились, однак вони все рівно значно перевищували нормативне значення.

Відповідно до отриманих фактичних значень коефіцієнтів і виходячи з їх граничних значень, знайдемо для кожного випадку величину поправочного коефіцієнта за формулою (2.1) (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Значення поправочних коефіцієнтів для розрахунку оцінки рівня фінансової безпеки промислових підприємств України у 2002-2016 рр.

Рік	Показник						
	Коефіцієнт зносу основних засобів	Загальний коефіцієнт покриття	Коефіцієнт фінансування	Коефіцієнт втрати (відновлення) платоспроможності	Рівень фондовіддачі	Коефіцієнт оборотності активів	Коефіцієнт рентабельності активів
2002	0,638	1,000	1,000	0,540	0,353	0,696	0,000
2003	0,590	1,000	0,901	0,555	0,412	0,806	0,015
2004	0,543	1,000	0,831	0,557	0,721	1,000	0,477
2005	0,553	1,000	0,864	0,587	0,688	1,000	0,692
2006	0,535	1,000	0,841	0,645	0,743	1,000	0,795
2007	0,525	1,000	0,804	0,655	0,797	1,000	0,838
2008	0,550	1,000	0,540	0,588	0,692	1,000	0,128
2009	0,455	1,000	0,263	0,547	0,493	0,914	0,000
2010	0,425	1,000	0,025	0,536	0,544	1,000	0,207
2011	0,580	1,000	0,000	0,548	0,624	1,000	0,491
2012	0,568	1,000	0,162	0,552	0,509	1,000	0,032
2013	0,578	1,000	0,264	0,545	0,424	0,867	0,000
2014	0,656	1,000	0,000	0,477	0,382	0,889	0,000
2015	0,357	0,957	0,000	0,448	0,307	0,948	0,000
2016	0,195	0,913	0,000	0,433	0,320	0,960	0,000

Джерело: власні розрахунки.

Помноживши максимальну кількість балів за кожним показником на відповідний поправочний коефіцієнт, який відображає ступінь відхилення фактичного значення від граничного, отримуємо інтегральне значення оцінки рівня фінансової безпеки підприємств промисловості України у 2002-2016 рр. (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Оцінка рівня фінансової безпеки промислових підприємств України у 2002-2016 рр.

Рік	Сума балів	Рівень фінансової безпеки
2002	67	Низький
2003	67	Низький
2004	75	Задовільний
2005	78	Задовільний
2006	80	Достатній
2007	81	Достатній
2008	66	Низький
2009	55	Недостатній
2010	53	Недостатній
2011	58	Недостатній
2012	56	Недостатній
2013	55	Недостатній
2014	49	Критичний
2015	44	Критичний
2016	42	Критичний

Джерело: авторська розробка.

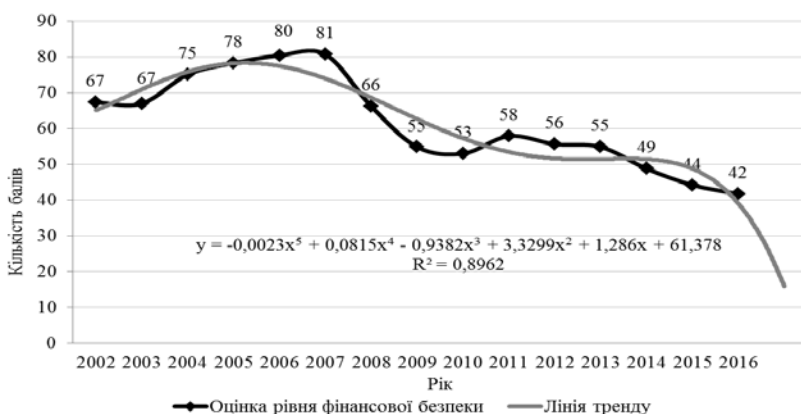

Рис. 2.2 – Оцінка рівня фінансової безпеки промислових підприємств України у 2002-2016 рр.

Джерело: побудовано за розрахунками автора.

Для більш наглядного відображення побудуємо графік динаміки рівня фінансової безпеки підприємств промисловості України протягом 2002-2016 рр. та спрогнозуємо її подальшу динаміку за допомогою лінії тренду (рис. 2.2).

Як можемо бачити з рис. 2.2 та табл. 2.7, отримані результати є реалістичними. З 2002 по 2007 рр. інтегральний показник оцінки рівня фінансової безпеки промислових підприємств України зростав. З початком фінансової кризи, тобто у 2008 році, відбулося падіння значення інтегрального показника оцінки фінансової безпеки промислових підприємств нижче рівня 2002-2003 рр. У 2009-2010 рр. цей показник знизився ще більше і показував недостатній рівень фінансової безпеки вітчизняних підприємств промисловості. У 2011 році відбулося незначне збільшення значення інтегрального показника (з 53 у 2010 році до 58), яке однак все рівно відповідало недостатньому рівню фінансової безпеки. Також недостатніми є значення інтегрального показника у 2012-2013 роках (56 та 55 балів відповідно із 100 можливих). А в 2014-2016 рр. рівень фінансової безпеки вітчизняних промислових підприємств знизився до критичного, причому спостерігалась негативна тенденція щорічного погіршення даного показника.

Оскільки первинні статистичні дані, необхідні для розрахунку оцінки фінансової безпеки, за 2017 рік наразі відсутні, було здійснено екстраполяцію показника за допомогою лінії тренду. За її результатами у 2017 році прогнозується подальше зниження рівня фінансової безпеки підприємств промисловості України.

Отже, протягом аналізованого періоду (2002-2016 рр.) фінансова безпека вітчизняних промислових підприємств була на достатньому рівні лише у 2006 та 2007 роках. У результаті аналізу їх фінансового стану було з'ясовано, що підприємства мають проблеми з рентабельністю, ліквідністю, фінансовою стійкістю, а також занадто високою зношеністю основних засобів. Найнижча оцінка рівня фінансової безпеки припадає на 2016 рік і це пов'язано, насамперед, зі збільшенням зношеності основних фондів підприємств промисловості, порушенням фінансової стійкості та збитковістю їх діяльності.

Таким чином, здійснивши аналіз існуючих методик оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства, було виділено методику, розроблену спеціально для вітчизняних промислових підприємств з урахуванням результатів дослідження реальних середньогалузевих значень певних показників. З метою максимального наближення результатів цієї методики до реальної дійсності нами було запропоновано удосконалити процедуру присвоєння балів за показниками та збільшити кількість рівнів фінансової безпеки. За допомогою вдосконаленої методики оцінювання рівня фінансової безпеки промислових підприємств було отримано реалістичні результати, що дає підставу говорити про

доцільність її застосування при здійсненні інших досліджень, зокрема факторів впливу на фінансову безпеку промислових підприємств.

2.2 Особливості циклічних коливань економіки України як форми прояву економічної нестабільності

Економічна нестабільність є фактором негативного впливу на фінансову безпеку як держави, так і вітчизняних суб'єктів підприємництва. З метою нівелювання чи послаблення даного негативного впливу обов'язково слід враховувати фактор нестабільності економіки при здійсненні управління фінансовою безпекою підприємства. В свою чергу, для цього необхідним є ретельне дослідження основних форм прояву економічної нестабільності.

Як уже зазначалося, у економічній літературі до основних проявів економічної нестабільності у державі відносять циклічні коливання в економіці (основний показник – темп приросту ВВП), високі темпи інфляції та рівень безробіття. Проте циклічність характеризуються і інші макроекономічні показники. Їх класифікують за циклічними властивостями (табл. 2.8) і, відповідно, виділяють:

- а) проциклічні показники, які зростають під час підйому та знижуються під час спаду;
- б) протіциклічні показники, які зменшуються під час підйому та збільшуються під час спаду;
- в) ациклічні показники, які безпосередньо не пов'язані з економічним циклом.

На нашу думку, перелік показників, за допомогою яких можна характеризувати рівень економічної нестабільності у державі, можна розширити. Слід намагатися охопити всі аспекти діяльності підприємства, а тому спочатку необхідно запропонувати якнайбільше показників, що могли б мати місце у майбутній моделі. Пропонується розглянути наступні показники: валютний курс (гривні до долара США), середньорічний розмір банківської кредитної ставки, рівень валових страхових виплат юридичним особам, середньорічний обсяг дебіторської заборгованості у державі, індекс ПФТС, податкові надходження з податку на прибуток підприємств до ЗБУ, обсяг капітальних інвестицій.

Обґрунтуємо вибір саме даних показників. Потенційний вплив валютної нестабільності на рівень фінансової безпеки підприємства уже описувався у підрозділі 1.4. Показник рівня валових страхових виплат, на нашу думку, найповніше характеризує страхову захищеність підприємств.

Середньорічний обсяг дебіторської заборгованості у державі – це показник, що у динаміці відображає зміну у розрахунковій дисципліні в державі, тобто наскільки вчасно здійснюються розрахунки між контрагентами та у який бік – пришвидшення чи уповільнення, вони рухаються.

Макроекономічні показники за циклічними властивостями

Проциклічні		Протициклічні	Ациклічні
Висока узгодженість динаміки з циклом	Низька узгодженість динаміки з циклом		
Сукупний випуск Випуск окремих галузей економіки Прибутки підприємств Грошові агрегати Швидкість обігу грошей Рівень цін Короткострокова ставка позичкового відсотка	Виробництво товарів повсякденного попиту Виробництво сільськогосподарської продукції Видобуток природних ресурсів Ціни на сільськогосподарську продукцію та природні ресурси Довгострокова ставка позичкового відсотка	Запаси готової продукції Запаси економічних ресурсів Рівень безробіття Рівень банкрутств	Індивідуально для кожної країни (для США найчастіше вказується експорт)

Джерело: [162]

Показник обсягу податкових надходжень з податку на прибуток підприємств було обрано, виходячи з того, що саме на цей податок припадає лівова частка податкового навантаження на вітчизняні підприємства. Крім того, саме цей податок має безпосереднє відношення до рівня фінансової безпеки підприємств.

Оскільки у «несприятливій» періоді зазвичай різко зменшується пропозиція інвестицій, на нашу думку, цей показник слід також розглянути.

Розмір кредитної ставки у державі є як фактором фінансової безпеки підприємств, так і показником економічної нестабільності.

Індекс ПФТС було обрано, оскільки саме цей показник у динаміці відображає як стабільність фондового ринку України, так і в певній мірі рівень фінансової безпеки провідних вітчизняних підприємств, що входять до «індексного кошика», виходячи з їх основного фінансового інтересу, сформульованого І. О. Бланком як «максимізація їх ринкової вартості» [18].

Слід зазначити, що, на нашу думку, показниками економічної нестабільності можуть бути як первинні, що відображають наявність чи відсутність розбалансованості у економічній системі держави (наприклад,

темпер інфляції, рівень безробіття), так і вторинні показники, розраховані на основі первинних (наприклад, темп приросту ВВП).

Таким чином, перш ніж перейти до аналізу основних форм економічної нестабільності як загрози фінансовій безпеці підприємств, варто відібрати показники, що мають високий індекс кореляції з останньою. В той же час «основні» показники економічної нестабільності (темпер приросту ВВП, темпер інфляції, рівень безробіття) мають так званий «імунітет», тобто будуть враховуватися у інтегральному показнику беззастережно, зважаючи на те, що вони є основними формами прояву економічної нестабільності у державі.

Розрахуємо парний коефіцієнт кореляції для показників-«претендентів». Для простоти відображення результатів призначимо умовні позначення використовуваним показникам (табл. 2.9).

Парний коефіцієнт кореляції розраховується за формулою (2.2).

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (2.2)$$

- де r_{xy} – парний коефіцієнт кореляції Пірсона;
 x_i, y_i – значення змінних, що перевіряються на наявність кореляції;
 \bar{x}, \bar{y} – середні значення змінних;
 n – обсяг вибірки.

Таблиця 2.9

Умовні позначення показників, що досліджуються на кореляцію

Показник	Умовне позначення
Оцінка рівня фінансової безпеки промислових підприємств, балів	y
Темпер приросту обсягу ВВП, %	x ₁
Темпер інфляції, %	x ₂
Рівень безробіття, %	x ₃
Середньорічний офіційний курс української гривні до долара США, грн./\$100	x ₄
Середньорічний розмір банківської кредитної ставки, %	x ₅
Індекс ПФТС	x ₆

Продовження таблиці 2.9

Показник	Умовне позначення
Обсяг капітальних інвестицій, млрд. грн.	X ₇
Податкові надходження з податку на прибуток підприємств до ЗБУ, млрд. грн.	X ₈
Рівень валових страхових виплат юридичним особам, %	X ₉
Середньорічний обсяг дебіторської заборгованості у державі, млрд. грн.	X ₁₀

Джерело: авторська розробка.

Значення показників за 2005-2016 рр. наведено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

**Значення показників, що досліджуються на кореляцію,
у 2005-2016 рр.**

Рік	Показник										
	у	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀
2005	78,3	2,7	13,5	7,2	512,5	13,9	353	111,2	23,5	12,9	411,2
2006	80,5	7,3	9,1	6,8	505	13,6	498,9	149	26,2	17,4	477,7
2007	80,8	7,9	12,8	6,4	505	13	1174	222,7	34,4	23,1	612,9
2008	66,2	2,3	25,2	6,4	526,7	15,6	301,4	272,1	47,9	29,9	857,6
2009	54,8	-14,8	15,9	8,8	779,1	18,1	572,9	192,9	33	32,8	1086,3
2010	53	4,1	9,4	8,1	793,6	13,4	975,1	189,1	40,4	25,6	1240,5
2011	57,9	5,2	8	7,9	796,8	11,9	534,4	259,9	55,1	20,3	1404
2012	55,6	0,3	0,6	7,5	799,1	12,9	328,7	293,7	55,3	26,8	1564
2013	54,9	0,2	-0,3	7,2	799,3	11,9	312,5	267,7	54,2	18,2	1719,5
2014	48,8	-6,6	12,1	9,3	1187,4	12,6	402	219,4	39,9	18,9	1764,7
2015	44,2	-9,8	48,7	9,1	2181,2	14,5	342,2	273,1	34,8	27,2	2157,7
2016	41,7	2,4	13,9	9,3	2558,7	12,8	237	359,2	54,3	25,1	3177,3
Середнє значення	59,7	0,1	14,1	7,8	995,4	13,7	502,7	234,2	41,6	23,2	1372,8

Джерело: розрахунки автора, дані [28, 34, 37, 70, 75, 77, 78, 79, 82, 83, 148, 153, 157, 158, 161, 181, 193, 203, 204]

Детальні розрахунки значень парного коефіцієнту кореляції наведені у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Проміжні розрахунки

Рік	Показник										
	$Y - Y_{\text{ср}}$	$X_1 - X_{1\text{ср}}$	$X_2 - X_{2\text{ср}}$	$X_3 - X_{3\text{ср}}$	$X_4 - X_{4\text{ср}}$	$X_5 - X_{5\text{ср}}$	$X_6 - X_{6\text{ср}}$	$X_7 - X_{7\text{ср}}$	$X_8 - X_{8\text{ср}}$	$X_9 - X_{9\text{ср}}$	$X_{10} - X_{10\text{ср}}$
2005	18,6	2,6	-0,6	-0,6	-482,9	0,2	-149,7	-123,0	-18,1	-10,3	-961,6
2006	20,8	7,2	-5,0	-1,0	-490,4	-0,1	-3,8	-85,2	-15,4	-5,8	-895,1
2007	21,1	7,8	-1,3	-1,4	-490,4	-0,7	671,3	-11,5	-7,2	-0,1	-759,9
2008	6,5	2,2	11,1	-1,4	-468,7	1,9	-201,3	37,9	6,3	6,7	-515,2
2009	-4,9	-14,9	1,8	1,0	-216,3	4,4	70,2	-41,3	-8,6	9,6	-286,5
2010	-6,7	4,0	-4,7	0,3	-201,8	-0,3	472,4	-45,1	-1,2	2,4	-132,3
2011	-1,8	5,1	-6,1	0,1	-198,6	-1,8	31,7	25,7	13,5	-2,9	31,2
2012	-4,1	0,2	-13,5	-0,3	-196,3	-0,8	-174,0	59,5	13,7	3,6	191,2
2013	-4,8	0,1	-14,4	-0,6	-196,1	-1,8	-190,2	33,5	12,6	-5,0	346,7
2014	-10,9	-6,7	-2,0	1,5	192,0	-1,1	-100,7	-14,8	-1,7	-4,3	391,9
2015	-15,5	-9,9	34,6	1,3	1185,8	0,8	-160,5	38,9	-6,8	4,0	784,9
2016	-18,0	2,3	-0,2	1,5	1563,3	-0,9	-265,7	125,0	12,7	1,9	1804,5

Рік	Показник										
	$(Y - Y_{\text{ср}})^2$	$(X_1 - X_{1\text{ср}})^2$	$(X_2 - X_{2\text{ср}})^2$	$(X_3 - X_{3\text{ср}})^2$	$(X_4 - X_{4\text{ср}})^2$	$(X_5 - X_{5\text{ср}})^2$	$(X_6 - X_{6\text{ср}})^2$	$(X_7 - X_{7\text{ср}})^2$	$(X_8 - X_{8\text{ср}})^2$	$(X_9 - X_{9\text{ср}})^2$	$(X_{10} - X_{10\text{ср}})^2$
2005	345,0	6,8	0,3	0,4	233160,2	0,0	22402,6	15120,8	327,0	105,7	924642,5
2006	431,6	51,8	24,8	1,1	240459,5	0,0	14,3	7253,4	236,6	33,4	801174,2
2007	444,2	60,8	1,6	2,1	240459,5	0,5	450677,3	131,5	51,6	0,0	577422,7
2008	41,9	4,8	123,8	2,1	219648,4	3,7	40511,6	1438,9	39,9	45,1	265413,9
2009	24,3	222,0	3,3	0,9	46771,3	19,5	4931,6	1702,9	73,7	92,5	82072,7
2010	45,2	16,0	21,9	0,1	40709,8	0,1	223185,4	2031,0	1,4	5,8	17498,9
2011	3,3	26,0	36,9	0,0	39428,7	3,2	1006,5	662,2	182,7	8,3	974,5
2012	17,0	0,0	181,6	0,1	38520,6	0,6	30267,3	3544,2	188,1	13,1	36563,8
2013	23,3	0,0	206,6	0,4	38442,1	3,2	36166,5	1124,5	159,2	24,8	120212,4
2014	119,4	44,9	3,9	2,2	36876,8	1,2	10135,5	218,1	2,8	18,3	153598,7
2015	241,0	98,0	1198,9	1,6	1406200,7	0,7	25752,2	1515,8	46,0	16,1	616094,2
2016	324,9	5,3	0,0	2,2	2444011,1	0,8	70583,2	15633,3	161,7	3,7	3256280,4
Сума	2061,1	536,5	1803,6	13,0	5024688,7	33,4	915633,9	50376,6	1470,8	367,0	6851948,8

Джерело: власні розрахунки.

Кінцеві результати розрахунків містяться у табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Парні коефіцієнти кореляції для досліджуваних показників

Показник	у	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀
у	1,000	0,568	-0,220	-0,837	-0,884	0,041	0,378	-0,657	-0,553	-0,424	-0,753
x ₁	0,568	1,000	-0,441	-0,665	-0,341	-0,601	0,315	-0,069	0,117	-0,471	-0,301
x ₂	-0,220	-0,441	1,000	0,299	0,481	0,446	-0,135	0,103	-0,323	0,373	0,168
x ₃	-0,837	-0,665	0,299	1,000	0,764	0,086	-0,273	0,306	0,115	0,236	0,740
x ₄	-0,884	-0,341	0,481	0,764	1,000	-0,099	-0,387	0,641	0,263	0,231	0,907
x ₅	0,041	-0,601	0,446	0,086	-0,099	1,000	-0,012	-0,249	-0,431	0,636	-0,267
x ₆	0,378	0,315	-0,135	-0,273	-0,387	-0,012	1,000	-0,348	-0,299	0,080	-0,433
x ₇	-0,657	-0,069	0,103	0,306	0,641	-0,249	-0,348	1,000	0,837	0,451	0,810
x ₈	-0,553	0,117	-0,323	0,115	0,263	-0,431	-0,299	0,837	1,000	0,251	0,601
x ₉	-0,424	-0,471	0,373	0,236	0,231	0,636	0,080	0,451	0,251	1,000	0,247
x ₁₀	-0,753	-0,301	0,168	0,740	0,907	-0,267	-0,433	0,810	0,601	0,247	1,000

Джерело: власні розрахунки.

Як уже зазначалося, вибір буде здійснюватися серед так званих показників-«претендентів», тобто показників x₄-x₁₀.

Нагадаємо, що кореляція вважається сильною, якщо коефіцієнт кореляції є більшим 0,7; середньою, якщо його значення лежить у діапазоні від 0,3 до 0,7; та слабкою, якщо коефіцієнт кореляції дорівнює 0,3 або менше.

Як бачимо, сильно корелюють з результативним показником фактори x₄ (валютний курс) та x₁₀ (середньорічний обсяг дебіторської заборгованості). Проте між собою вони також досить сильно корелюють (коефіцієнт кореляції 0,907), тому необхідно залишити лише один з них. На нашу думку, слід залишити валютний курс, оскільки, по-перше, він має більше значення коефіцієнту кореляції, а по-друге, з допомогою даного показника можна отримати більш повну картину про економічну нестабільність у державі, ніж шляхом використання другого.

Таким чином, з урахуванням сили впливу на рівень фінансової безпеки промислових підприємств України та взаємної кореляції між факторами була доведена необхідність включення до складових інтегрального показника економічної нестабільності, крім основних показників, також ще показника валютного курсу.

Отже, до основних форм прояву економічної нестабільності будемо відносити: циклічні коливання в економіці (основний показник – темп приросту обсягу ВВП), високі темп інфляції та рівень безробіття, а також валютну нестабільність (основний показник – темп приросту валютного курсу). За допомогою F-критерію Фішера та t-критерію Стьюдента істотність зв'язку між даними показниками та рівнем фінансової безпеки підприємств, а також достовірність обчислених значень лінійних коефіцієнтів кореляції було підтверджено (табл. 2.13-2.14).

Таблиця 2.13

Перевірка істотності зв'язку за допомогою F-критерію Фішера

Показник	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀
y	x	47,628	5,086	23,397	35,757	0,017	1,667	7,595	4,405	2,192	13,095
x ₁	47,628	x	2,414	7,928	1,316	5,654	1,102	0,048	0,139	2,851	0,996
x ₂	5,086	2,414	x	0,982	3,010	2,483	0,186	0,107	1,165	1,616	0,290
x ₃	23,397	7,928	0,982	x	14,021	0,075	0,805	1,033	0,134	0,590	12,104
x ₄	35,757	1,316	3,010	14,021	x	0,099	1,762	6,974	0,743	0,564	46,385
x ₅	0,017	5,654	2,483	0,075	0,099	x	0,001	0,661	2,281	6,792	0,768
x ₆	1,667	1,102	0,186	0,805	1,762	0,001	x	1,378	0,982	0,064	2,308
x ₇	7,595	0,048	0,107	1,033	6,974	0,661	1,378	x	23,397	2,553	19,078
x ₈	4,405	0,139	1,165	0,134	0,743	2,281	0,982	23,397	x	0,672	5,654
x ₉	2,192	2,851	1,616	0,590	0,564	6,792	0,064	2,553	0,672	x	0,650
x ₁₀	13,095	0,996	0,290	12,104	46,385	0,768	2,308	19,078	5,654	0,650	x
Ступінь свободи k ₁											1,000
Ступінь свободи k ₂											10,000
Критичне значення F-критерію Фішера $F_{1-\alpha}$ для рівня значимості P=0,95											4,965

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 2.14

Перевірка достовірності значення лінійного коефіцієнта кореляції за допомогою критерію Стьюдента (t-критерію)

Показник	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀
y	x	2,781	7,668	9,271	13,416	0,136	1,463	3,834	2,642	1,714	5,768
x ₁	2,781	x	1,816	3,954	1,280	3,120	1,160	0,230	0,393	2,007	1,098
x ₂	7,668	1,816	x	1,089	2,075	1,847	0,456	0,345	1,196	1,437	0,573
x ₃	9,271	3,954	1,089	x	6,087	0,287	0,978	1,120	0,387	0,829	5,425
x ₄	13,416	1,280	2,075	6,087	x	0,332	1,510	3,609	0,937	0,809	16,962
x ₅	0,136	3,120	1,847	0,287	0,332	x	0,040	0,880	1,756	3,542	0,954
x ₆	1,463	1,160	0,456	0,978	1,510	0,040	x	1,313	1,089	0,267	1,767
x ₇	3,834	0,230	0,345	1,120	3,609	0,880	1,313	x	9,271	1,878	7,812
x ₈	2,642	0,393	1,196	0,387	0,937	1,756	1,089	9,271	x	0,888	3,120
x ₉	1,714	2,007	1,437	0,829	0,809	3,542	0,267	1,878	0,888	x	0,872
x ₁₀	5,768	1,098	0,573	5,425	16,962	0,954	1,767	7,812	3,120	0,872	x
Ступінь свободи k ₁											1,000
Ступінь свободи k ₂											10,000
Критичне значення критерію Стьюдента (t-критерію) для рівня значимості P=0,95											2,228

Джерело: власні розрахунки.

Проаналізуємо динаміку даних форм прояву економічної нестабільності протягом 1996-2016 рр., використовуючи статистичну інформацію, наведену в табл. 2.15.

**Значення основних показників економічної нестабільності
в Україні у 1996-2016 рр.**

Рік	Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, млрд. грн.	Темп приросту фізичного обсягу ВВП України (відносно попереднього року), %	Темп інфляції (відносно попереднього року), %	Безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	Середньорічний офіційний курс української гривні до долара США, грн./\$100
1996	81,5	-10,0	80,3	7,6	182,1
1997	93,4	-3,0	15,9	8,9	186,2
1998	102,6	-1,9	10,6	11,3	238,3
1999	130,4	-0,2	22,7	11,6	414,8
2000	170,1	5,9	28,2	11,6	544,5
2001	204,2	9,2	12,0	10,9	537,1
2002	225,8	5,2	0,8	9,6	532,7
2003	267,3	9,6	5,2	9,1	533,3
2004	345,1	12,1	9,0	8,6	531,9
2005	441,5	2,7	13,5	7,2	511,9
2006	544,2	7,3	9,1	6,8	505,0
2007	720,7	7,9	12,8	6,4	505,0
2008	948,1	2,3	25,2	6,4	528,2
2009	913,3	-14,8	15,9	8,8	779,5
2010	1082,6	4,1	9,4	8,1	793,6
2011	1302,1	5,2	8,0	7,9	796,8
2012	1411,2	0,3	0,6	7,5	799,1
2013	1454,9	0,2	-0,3	7,2	799,3
2014	1586,9	-6,6	12,1	9,3	1187,4
2015	1988,5	-9,8	48,7	9,1	2181,2
2016	2385,4	2,4	13,9	9,3	2558,7

Джерело: складено автором на основі даних [28, 30, 70, 77, 157, 158, 161, 193].

Слід зазначити, що при дослідженні основних форм прояву економічної нестабільності період до 1996 року не розглядається, оскільки багато статистичних показників у періоди до і після 1996 року не є співставними, оскільки до 1996 року вимірюються у карбованцях, а після введення української гривні – відповідно, у гривнях.

Однією з форм прояву економічної нестабільності є циклічні коливання в економіці. Дослідження циклічності економічного розвитку є дуже важливим завданням, оскільки дозволяє, використовуючи результати

такого дослідження, спрогнозувати майбутні тенденції в економіці держави та здійснити відповідне планування власних кроків кожному економічному суб'єкту.

Циклічність економічних процесів в Україні досліджувалась багатьма науковцями, серед яких Ю. Г. Козак, О. К. Лопатін, І. П. Манжула, Т. Г. Савченко, В. І. Сацик, О. Б. Черненко та А. І. Щетинін. Дослідження здійснювались із застосуванням різноманітних методик на основі як річних, так і квартальних даних про обсяги ВВП України.

Так, використовуючи річні дані обсягу реального ВВП з 1995 р. по 1999 р. і квартальні дані з 2000 р. по 2010 р., Т. Г. Савченко дослідив його динаміку протягом даного періоду [197, 198]. Ним був відзначений факт наявності класичної форми економічного циклу України протягом останніх років. Зокрема, було зазначено, що фаза піднесення тривала з I кварталу 2000 року до III кварталу 2008 року і пік її припадав на період з IV кварталу 2003 року до III кварталу 2004 року. Фаза спаду тривала менше – з IV кварталу 2008 року до IV кварталу 2009 року, а пік її припадав на I квартал 2009 року. А уже з I кварталу 2010 року спостерігається початок фази піднесення [198].

Аналізуючи динаміку абсолютного обсягу ВВП протягом 1991-2009 рр., економічні цикли в Україні досліджував також Ю. Г. Козак. За результатами його дослідження Україна з 1991 року по 1998 рік знаходилася у фазі спаду, 1999 рік став його піком, далі з 2000 по 2007 рр. слідувала фаза піднесення, пік якої припав на 2008 рік. І з 2009 року знову спад [95].

Аналогічні висновки були зроблені і А. І. Щетиніним. Ним було проаналізовано динаміку абсолютного обсягу ВВП України за період 1991-2008 рр. Часовий проміжок 1991-1998 рр. він визначає періодом економічного спаду в Україні. Роком найбільшого спаду (депресії) є 1999 рік. У 2000 р. спостерігається поживлення української економіки, стійкий економічний підйом триває аж до жовтня 2008 р., поки не розвинулася фінансова криза [222].

Використовуючи статистичний програмний продукт Statistica 9, В. І. Сациком було проаналізовано квартальні дані про обсяги реального ВВП (у цінах 1996 року) за період 1996-2009 рр. Ним було відзначено сезонний характер циклічних коливань ВВП України у розрізі кварталів. Крім того, він зазначає, що період 2000-2007 рр. є фазою поживлення, оскільки у 2007 році значення попередньої висхідної точки економічного циклу (1990 р.) досягнуто не було. Роки 2008-2009 є періодом економічного спаду [199].

Економічні цикли в Україні О. К. Лопатін і О. Б. Черненко досліджують, використовуючи метод LOG-фільтрації [114]. У результаті були зроблені висновки, що найбільше падіння ВВП в Україні спостерігалось у 2 кварталі 2009 року, що і не дивно, оскільки на цей час припадає світова фінансова криза. Автори також відзначають нестабільний характер розвитку української економіки, який простежувався протягом аналізованого періоду (2001-2009 рр.).

Таблиця 2.16

Систематизація підходів науковців щодо виділення економічних циклів в Україні

Автор	Період											
	1991-1995 рр.	I кв. – травень 1996 р.	Червень 1996 р.	III-IV кв. 1996 р.	Січень 1997 р.	Лютий 1997 р. – II кв. 1998 р.	Липень 1998 р.	Серпень – IV кв. 1998 р.	Січень-лютий 1999 р.	Березень 1999 р.	II-IV кв. 1999 р.	2000 р.
О. К. Лопатін, О. Б. Черненко [114]		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
Т. Г. Савченко, І. П. Манжула [196]		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
Т. Г. Савченко [197, 198]		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
Ю. Г. Козак [95]		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
А. І. Шетиннін [222]		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
В. І. Сацік [199]		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						
		↗			→	↗						

Примітка. Стрілки є умовними позначеннями фаз економічного покращення (↗), піднесення (↑), спаду (↘) та депресії (↓).
Джерело: складено автором за матеріалами науковців.

Застосувавши процедуру Брай-Бошена, змодельовану у MatLab, Т. Г. Савченко та І. П. Манжула отримали наступні результати:

а) при використанні квартальних даних у часовому проміжку з I кварталу 2000 року по III квартал 2010 року українська економіка пережила 3 піки (III квартал 2001 року, III квартал 2004 та IV квартал 2006) та 3 спади (IV квартал 2002, III квартал 2005 та I квартал 2009). Середня тривалість фази як росту, так і спаду становить 6 кварталів;

б) при використанні місячних даних у часовому проміжку з 1996 по 1999 рік. За цей період спостерігалися 2 фази росту (піки у червні 1996 року та липні 1998) та 2 фази спаду (січень 1997, березень 1999). Середня тривалість фази росту – 7,5 місяців, спаду – 18 місяців [196].

Таким чином, науковці виділяють наступні періоди депресії в економіці України:

а) при дослідженні річних показників ВВП (з 1991 по 2009 рр.): 1999, 2009 роки [95, 222];

б) при дослідженні квартальних показників (з 2000 по 2010 рр.): весь 2002 рік, III квартал 2005 р., I квартал 2009 [196, 197, 198];

в) при дослідженні місячних показників (1996-1999 рр.): січень 1997 року, березень 1999 року [196].

Результати підходів науковців щодо виділення економічних циклів в Україні систематизовано у табл. 2.16.

Необхідно відмітити спільність виділення періоду кінець 2008 – початок 2009 рр. як піку спаду, що й не дивно, оскільки це період, на який припадає фінансова криза в Україні і світі.

Продовжимо дослідження економічних циклів в Україні до теперішнього часу. Аналізуючи річні дані про обсяги ВВП України з метою дослідження циклічності динаміки даного показника, доцільно розглядати реальний ВВП, тобто ВВП у цінах базисного року (у даному випадку 1996 р.). У такому разі результати дослідження не відобразатимуть змін, спричинених ростом інфляції. Особливо актуальним це є у нашому випадку, оскільки за період, що аналізується (1996-2016 рр.), ціни в Україні зросли майже у 12 разів (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Обсяги ВВП України у фактичних і базисних цінах (цінах 1996 р.) у 1996-2016 рр.

Рік	ВВП у фактичних цінах, млрд. грн.	Індекс інфляції відносно 1996 р.	ВВП у цінах 1996 р., млрд. грн.
1996	82	x	82
1997	93	1,159	81
1998	103	1,281	80

Продовження таблиці 2.17

Рік	ВВП у фактичних цінах, млрд. грн.	Індекс інфляції відносно 1996 р.	ВВП у цінах 1996 р., млрд. грн.
1999	130	1,572	83
2000	170	2,015	84
2001	204	2,257	90
2002	226	2,274	99
2003	267	2,392	112
2004	345	2,608	132
2005	441	2,961	149
2006	544	3,230	168
2007	721	3,644	198
2008	948	4,563	208
2009	913	5,288	173
2010	1083	5,783	187
2011	1302	6,244	209
2012	1411	6,279	225
2013	1455	6,263	232
2014	1587	7,020	226
2015	1989	10,438	191
2016	2385	11,890	201

Джерело: складено автором на основі даних [28, 30, 80]

Більш наглядно динаміка обсягів номінального та реального ВВП України зображена на рис. 2.3.

Як бачимо, обсяг ВВП України, як номінального, так і реального (у цінах 1996 року), має зростаючу тенденцію. На рис. 2.3 можна помітити зменшення обох показників у 2009 році. Однак для того щоб дослідити циклічність динаміки ВВП, варто розглянути темпи приросту даного показника (табл. 2.18).

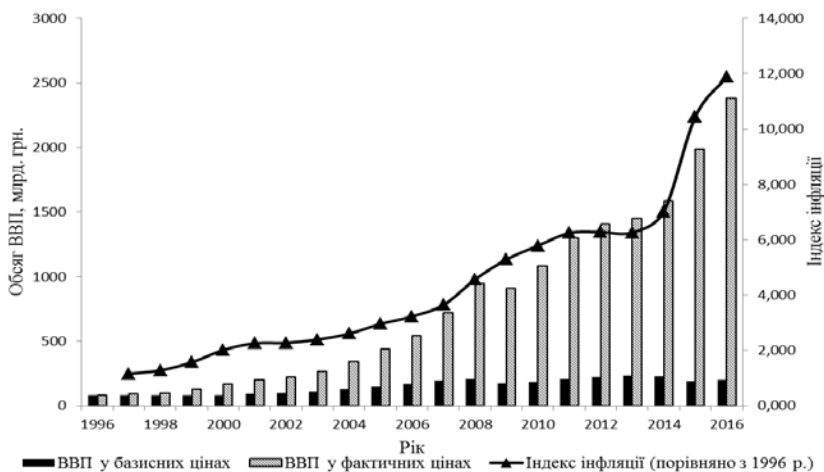

Рис. 2.3 – Динаміка ВВП України у 1996-2016 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [32, 80]

Таблиця 2.18

**Темпи приросту номінального та реального ВВП України
у 1997-2016 рр., %**

Рік	Темп приросту номінального ВВП	Темп приросту реального ВВП (індекс фізичного обсягу)
1997	14,5	-3,0
1998	9,9	-1,9
1999	27,1	-0,2
2000	30,4	5,9
2001	20,1	9,2
2002	10,6	5,2
2003	18,4	9,6
2004	29,1	12,1
2005	27,9	2,7
2006	23,3	7,3
2007	32,5	7,9
2008	31,5	2,3
2009	-3,7	-14,8

Продовження таблиці 2.18

Рік	Темп приросту номінального ВВП	Темп приросту реального ВВП (індекс фізичного обсягу)
2010	18,5	4,1
2011	20,3	5,2
2012	8,4	0,3
2013	3,1	0,2
2014	9,1	-6,6
2015	25,3	-9,8
2016	19,9	2,4

Джерело: складено та доповнено розрахунками автора на основі даних [28, 70]

Для більшої наглядності зобразимо динаміку темпів приросту номінального та реального ВВП України на рис. 2.4.

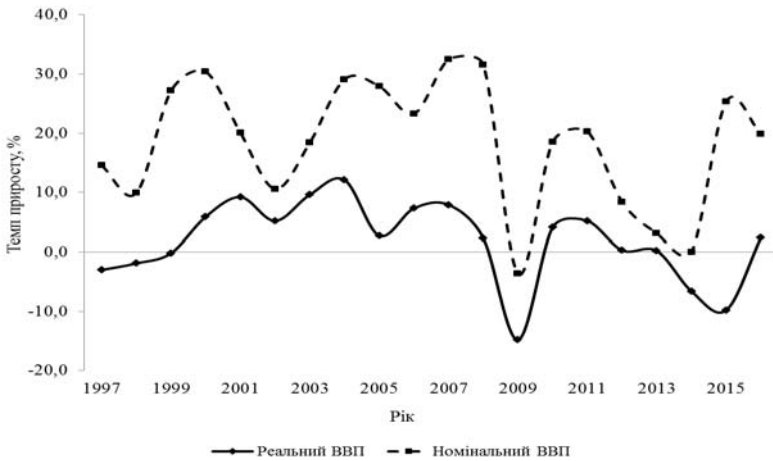

Рис. 2.4 – Динаміка темпів приросту ВВП України у 1997-2016 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [28, 70]

Як видно на рис. 2.4, темпи приросту номінального і реального ВВП не співпадають, оскільки це є можливим лише при нульовій інфляції. Проте криві графіка мають приблизно однаковий характер коливань. Крім того, у різні роки значення різниці між темпами приросту номінального та реального ВВП є різними. Такі відмінності в значеннях обумовлюються

змінами загального рівня цін, зокрема у даному випадку, – приростом інфляції кожного року.

Розраховані значення різниці темпів приросту номінального та реального ВВП України та абсолютного приросту темпу інфляції у період 1997-2016 рр. містяться у табл. 2.19.

Таблиця 2.19

**Значення різниці темпів приросту номінального та реального ВВП
України та абсолютного приросту темпу інфляції
у період 1997-2016 рр.**

Рік	Різниця темпів приросту номінального та реального ВВП, в. п.	Абсолютний приріст темпу інфляції, в. п.
1997	...	17,5
1998	12,2	11,8
1999	29,1	27,3
2000	44,3	24,5
2001	24,2	10,9
2002	1,7	5,4
2003	11,8	8,8
2004	21,6	17,0
2005	35,3	25,2
2006	26,9	16,0
2007	41,4	24,6
2008	91,9	29,2
2009	72,5	11,1
2010	49,5	14,4
2011	46,1	15,1
2012	3,5	8,1
2013	-1,6	2,9
2014	75,7	15,7
2015	341,8	35,1
2016	145,2	17,5

Джерело: розраховано автором за даними [28, 30, 70, 80]

Тобто, чим більшим є зростання загального рівня цін у певному році, тим більше відрізняться темпи приросту реального ВВП від номінального. Виходячи з цього, не можна робити висновки стосовно циклів у динаміці ВВП України на основі даних про обсяги у фактичних цінах.

Дослідимо цикли коливання ВВП України, розглянувши динаміку темпів приросту реального ВВП (рис. 2.5).

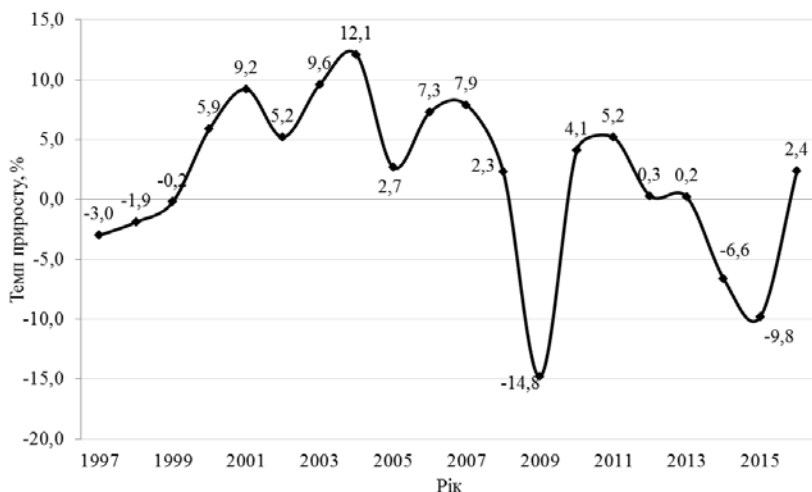

Рис. 2.5 – Коливання реального ВВП України у 1997-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [28, 70]

Як бачимо, найбільший спад спостерігається у 2009 році, на який припадає пік фінансової кризи. Крім того, від'ємні темпи приросту ВВП були у 1997-1999 рр. та 2014-2015 рр. (на які теж припадають кризові явища в економіці України). Піками ж даного графіка є значення 2004, 2007 та 2011 рр.

Виходячи з отриманої кривої, можна зробити наступні висновки. До 2000 року українська економіка знаходилася у фазі економічного спаду. У подальшому спостерігається економічне поживлення. Роком економічного піднесення є 2004 рік. Деяким спадом в економіці України характеризується 2005 рік. У 2007 році ВВП України зростає аж на 7,9%. У 2008 році (а саме, у IV кварталі 2008 р.) розпочинається спад в економіці, дно якого припадає на 2009 рік. Період 2010-2011 рр. характеризується деяким економічним поживленням, проте з 2012 року знову спостерігається економічний спад, дно якого припадає на 2014-2015 рр.

Здійснено дослідження економічних циклів в Україні на основі квартальних даних про обсяги ВВП України. Оскільки розглядати обсяги номінального ВВП, тобто ВВП у фактичних цінах, у динаміці є недоцільним, розрахуємо обсяги ВВП у цінах базисного періоду (у даному випадку – I квартал 2002 р.) (табл. 2.20). Статистична інформація про обсяг ВВП України з розбивкою на квартали за період, що передує 2002 року, є відсутньою, тому даний період не розглядається.

Таблиця 2.20

Обсяг ВВП у фактичних цінах (ВВП_{ном}) і базисних цінах (ВВП_{реал}) у 2002–2016 рр.

Період	ВВП _{ном} , млрд. грн.	ІСЦ, %	ВВП _{реал} , млрд. грн.	Період	ВВП _{ном} , млрд. грн.	ІСЦ, %	ВВП _{реал} , млрд. грн.
I кв. 2002 р.	44,1	x	44,1	III кв. 2009 р.	250,3	231,0	108,4
II кв. 2002 р.	50,1	99,6	50,3	IV кв. 2009 р.	259,9	236,6	109,9
III кв. 2002 р.	65,1	96,8	67,2	I кв. 2010 р.	217,3	247,0	88,0
IV кв. 2002 р.	66,5	98,5	67,5	II кв. 2010 р.	256,8	247,9	103,6
I кв. 2003 р.	52,6	102,2	51,5	III кв. 2010 р.	301,3	250,7	120,2
II кв. 2003 р.	60,8	104,1	58,4	IV кв. 2010 р.	307,3	259,0	118,6
III кв. 2003 р.	75,8	103,1	73,5	I кв. 2011 р.	257,7	266,0	96,9
IV кв. 2003 р.	78,2	106,1	73,7	II кв. 2011 р.	311,0	274,6	113,3
I кв. 2004 р.	67,0	109,8	61,0	III кв. 2011 р.	369,8	271,8	136,1
II кв. 2004 р.	78,6	111,8	70,3	IV кв. 2011 р.	363,6	272,0	133,7
III кв. 2004 р.	99,4	112,9	88,0	I кв. 2012 р.	293,5	273,7	107,2
IV кв. 2004 р.	100,1	118,6	84,4	II кв. 2012 р.	349,2	273,6	127,6
I кв. 2005 р.	88,1	124,6	70,7	III кв. 2012 р.	387,6	271,7	142,7
II кв. 2005 р.	101,7	128,0	79,5	IV кв. 2012 р.	378,6	271,7	139,3
III кв. 2005 р.	122,9	129,3	95,0	I кв. 2013 р.	301,6	272,3	110,8
IV кв. 2005 р.	128,8	132,3	97,3	II кв. 2013 р.	351,9	272,4	129,2
I кв. 2006 р.	106,3	136,7	77,8	III кв. 2013 р.	392,6	270,9	144,9
II кв. 2006 р.	126,3	137,2	92,1	IV кв. 2013 р.	404,3	272,2	148,5
III кв. 2006 р.	152,4	139,7	109,1	I кв. 2014 р.	316,9	276,9	114,4
IV кв. 2006 р.	159,1	147,4	107,9	II кв. 2014 р.	382,4	299,2	127,8
I кв. 2007 р.	139,4	150,6	92,6	III кв. 2014 р.	440,5	310,7	141,8
II кв. 2007 р.	166,9	152,8	109,2	IV кв. 2014 р.	447,1	332,6	134,4
III кв. 2007 р.	199,5	159,3	125,3	I кв. 2015 р.	376,0	377,6	99,6
IV кв. 2007 р.	214,9	170,3	126,2	II кв. 2015 р.	456,7	475,4	96,1
I кв. 2008 р.	191,5	184,5	103,8	III кв. 2015 р.	567,0	476,4	119,0
II кв. 2008 р.	236,0	198,9	118,7	IV кв. 2015 р.	588,8	483,6	121,8
III кв. 2008 р.	276,5	200,4	137,9	I кв. 2016 р.	455,3	493,8	92,2
IV кв. 2008 р.	244,1	208,7	117,0	II кв. 2016 р.	535,7	513,8	104,3
I кв. 2009 р.	189,0	222,1	85,1	III кв. 2016 р.	671,5	514,8	130,4
II кв. 2009 р.	214,1	228,9	93,5	IV кв. 2016 р.	722,9	543,0	133,1

Джерело: складено на основі даних [32, 80]

Слід зазначити, що індекс споживчих цін (ІСЦ) у табл. 2.20 наводиться відносно рівня цін у I кварталі 2002 року.

На рис. 2.6 зображено динаміку обсягу ВВП України у фактичних і базисних (рівня I кварталу 2002 року) цінах у 2002–2016 рр.

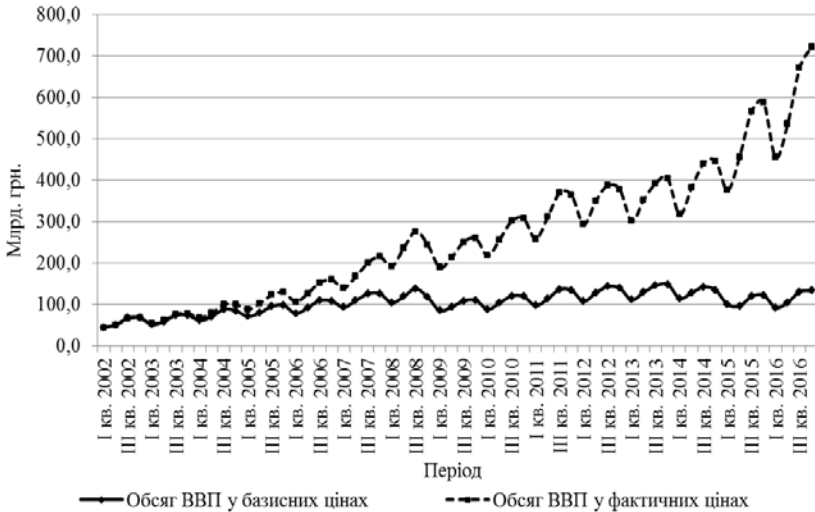

Рис. 2.6 – Динаміка обсягу ВВП України у фактичних і базисних цінах у 2002–2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [32, 80]

Як можна побачити на рис. 2.6, циклічні коливання обсягу ВВП України у кварталному розрізі дійсно характеризуються сезонністю. Так, кожного року у I кварталі спостерігається значне зменшення обсягу ВВП. Це пояснюється значною часткою в загальному обсязі ВВП України продукції сільського господарства, яке, як відомо, характеризується сезонністю.

Проте, аналізуючи абсолютний обсяг ВВП, крім відзначення сезонності його коливань, важко зробити якісь інші висновки стосовно, наприклад, найбільш економічно нестабільних періодів. Застосування методу LOG-фільтрації дозволяє отримати саме таку інформацію, оскільки хвилеподібний графік не характеризується зростанням, а «обертається» навколо осі абсцис (рис. 2.7), тому розмахи коливань показника у різні періоди є більш наглядними.

Суть даного методу полягає в тому, що спочатку знаходяться ланцюгові коефіцієнти зростання обсягу ВВП, потім відбувається їх логарифмування (за основою 10), на основі отриманого ряду даних будується лінійний графік. Математичне рівняння даного числового ряду має вигляд формули (2.3).

$$y(k) = \lg \frac{g(k+1)}{g(k)}, \quad (2.3)$$

$$k = 1, 2, \dots, n,$$

- де $y(k)$ – k -те значення числового ряду;
 $g(k)$ – обсяг ВВП України у k -му періоді;
 n – кількість періодів.

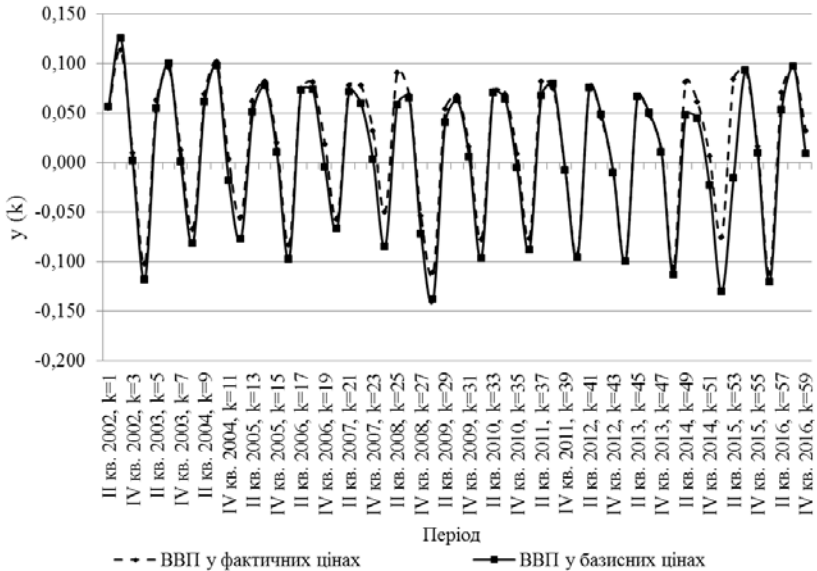

Рис. 2.7 – Цикли ВВП України у 2002-2016 рр.
(на основі квартальних даних)

Джерело: побудовано за розрахунками автора.

При застосуванні даної методики звертають увагу на розмахи коливання. Найбільше відхилення показника спостерігалось на проміжках III квартал 2002 р. – I квартал 2003 р., III квартал 2008 р. – I квартал 2009 р., I квартал 2015 р. - III квартал 2015 р., I квартал 2016 р. - III квартал 2016 р. (рис. 2.7). У ці періоди розмахи діапазонів відхилення розрахованої величини становили від -23,8% до 33,6%, від -27,2% до 16,2%, від -25,9% до 23,9% та від -24,3% до 25,1% відповідно ($-0,118 < \lg \frac{g(4)}{g(2)} < 0,126$,

$$0,762 < \frac{g(4)}{g(2)} < 1,336; -0,138 < \lg \frac{g(28)}{g(26)} < 0,065; 0,728 < \frac{g(28)}{g(26)} < 1,162;$$

$$-0,13 < \lg \frac{g(54)}{g(52)} < 0,093; 0,741 < \frac{g(54)}{g(52)} < 1,239; -0,121 < \lg \frac{g(58)}{g(56)} < 0,097,$$

$$0,757 < \frac{g(58)}{g(56)} < 1,251).$$

Значні розмахи коливання показника у ці періоди безпосередньо були зумовлені найбільшим за період, що аналізується, темпом приросту обсягу реального ВВП у III кварталі 2002 року (33,6%) та найбільшим його скороченням у I кварталі 2009 року (-27,2%). У 2015 та 2016 рр. мали місце і суттєве зменшення показника у I кварталі, і значне його збільшення у III кварталі (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

**Темпи приросту реального ВВП України у 2002-2016 рр.
(до попереднього кварталу), %**

Рік	Квартал			
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
2002	...	14,0	33,6	0,4
2003	-23,8	13,5	25,9	0,2
2004	-17,2	15,3	25,2	-4,1
2005	-16,2	12,4	19,6	2,4
2006	-20,1	18,3	18,5	-1,1
2007	-14,2	17,9	14,7	0,7
2008	-17,8	14,4	16,2	-15,2
2009	-27,2	9,9	15,8	1,4
2010	-19,9	17,7	16,0	-1,3
2011	-18,3	16,9	20,1	-1,8
2012	-19,8	19,0	11,8	-2,3
2013	-20,5	16,6	12,2	2,5
2014	-23,0	11,7	10,9	-5,2
2015	-25,9	-3,5	23,9	2,3
2016	-24,3	13,1	25,1	2,1

Джерело: складено автором на основі даних [32, 80]

Значне відхилення величини $g(k)$ у I кварталі 2009 року порівняно з III кварталом 2008 року можна легко пояснити кризовими явищами 2008-2009 рр., які розпочалися якраз у IV кварталі 2008 року.

Як можна побачити на рис. 2.7, у період III квартал 2002 р. – I квартал 2003 р. відхилення величини $u(k)$, розрахованої на основі показника обсягу ВВП у базисних цінах, є більшим, ніж відхилення величини – відповідника номінального ВВП. Це пояснюється зниженням загального рівня цін у III кварталі 2002 року порівняно з першим кварталом на 3,2% (відповідно, реальний обсяг ВВП є більшим за номінальний, а отже, є більшим і «реальний» темп приросту) та збільшенням інфляції на 2,2% у I кварталі 2003 року порівняно з аналогічним періодом попереднього року (відповідно, реальний обсяг ВВП є менший за номінальний, а отже, і темп його падіння є більшим).

Розмахи, які відповідають періодам I квартал 2015 р. - III квартал 2015 р. і I квартал 2016 р. - III квартал 2016 р., є не настільки значними, як у 2002-2003 та 2008-2009 рр., проте теж є досить суттєвими. Їх можна пояснити кризовими явищами в економіці України, що розпочалися після анексії Автономної Республіки Крим і початку бойових дій на сході України.

Узагальнивши результати, можна зазначити, що до 2000 року українська економіка знаходилася у фазі спаду. У подальшому спостерігається економічне пожвавлення, що триває до 2004 року, визнаного роком економічного піднесення в Україні. Після спаду у 2005 р. темпи приросту ВВП у 2006-2007 рр. зростають, проте у наступні два роки (2008-2009 рр.) – знову спад. Роки 2010-2011 характеризуються пожвавленням економіки України, проте з 2012 року знову спостерігається спад в економіці, дно якого припадає на 2015 рік. Після цього у 2016 році мало місце деяке пожвавлення економіки.

Крім того, ВВП України в рамках року характеризується сезонними коливаннями, зокрема, найбільший темп приросту спостерігається у III кварталі кожного року, від'ємний темп приросту – у I кварталі. Найбільші розмахи відхилення спостерігались на проміжках III квартал 2002 р. – I квартал 2003 р., III квартал 2008 р. – I квартал 2009 р., I квартал 2015 р. - III квартал 2015 р., I квартал 2016 р. - III квартал 2016 р.

Варто відзначити, що для визначення тривалості циклу та інших його закономірностей необхідним є здійснення аналізу ВВП України за набагато триваліший період. Крім того, слід враховувати, що на характер циклічних коливань здійснюється постійний вплив інших факторів (у випадку України досить відчутним є політичний фактор), які можуть обумовити зміни в тривалості економічного циклу в цілому та кожної його фази зокрема.

2.3 Безробіття, інфляція та девальвація як індикатори економічної нестабільності в Україні

Наявність економічної нестабільності у державі може по-різному себе проявляти. Крім циклічності економіки, формами прояву економічної нестабільності є також великі темпи інфляції, високий рівень безробіття та

валютна нестабільність. Проаналізуємо відповідні показники для економіки України періоду 1996-2016 рр.

Почнемо з такого явища як інфляція. Динаміка темпів інфляції в Україні протягом 1996-2016 рр. зображена на рис. 2.8.

Як можемо бачити з рис. 2.8, найбільші темпи інфляції спостерігались у 1996, 1999, 2000, 2008 та 2015 роках. Таке велике значення темпів інфляції у 1996 році легко пояснити кризовими процесами в економіці України після здобуття нею незалежності, які супроводжувалися галопуючою, а в деяких роках навіть гіперінфляцією. Суттєво знизити темпи інфляції вдалося лише після запровадження гривні як національної валюти у вересні 1996 року. Значні темпи інфляції у 1999, 2000 та 2008 роках є пов'язаними з фінансовими кризами 1998 та 2008 років.

Так, саме на 1998 рік припадає початок фінансової кризи в Україні, причинами виникнення якої називають як негативний вплив світової фінансової кризи 1997-1998 рр., так і фактори внутрішньодержавного походження [22].

1999 рік є останнім роком фази депресії економіки України. За іноземними розрахунками, обсяг ВВП України 1999 року становив лише 35% відповідного обсягу 1989 року [22]. 2000 рік є першим роком економічного поживлення в Україні після 10-річного спаду. Значне скорочення обсягу валового внутрішнього продукту 1999 р. порівняно з 1991 відзначається вітчизняними науковцями як одна з причин високих темпів інфляції того періоду [223].

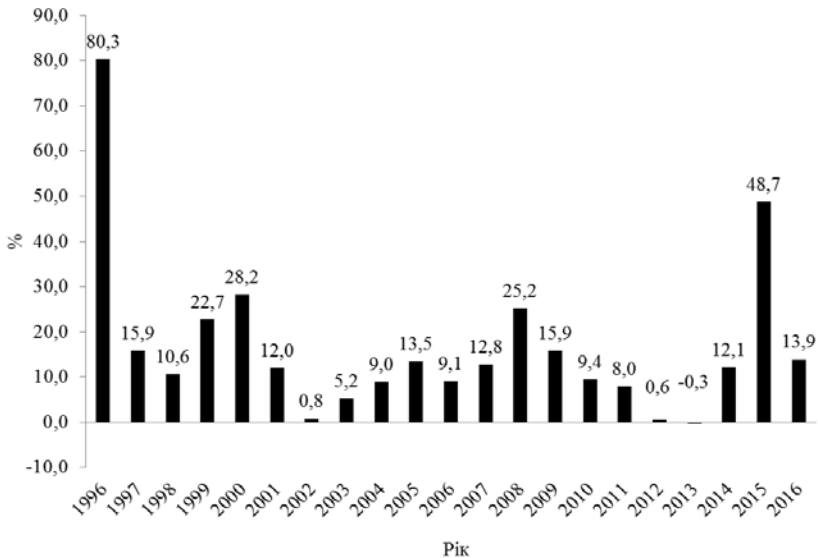

Рис. 2.8 – Динаміка темпів інфляції в Україні у 1996-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [77].

На 2008 рік теж припадає початок фінансової кризи 2008-2009 рр. Виділяють наступні причини зростання темпу інфляції у 2008 році:

- а) політичний фактор;
- б) неврожай 2007 року;
- в) підвищення продовольчих цін у всьому світі;
- г) дефіцит бюджету в Україні;
- д) незавершеність процесів створення фінансових ринків;
- е) необхідність виходу на світові ціни на нафту і природний газ [110].

У 2015 році Україна зіткнулась з проблемою галопуючої інфляції, річні темпи якої були максимальними за аналізований період, якщо не враховувати 1996 рік. Ключовою причиною інфляції стала паніка на валютному ринку, що призвело до різкого збільшення цін на основні споживчі товари. Крім того, значний вплив на зростання цін здійснило підвищення в 5,5 разів тарифів на природний газ для населення.

Загалом, вітчизняні науковці зазначають наступні причини виникнення інфляційних процесів саме в Україні:

а) загальноекономічна об'єктивна причина інфляції є теоретично обґрунтованою та практично доведеною і розкривається у циклічному розвитку світової та національної економіки, які перебувають на спадаючій хвилі п'ятого К-циклу, в процесі якого має сформуватися новий технологічний уклад, що базується на біо- та генній інженерії, науці про людину, космічній хімії. Відповідно, це потребуватиме значних інвестицій для технічного і технологічного переоснащення виробництва, що спровокуватиме подорожчання грошових ресурсів, а отже, стимулюватиме інфляцію;

б) монетарна причина полягає у готівковій та кредитній емісії грошей, які породжують, відповідно, фіскальну та банківську інфляцію, а їх межі визначаються ефективністю розширення пропозиції грошей;

в) внутрішньоекономічна причина пов'язана із диспропорціями у структурі національної економіки, що виражається у зношеності основних засобів та відсутності процесу його відтворення, порушенні розподілу інвестицій внаслідок спрямування їх на розширення сфери споживання, а не виробництва. В свою чергу, підвищений платоспроможний за рахунок банківських кредитів товарний попит підтримує високі ціни, а задовольняється через розширення каналу імпортованих товарів та послуг. Вивезення капіталу з країни додатково посилює попит на іноземну валюту, сприяючи девальвації національної валюти;

г) зовнішньоекономічна причина криється у значній залежності від імпорту товарів та капіталу, що робить Україну вразливою для імпортованої інфляції, яка крім підвищення цін несе загрозу руйнування власного виробництва та перетворення нашої держави на ринок збуту для світових експортерів;

д) соціальна причина інфляції полягає у дуже низькій частці середнього класу за високого рівня монополізації економіки поляризує суспільство на

багатих-монополістів, яким вигідно тримати високі ціни з метою отримання надприбутків та бідних, які змушені оплачувати монополістичні ціни, або виїжджати за кордон у пошуках кращого життя;

е) політична причина – це політична нестабільність, обумовлена небажанням владних еліт узгоджувати власні інтереси, підпорядковуючи їх загальнодержавним цілям України, протистояння владних структур через прагнення встановлення монархічної влади «під вуаллю» демократії. Результатом діяльності владних структур є не управління, а маніпулювання економічними процесами у пошуках особистої вигоди, яка лежить у площині збагачення за рахунок перерозподілу доходів через інструмент інфляції [215].

Найнижчий темп інфляції в Україні зафіксовано у 2012 році (рис. 2.8). У Державній службі статистики України це пояснюють падінням цін на продукти харчування. Найбільше впали ціни на яйця (близько 20%), цукор (17%) і овочі (понад 22%) [75]. А у 2013 році взагалі була зафіксована дефляція у розмірі 0,3%. Однак не можна сказати про те, що відсутність інфляції, як і її занадто низький рівень, є цілком позитивним явищем, оскільки це лише показує спад в економіці держави (зниження економічної активності та купівельної спроможності громадян). І навпаки, помірні темпи інфляції (до 10%) є стимулом до розширення обсягів виробництва. Такі темпи інфляції спостерігались у 2003, 2004, 2006, 2010 та 2011 рр.

Ще однією формою прояву економічної нестабільності є високий рівень безробіття. Дослідимо динаміку рівня безробіття в Україні у 1996-2016 рр. (рис. 2.9).

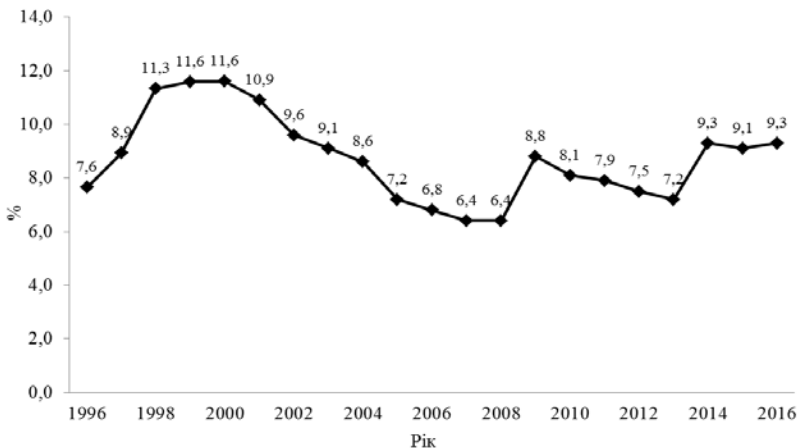

Рис. 2.9 – Динаміка рівня безробіття в Україні у 1996-2016 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [157, 158].

Як бачимо, у період 1996-1999 рр. рівень безробіття постійно зростав. За цей період даний показник збільшився з 7,6% до 11,6%. Це легко пояснити спадом в економіці України, що спостерігався аж до 2000 року.

За період, що досліджується, найвищий рівень безробіття в Україні спостерігався у 1999 та 2000 роках, що можна знову ж таки пояснити фінансовою кризою 1998-1999 рр. Після цього даний показник почав знижуватися і знижувався до 2008 року. Саме цей період є періодом економічного піднесення в Україні. Найнижче значення рівня безробіття в Україні було зафіксовано у 2007 та 2008 роках, що становило 6,4%. У 2009 році рівень безробіття зріс до майже 9%, що можна пояснити кризовими процесами в Україні у 2008-2009 рр. У 2010-2013 рр. значення даного показника знову зменшувались. А в 2014 році рівень безробіття в Україні різко виріс і протягом 2014-2016 рр. становив 9,1-9,3%. Тобто можна зробити висновок, що українське суспільство майже весь час стикається з проблемою безробіття.

Слід зазначити, що особливістю даного явища в Україні є високий рівень прихованого безробіття, коли працівників не звільняють, а переводять на неповний робочий день або тиждень. Крім того, далеко не всі безробітні звертаються по допомогу до центрів зайнятості. Тому фактичний рівень безробіття в Україні є значно більшим, ніж зареєстрований.

Ще однією особливістю українського безробіття є високий рівень молодіжного безробіття. Випускники вузів мають труднощі з працевлаштуванням по причині відсутності досвіду роботи, щодо якого висуваються вимоги роботодавцями.

Причинами безробіття є спад в економіці, її структурна перебудова, впровадження нових технологій на виробництвах, що обумовлюють значно меншу потребу в людських ресурсах і ін. Українська економіка переживала спад у 1991-1999 роках (з піком у 1999 році), 2008-2009 і 2014-2015 роках. Саме в ці або наступні після цих періодів роки спостерігається значне підвищення рівня безробіття в Україні. Звідси можна зробити висновок, що основною причиною безробіття в Україні є занепад виробництва, а що стосується періоду до 2000 року, тут мала місце також така причина як структурна перебудова української економіки після розпаду СРСР. Оскільки, по-перше, відбувалася зміна устрою з адміністративно-командного на ринковий, а по-друге, після розпаду Радянського Союзу у структурі української економіки значну частку займав військово-промисловий комплекс, який на той час у такому обсязі уже був не потрібен.

Валютна нестабільність є чи не найвідчутнішою формою нестабільності економіки як для підприємств, так і для громадян України.

Дослідимо динаміку курсу української гривні до долара США протягом аналізованого періоду. Тут теж можна побачити вплив фінансових криз 1998-1999 рр., 2008-2009 рр. та 2014-2015 рр. (рис. 2.10).

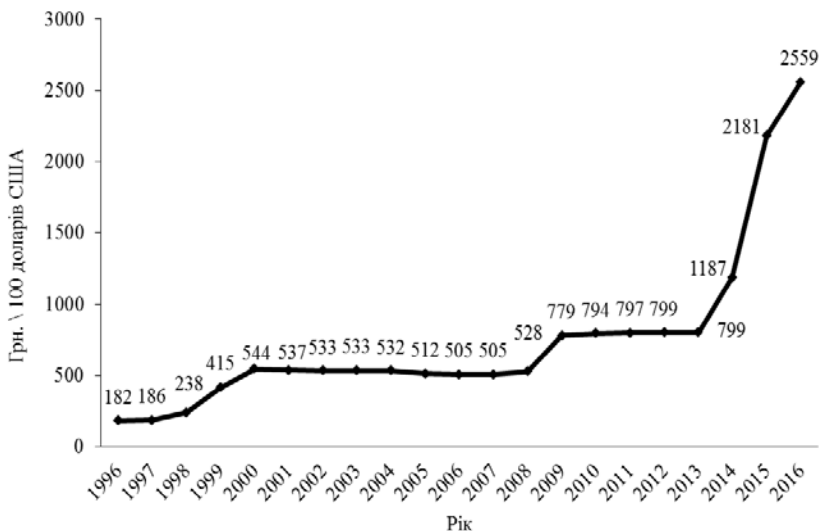

Рис. 2.10 – Динаміка офіційного курсу української гривні до долара США у 1996-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [161].

Як можемо бачити з рис. 2.10, валютний курс постійно зростає у період з 1996 по 2000 рік, далі слідує його зниження протягом 2001-2007 рр. У 2008 році курс долара зростає до 528 грн., а уже у 2009 році він різко зростає майже у 1,5 рази до 779 грн./100 доларів і до 2012 року спостерігається його зростання. У 2013 році величина офіційного курсу української гривні до долара США у порівнянні з попереднім роком не змінилася та не змінювалась протягом року, залишаючись на рівні 799,3 грн. за 100 доларів США. Але уже в 2014 році даний показник різко зріс до 1187 грн./100 дол., у 2015 році зростання продовжилося – до 2181 грн./100 дол., а в 2016 році він виріс до 2559 грн./100 дол.

Досліджуючи динаміку валютного курсу, можна говорити про його так звану короткострокову та довгострокову волатильність. Під короткостроковою волатильністю слід розуміти його варіацію протягом року. Під довгостроковою будемо розуміти зміну його середньорічного розміру у звітному році порівняно з попереднім чи базисним.

Короткострокова волатильність вимірюється коефіцієнтом варіації. Розраховані значення коефіцієнта варіації для офіційного курсу української гривні до долара США у 1996-2016 рр. наведені у табл. 2.22.

Таблиця 2.22

Варіація офіційного курсу української гривні до долара США у 1996-2016 рр.

Рік	Коефіцієнт варіації	Інтерпретація
1996	2,997	дуже велика
1997	1,153	дуже велика
1998	24,074	дуже велика
1999	11,563	дуже велика
2000	0,846	дуже велика
2001	0,984	дуже велика
2002	0,103	значна
2003	0,019	слабка
2004	0,187	значна
2005	2,122	дуже велика
2006	0,000	слабка
2007	0,000	слабка
2008	14,933	дуже велика
2009	1,983	дуже велика
2010	0,455	велика
2011	0,192	значна
2012	0,033	слабка
2013	0,000	слабка
2014	18,819	дуже велика
2015	11,655	дуже велика
2016	2,836	дуже велика

Джерело: розраховано автором на основі даних [161]

На динаміці цього показника теж відобразилися кризові процеси 1998-1999, 2008-2009 та 2014-2015 рр. Так, слабка варіація валютного курсу спостерігалася у 2003, 2006, 2007 та 2012 роках, значна – у 2002, 2004 та 2011, велика – у 2010 році, а дуже велика – у 1996-2001, 2005, 2008-2009 та 2014-2016 роках. Як видно з даних табл. 2.22, найбільша варіація була саме у 1998, 2008 та 2014 роках. У 2013 році, як уже зазначалося, офіційний валютний курс гривні до долара був незмінним.

Стосовно довгострокових змін валютного курсу, можна зробити висновок, що вищезгадані кризові явища теж на них вплинули (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Темп приросту середньорічного офіційного курсу української гривні до долара США протягом 1996-2016 рр.

Рік	Середньорічний офіційний курс української гривні до долара США, грн./\$100	Темп приросту середньорічного офіційного курсу української гривні до долара США, %
1996	182,1	x
1997	186,2	2,3
1998	238,3	28,0
1999	414,8	74,1
2000	544,5	31,3
2001	537,1	-1,4
2002	532,7	-0,8
2003	533,3	0,1
2004	531,9	-0,3
2005	511,9	-3,8
2006	505,0	-1,3
2007	505,0	0,0
2008	528,2	4,6
2009	779,5	47,6
2010	793,6	1,8
2011	796,8	0,4
2012	799,1	0,3
2013	799,3	0,0
2014	1187,4	48,6
2015	2181,2	83,7
2016	2558,7	17,3

Джерело: розраховано та складено автором на основі даних [161]

Так, у 1999 році величина середньорічного курсу долара зросла аж на 74,1% порівняно з попереднім 1998 роком (з 238,3 до 414,8 грн./100 дол. США).

У 2009 році темп приросту становив майже 48% порівняно з попереднім роком. Тоді курс долара зріс з 528,2 до 779,5 грн./100 дол. США.

Загалом, можна зауважити, що ревальвація української гривні, і то незначна (лише у 2005 році курс долара знизився майже на 4%), спостерігалась у 2001-2002 та 2004-2006 роках. У 2013 році порівняно з попереднім офіційний курс гривні до долара США залишався незмінним. В інші періоди національна валюта девальвувала, причому значні темпи девальвації були зафіксовані у 1998-2000, 2009 та 2014-2016 роках. У 2014 році гривня знецінилася на 48,6%, у 2015 році – на 83,7%, у 2016 – на 17,3%.

Графіки волатильності курсу гривні по відношенню до долара США зображені на рис. 2.11.

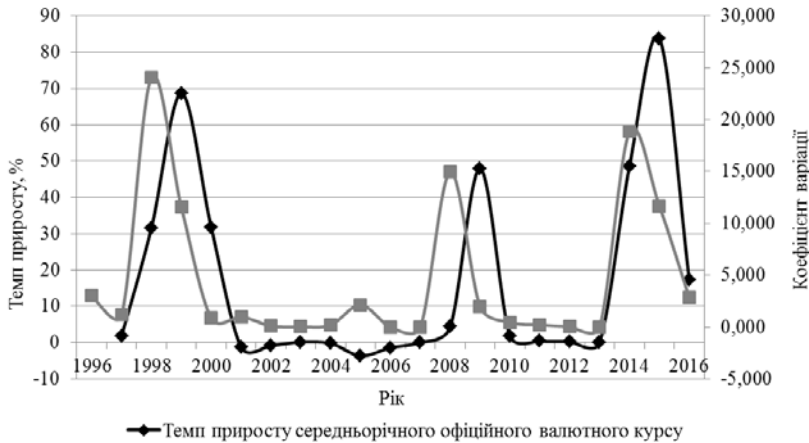

Рис. 2.11 – Короткострокова та довгострокова волатильність офіційного курсу української гривні до долара США протягом 1996-2016 рр.

Джерело: побудовано за розрахунками автора.

Як можна побачити на рис. 2.11, графіки короткострокової та довгострокової волатильності мають однаковий характер коливань. Графік варіації валютного курсу у місцях стрімкого зростання є дещо зрушеним вліво по відношенню до графіка його темпу приросту. Так, у 1998 році курс гривні до долара зріс на 28% порівняно з попереднім роком і характеризувався дуже великою волатильністю протягом року. У 1999 році середньорічний розмір валютного курсу зріс на 74,1% і характеризувався хоча і меншою волатильністю, ніж у попередньому році, але все одно дуже великою. У 2000 році валютний курс зріс на 31,3% і характеризувався в рази меншою, ніж у попередні роки, але все рівно дуже великою варіацією. Усі ці явища відображають фінансову кризу 1998-1999 рр.

Фінансова криза 2008-2009 рр. теж відобразилась на значеннях даних показників. Так, 2008 рік характеризувався дуже великою варіацією валютного курсу, а у 2009 році останній зріс на 47,6% порівняно з попереднім роком.

У 2014-2016 рр. коливання валютного курсу було дуже великим, що у підсумку призвело до підвищення курсу долара на 48,6%, 83,7% та 17,3% відповідно.

Таким чином, здійснивши аналіз основних форм прояву економічної нестабільності в Україні, можна відмітити, що динаміка всіх досліджуваних показників відображає наступну ситуацію. Найбільш економічно нестабільними є періоди 1998-1999, 2008-2009 та 2014-2015 рр. До 2000 року українська економіка переживала період депресії. Період з 2000 по 2007 рік є періодом економічного зростання. У 2010 році в українській економіці відбулось деяке поживлення після кризових явищ 2008-2009 рр., проте з 2011 року знову спостерігається спад в економіці, дно якого припадає на 2015 рік. Після цього у 2016 році мало місце деяке поживлення економіки.

РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

3.1 Розробка науково-методичного підходу щодо оцінювання рівня економічної нестабільності в Україні

Розглядаючи економічну нестабільність як фактор негативного впливу на фінансову безпеку підприємств, необхідно враховувати дану загрозу при здійсненні управління фінансовою безпекою. В свою чергу, для цього необхідно в будь-який момент, приймаючи конкретне управлінське рішення, усвідомлювати силу та інтенсивність цієї загрози. Тому постає питання щодо розробки методики оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що на сьогодні відповідний науково-методичний підхід є недостатньо розвиненим. Для визначення рівня нестабільності певного кількісно вимірюваного явища використовують такі показники, як коефіцієнт варіації та стандартне відхилення. Існує також шкала нестабільності зовнішнього середовища підприємства, розроблена І. Ансоффом. Проте її недоліком є те, що отримані результати є «суб'єктивними», тобто оцінки рівня нестабільності зовнішнього економічного середовища для різних підприємств будуть різними. Тому доцільною є розробка методики оцінювання рівня економічної нестабільності не відносно одного конкретного підприємства, а в цілому чи для певної їх сукупності. У даному випадку це буде методика оцінювання рівня економічної нестабільності у контексті її впливу на фінансову безпеку вітчизняних підприємств.

Визначивши основні форми прояву нестабільності економіки та відповідні їм показники, саме на них треба базуватися під час розробки такої методики. На нашу думку, інтегральний показник оцінки рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств має розраховуватися як сума добутків оцінок складових економічної нестабільності (що являють собою її основні форми прояву) на певні коефіцієнти, що відображають ступінь впливовості конкретної складової на фінансову безпеку підприємств. Тобто інтегральний показник економічної нестабільності набуває вигляду формули (3.1):

$$EH = a_1 O_{x_1} + a_2 O_{x_2} + a_3 O_{x_3} + a_4 O_{x_4}, \quad (3.1)$$

де EH – інтегральний показник економічної нестабільності;
 a_1, a_2, a_3, a_4 – вагові коефіцієнти;

- O_{x_1} – оцінка рівня економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту ВВП;
- O_{x_2} – оцінка економічної нестабільності у частині інфляційної складової;
- O_{x_3} – оцінка економічної нестабільності у частині дослідження рівня безробіття;
- O_{x_4} – оцінка економічної нестабільності у частині валютної складової.

Перш за все, варто визначити параметри a_1 , a_2 , a_3 , a_4 з формули (3.1). Крім того, необхідно, щоб дані коефіцієнти у сумі становили одиницю. З цією метою застосуємо до отриманих значень метод аналізу ієрархій.

Слід зазначити, що при застосуванні методу аналізу ієрархій для визначення кількісних оцінок рейтингу впливу показників економічної нестабільності на оцінку фінансової безпеки підприємств України частина алгоритму, що полягає у визначенні пріоритетності даних показників, опускається, оскільки ми уже маємо спільну для всіх чотирьох показників характеристику, що має кількісне вираження та найповніше відображає значимість впливу кожного окремого фактора на результативну ознаку. На нашу думку, у якості такого індикатора знову можна використати парний коефіцієнт кореляції. Таким чином, метод аналізу ієрархій фактично зводиться до методу парних порівнянь.

Маємо наступні значення парного коефіцієнту кореляції (табл. 3.1). Детальні розрахунки значень цього показника містяться у табл. 2.11-2.12.

Таблиця 3.1

Значення парного коефіцієнту кореляції показників x_1 , x_2 , x_3 , x_4 по відношенню до показника y

Показник	Значення
r_{x_1y}	0,568
r_{x_2y}	-0,220
r_{x_3y}	-0,837
r_{x_4y}	-0,884

Джерело: власні розрахунки

Спочатку необхідно скласти матрицю парних порівнянь, елементами якої є відносні величини, розраховані за формулою (3.2).

$$t_{ij} = \frac{|r_{x_i,y}|}{|r_{x_j,y}|}, \quad (3.2)$$

де t_{ij} – елемент матриці парних порівнянь, що міститься у i -му рядку та j -му стовпці.

Здійснивши розрахунок, отримуємо матрицю T :

$$T = \begin{pmatrix} 1,000 & 2,236 & 1,862 & 0,626 \\ 0,447 & 1,000 & 0,833 & 0,280 \\ 0,537 & 1,201 & 1,000 & 0,336 \\ 1,598 & 3,573 & 2,975 & 1,000 \end{pmatrix}.$$

Тепер можна розрахувати

нормалізовані оцінки векторів пріоритетів, які і виступатимуть у якості коефіцієнтів a_1, a_2, a_3, a_4 рівняння (3.1). Вектори пріоритетів і їх нормалізовані оцінки обчислюються за формулами (3.3)-(3.4).

$$w_i = \sqrt[n]{\prod t_{ij}}, \quad (3.3)$$

$$k_i = \frac{w_i}{\sum w_i}, \quad (3.4)$$

де w_i – вектор пріоритетів;
 n – кількість показників, що оцінюються;
 k_i – нормалізована оцінка вектору пріоритетів.

Розраховані значення векторів пріоритетів і їх нормалізованих оцінок міститься у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Матриця парних порівнянь з визначенням оцінок співвідношень між показниками

Елемент матриці (t_{ij})	t_{i1}	t_{i2}	t_{i3}	t_{i4}	Вектор пріоритетів (w_i)	Нормалізована оцінка вектору пріоритету (k_i)
t_{1j}	1,000	2,236	1,862	0,626	1,271	0,279
t_{2j}	0,447	1,000	0,833	0,280	0,568	0,125

Продовження таблиці 3.2

Елемент матриці (t_{ij})	t_{i1}	t_{i2}	t_{i3}	t_{i4}	Вектор пріоритетів (w_i)	Нормалізована оцінка вектору пріоритету (k_i)
t_{3j}	0,537	1,201	1,000	0,336	0,682	0,150
t_{4j}	1,598	3,573	2,975	1,000	2,030	0,446
Сума ($\sum_{i=1}^n t_{ij}$)	3,582	8,010	6,670	2,242	4,551	1,000

Джерело: власні розрахунки

Таким чином, формула інтегрального показника економічної нестабільності у контексті її впливу на фінансову безпеку промислових підприємств набуває вигляду (3.5).

$$EH = 0,279 \cdot O_{x_1} + 0,125 \cdot O_{x_2} + 0,15 \cdot O_{x_3} + 0,446 \cdot O_{x_4} \quad (3.5)$$

Слід перевірити отримані оцінки для порівнюваних показників на узгодженість. Для цього використовуються наступні показники (формули (3.6)-(3.8):

а) головне власне значення матриці парних порівнянь (λ_{\max}). Чим ближче воно до розмірності матриці парних порівнянь (у нашому випадку розмірність матриці дорівнює 4), тим більш узгоджений результат. Якщо відомі точні значення порівнюваних об'єктів, то головне власне значення матриці парних порівнянь дорівнює розмірності матриці;

б) індекс узгодженості – кількісна оцінка суперечності результатів порівнянь, що показує ступінь порушення узгодженості;

в) кількісна оцінка відносної узгодженості порівнянь. Розраховується як відношення індексу узгодженості до середньостатистичного індексу узгодженості при випадковому виборі коефіцієнтів матриці порівнянь. Середні значення випадкового індексу узгодженості залежно від розміру матриці були виведені Т. Сааті. Для нашого випадку воно становить 0,9.

$$\lambda_{\max} = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n t_{ij} k_j, \quad (3.6)$$

$$I_y = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (3.7)$$

$$B_y = \frac{I_y}{CB_y}, \quad (3.8)$$

- де λ_{\max} – головне власне значення матриці парних порівнянь;
 I_y – індекс узгодженості;
 B_y – відношення узгодженості;
 CB_y – середньостатистичний індекс узгодженості.

Результати обчислень даних показників представлені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Результати обчислення власного значення матриці парних порівнянь, індексу узгодженості і відношення узгодженості

Елемент матриці (t_{ij})	Нормалізована оцінка вектору пріоритету (k_i)	Узгодженість оцінок для показників відносно ідеального варіанту
t_{1j}	0,279	1,000
t_{2j}	0,125	1,000
t_{3j}	0,150	1,000
t_{4j}	0,446	1,000
Головне власне значення матриці парних порівнянь (λ_{\max})	4,000	
Індекс узгодженості (I_y)	0,000	
Відношення узгодженості (B_y), %	0,000	

Джерело: власні розрахунки

Як можемо бачити з табл. 3.3, отримані результати щодо оцінок досліджуваних показників є повністю узгодженими, що і не дивно, оскільки в основу матриці парних порівнянь у нашому випадку були покладені значення їх кількісної характеристики, у той час як альтернативним варіантом було заповнювати матрицю суб'єктивними

оцінками важливості того чи іншого показника. Унаслідок того, що вихідна інформація була цілком об'єктивною, маємо повну узгодженість результатів.

Далі необхідно розробити шкалу оцінювання інтегрального показника економічної нестабільності, яка стане базою при розробці шкал оцінювання її складових. На нашу думку, шкала оцінювання інтегрального показника економічної нестабільності має виглядати наступним чином (табл. 3.4):

Таблиця 3.4

Шкала якісного оцінювання значень інтегрального показника економічної нестабільності

Діапазон значень	Якісна характеристика
0-33	Низький рівень економічної нестабільності
34-66	Середній рівень економічної нестабільності
67-100	Високий рівень економічної нестабільності

Джерело: авторська розробка.

Тепер слід розробити методику оцінювання змінних формули (3.5). Як уже зазначалося, економічні цикли виділяються науковцями на основі темпу приросту або зростання ВВП держави.

Розглянемо темпи приросту ВВП України за період 1997-2016 рр. Номінальний обсяг ВВП, тобто обсяг ВВП у цінах звітного року, аналізувати є недоцільним, оскільки в такому разі опосередковано враховуються і темпи інфляції, що і так будуть безпосередньо враховуватися у даній методиці. Таким чином, у кінцевому підсумку будуть отримані хибні результати унаслідок подвійного врахування такого фактора як інфляція.

Щоб цього не відбувалося, вираховують такий показник як реальний обсяг ВВП, тобто обсяг ВВП у цінах попереднього або базисного року. Однак даний показник недоцільно розглядати у динаміці по відношенню до аналогічного показника попереднього року, оскільки фактично відбувається порівняння звітного обсягу ВВП у цінах минулого року до минулорічного обсягу ВВП у цінах позаминулого року, що не несе ніякої необхідної інформації. Для того, щоб отримати інформацію про зростання безпосередньо фізичного обсягу ВВП без урахування змін у цінах, слід скористатися таким показником як індекс фізичного обсягу валового внутрішнього продукту, значення якого містяться на сайті Державної служби статистики України [28].

Розглянемо динаміку темпу приросту фізичного обсягу ВВП України у 1996-2016 рр. (рис. 3.1).

Слід відзначити, що рокам економічного піднесення в Україні (2001, 2004 і 2007 рр.) відповідають найбільші темпи приросту фізичного обсягу ВВП (рис. 3.1), а рокам з притаманним спадом у економіці (2009, 2015 рр.) – найнижчі.

Знайдемо точки максимумів і мінімумів приросту фізичного обсягу ВВП. Нагадаємо, що точка на кривій вважається точкою максимуму (мінімуму), якщо обидві її сусідні точки є меншими (більшими). Точки екстремуму наведені у табл. 3.5.

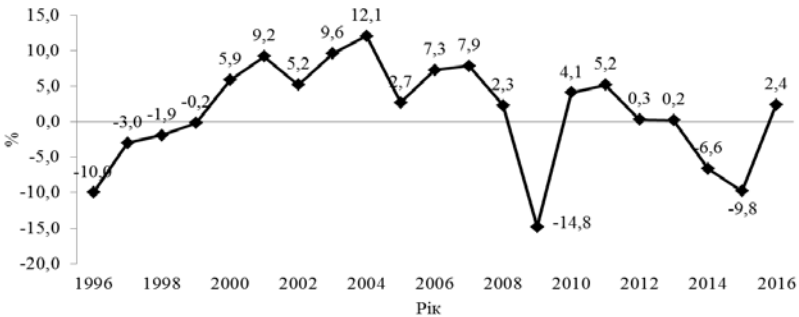

Рис. 3.1 – Динаміка темпу приросту фізичного обсягу ВВП України у 1996-2016 рр.

Джерело: побудовано за розрахунками автора на основі даних [28, 70].

На основі цих даних можна розрахувати середні максимальне та мінімальне значення приросту ВВП України протягом 1996-2016 рр. Проте перед тим, як це зробити, розрахуємо коефіцієнти варіації для отриманих рядів значень. Як бачимо, ряд максимальних значень є однорідною сукупністю (коефіцієнт варіації менше 33%), а ряд мінімальних значень – неоднорідною. Розрахована середня на основі цього ряду не буде відображати реальної картини. Тому необхідно за принципом методу видалення викидів позбутися значень, що значно відрізняються від інших. Це буде -14,8% (2009 рік) та -9,8 (2015 рік). Після цього значення розрахованого коефіцієнту варіації уже не перевищує 33% (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Точки максимумів та мінімумів приросту ВВП України протягом 1996-2016 рр.

Максимуми		Мінімуми	
Рік	Значення	Рік	Значення
2001	9,2	2002	5,2
2004	12,1	2005	2,7

Продовження таблиці 3.5

Максимуми		Мінімуми	
2007	7,9	2009	-14,8
2011	5,2	2015	-9,8
Коефіцієнт варіації	0,289	Коефіцієнт варіації	2,003
		2002	5,2
		2005	2,7
		2015	-9,8
		Коефіцієнт варіації	10,361
		2002	5,2
		2005	2,7
		Коефіцієнт варіації	0,316

Джерело: авторська розробка.

Тепер можна розрахувати середні максимальне та мінімальне значення приросту фізичного обсягу ВВП України у 1996-2016 рр. та знайти їх довірчий інтервал (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Середні максимальне та мінімальне значення темпу приросту ВВП України протягом 1996-2016 рр. та їх довірчі інтервали

Показник	Ряд максимальних значень	Ряд мінімальних значень
Середнє значення	8,6	4,0
Гранична похибка вибірки (ймовірність розподілу 0,999; t=4)	1,8	1,4
Довірчий інтервал	6,7-10,5	2,5-5,4

Джерело: авторська розробка.

Оскільки дані середні розраховуються не на основі усього динамічного ряду, а на основі вибірки, для них необхідно розраховувати довірчі інтервали, у межах яких ці середні величини можуть відхилитися. Межі довірчого інтервалу та гранична похибка вибірки розраховуються за формулами (3.9)-(3.10).

$$\tilde{x} - \Delta \leq \bar{x} \leq \tilde{x} + \Delta, \quad (3.9)$$

$$\Delta = t \cdot \frac{\sigma}{\sqrt{n}}, \quad (3.10)$$

- де \tilde{x} – вибіркова середня;
 Δ – гранична похибка вибірки;
 \bar{x} – генеральна середня;
 t – квантиль нормального розподілу;
 σ – середнє квадратичне відхилення;
 n – обсяг вибіркової сукупності.

Квантиль нормального розподілу t , який називають коефіцієнтом довіри, залежить від ймовірності, з якою гарантується значення граничної похибки вибірки. Значення t при різних ймовірностях наводяться в спеціальних таблицях.

Таким чином, середній максимальний темп приросту фізичного обсягу ВВП України становить 8,6% та з ймовірністю 99,9% знаходиться у межах інтервалу 6,7-10,5%. Для ряду мінімальних значень середнє значення темпу приросту фізичного обсягу ВВП дорівнює 4% та з ймовірністю 99,9% знаходиться усередині інтервалу 2,5-5,4%.

Виходячи з вищезазначених результатів, шкала оцінювання економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту фізичного обсягу ВВП матиме вигляд табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Шкала оцінювання економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту ВВП України

Діапазон значень темпу приросту ВВП	Якісна характеристика	Кількість балів
Більше 11%	Обсяг ВВП зростає з більшими темпами, ніж ті, які були у періоди економічного піднесення в Україні	0-25
7-11%	Обсяг ВВП зростає з темпами, характерними для періодів економічного піднесення в Україні	
5-7%	Обсяг ВВП зростає з середніми темпами, характерними для фаз поживлення чи спаду	26-50
3-5%	Обсяг ВВП зростає з середньо-мінімальними темпами, характерними для фаз депресії	51-75
Менше 3%	Обсяг ВВП зростає з темпами, меншими за середньо-мінімальні або взагалі зменшується	76-100

Джерело: авторська розробка.

Перші два діапазони значень були об'єднані в один, тому що один з них відповідає періодам економічного піднесення в Україні, а іншому відповідають ще більші значення темпу приросту фізичного обсягу ВВП.

Слід відмітити, що для даного показника було виділено чотири рівні градації, виходячи з особливостей його динаміки за період, що аналізувався, та з метою максимально точного перетворення його первинних значень у бальні оцінки.

Математично процес оцінювання економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту ВВП можна записати за допомогою формул (3.11)-(3.16).

$$B_n^m = B_{\max}^m - K^m \cdot (n^m - 1) = B_{\max}^{m-1} + K^m \cdot n^{m'}, \quad (3.11)$$

$$K^m = \frac{B_{\max}^m - B_{\min}^m + 1}{3_{\max}^m - 3_{\min}^m + 1}, \quad (3.12)$$

$$n^m = 3_n^m - 3_{\min}^m + 1, \quad (3.13)$$

$$n^{m'} = 3_{\max}^m - 3_n^m + 1, \quad (3.14)$$

$$B_n^1 < 0 \rightarrow B_n^1 = 0, \quad (3.15)$$

$$B_n^m > 100 \rightarrow B_n^m = 100, \quad (3.16)$$

- де B_n^m – кількість балів, що присвоюються n-му значенню із m-го діапазону;
- B_{\max}^m – максимальна кількість балів m-го діапазону;
- K^m – крок присвоєння балів у m-му діапазоні;
- n^m – порядковий номер значення у m-му діапазоні (відлік починається з мінімального значення);
- B_{\min}^m – мінімальна кількість балів m-го діапазону;
- 3_{\max}^m – максимальне значення m-го діапазону;
- 3_{\min}^m – мінімальне значення m-го діапазону;
- 3_n^m – n-е значення m-го діапазону;
- $n^{m'}$ – порядковий номер значення у m-му діапазоні (відлік починається з максимального значення).

Пояснимо основні моменти цієї методики оцінювання економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту ВВП. Кількість балів, що присвоюється певному значенню,

обернено пропорційно залежить від самого значення, тобто, чим більшим є темп приросту ВВП, тим менше балів присвоюється. Для крайніх інтервалів, які не мають максимального чи мінімального значення, крок присвоєння балів такий же, як і в сусідніх діапазонах. Відповідно і порядковий номер значення розраховується за формулою (3.13) або формулою (3.14) в залежності від того який це інтервал та яка формула підходить. Якщо значенню першого (останнього) діапазону відповідає від’ємна кількість балів (сума балів більше 100), йому присвоюється 0 (100) балів. Величини n і n' є розрахунковими і порядковими номерами називаються умовно, тобто, вони можуть набувати нецілих значень. Проілюструємо методіку на прикладі, застосувавши її до українських показників періоду 1996-2016 рр. (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Розрахунок оцінки економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту ВВП України протягом 1997-2016 рр.

Рік	Темп приросту фізичного обсягу ВВП, %	Номер діапазону (m)	B_{\max}^m	B_{\min}^m	Z_{\max}^m	Z_{\min}^m	K^m	$n^m, n^{m'}$	B_n^m
2004	12,1	1	25,0	0,0	-	7,0	8,3	6,1	0,0
2003	9,6	1	25,0	0,0	-	7,0	8,3	3,6	3,3
2001	9,2	1	25,0	0,0	-	7,0	8,3	3,2	6,7
2007	7,9	1	25,0	0,0	-	7,0	8,3	1,9	17,5
2006	7,3	1	25,0	0,0	-	7,0	8,3	1,3	22,5
2000	5,9	2	50,0	26,0	7,0	5,0	8,3	1,9	42,5
2002	5,2	3	75,0	51,0	5,0	3,0	8,3	3,2	56,7
2011	5,2	3	75,0	51,0	5,0	3,0	8,3	3,2	56,7
2010	4,1	3	75,0	51,0	5,0	3,0	8,3	2,1	65,8
2005	2,7	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	0,3	77,5
2016	2,4	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	0,6	80,0
2008	2,3	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	0,7	80,8
2012	0,3	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	2,7	97,5
2013	0,2	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	2,8	98,3
1999	-0,2	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	3,2	100,0
1998	-1,9	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	4,9	100,0
1997	-3,0	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	6,0	100,0
2014	-6,6	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	9,6	100,0
2015	-9,8	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	12,8	100,0
1996	-10,0	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	13,0	100,0
2009	-14,8	4	100,0	76,0	2,0	-	8,3	17,8	100,0

Для більшої наочності відобразимо результати на графіку (рис. 3.2).

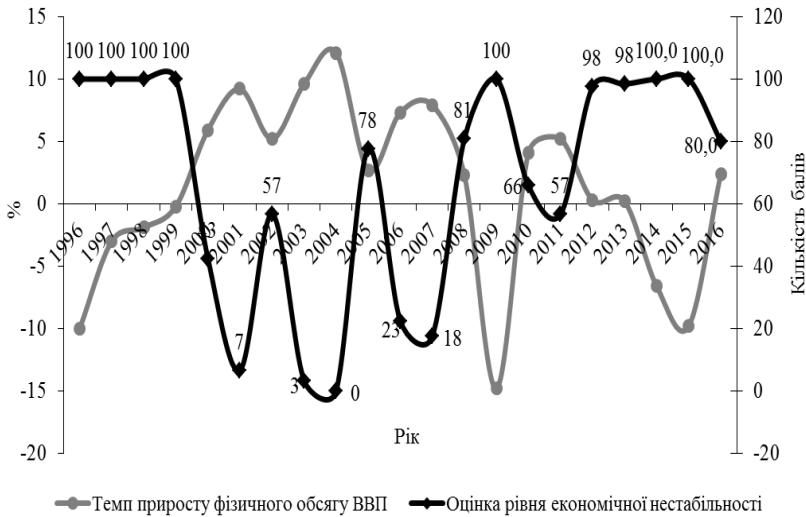

Рис. 3.2 – Результати оцінювання економічної нестабільності у частині циклічних і нециклічних коливань темпу приросту фізичного обсягу ВВП України у 1996-2016 рр.
Джерело: авторська розробка

Як можемо бачити, «піки» на рис. 3.2 припадають саме на періоди економічного спаду чи депресії в Україні (табл. 2.16).

Наступним показником – складовою інтегральної оцінки економічної нестабільності є темп інфляції. Відомо, що виділяють наступні види інфляції: повзуча (з темпом менше 10%), галопуюча (10-100%) та гіперінфляція (з темпом більше 100%). Відомо також і те, що допустимою у економіці (що не призводить до значних негативних наслідків) є повзуча інфляція з темпом меншим за 10%. Виходячи з цього, можна виділити перший діапазон значень темпу інфляції – до 10%, якому буде відповідати низький рівень економічної нестабільності з кількістю балів від 0 до 33.

Для того, щоб виділити інші діапазони дослідимо динаміку темпу інфляції в Україні протягом 1996-2016 рр. Період до 1996 року не розглядається, оскільки він характеризується занадто високими темпами інфляції (від 377,0% до 4734,9%), які при розрахунку середнього темпу інфляції все рівно будуть виключені за принципом методу видалення викидів. Динаміка темпу інфляції в Україні протягом 1996-2016 рр. зображена на рис. 2.9. Розрахуємо середній темп інфляції за даний період і перевіримо його на типовість (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Розрахунок середнього темпу інфляції в Україні
за період 1996-2016 рр.**

Рік	Темп інфляції (x_i), %	$x_i - x_{\text{сєр}}$	$(x_i - x_{\text{сєр}})^2$
1996	80,3	64,8	4199,8
1997	15,9	0,4	0,2
1998	10,6	-4,9	24,0
1999	22,7	7,2	51,9
2000	28,2	12,7	161,4
2001	12,0	-3,5	12,2
2002	0,8	-14,7	215,9
2003	5,2	-10,3	106,0
2004	9,0	-6,5	42,2
2005	13,5	-2,0	4,0
2006	9,1	-6,4	40,9
2007	12,8	-2,7	7,3
2008	25,2	9,7	94,2
2009	15,9	0,4	0,2
2010	9,4	-6,1	37,1
2011	8,0	-7,5	56,2
2012	0,6	-14,9	221,8
2013	-0,3	-15,8	249,5
2014	12,1	-4,7	22,4
2015	48,7	31,9	1015,2
2016	13,9	-2,9	8,6
Сума	353,6	0,0	6603,4
Середній темп інфляції ($x_{\text{сєр}}$), %	16,8		
Дисперсія	314,4		
Середнє квадратичнє відхилення	17,7		
Коефіцієнт варіації	1,053		

Джерело: власні розрахунки.

Як бачимо, варіація значень всередині ряду є дуже великою (105,3%), тому розраховане середнє значення темпу інфляції не є типовим і не відображає реальної дійсності. За принципом методу видалення викидів позбудемося значень, які дуже суттєво відрізняються від основної маси. Як можна побачити на рис. 2.9, це є значення 1996, 1999, 2000, 2002, 2008, 2012, 2013 та 2015 років. Тепер коефіцієнт варіації становить 0,268 (табл. 3.10), що менше граничного значення для малих вибірок, яке становить 33%, а отже, досліджувана сукупність є однорідною, а розраховане середнє значення типовою і надійною її характеристикою.

Таблиця 3.10

**Розрахунок середнього темпу інфляції в Україні за період
1996-2016 рр. після виключення викидів**

Рік	Темп інфляції (x_i), %	$x_i - x_{\text{сєр}}$	$(x_i - x_{\text{сєр}})^2$
1997	15,9	4,6	20,8
1998	10,6	-0,7	0,5
2001	12,0	0,7	0,4
2003	5,2	-6,1	37,7
2004	9,0	-2,3	5,5
2005	13,5	2,2	4,7
2006	9,1	-2,2	5,0
2007	12,8	1,5	2,1
2009	15,9	4,6	20,8
2010	9,4	-1,9	3,8
2011	8,0	-3,3	11,1
2014	12,1	0,8	0,6
2016	13,9	2,6	6,6
Сума	147,4	0,0	119,6
Середній темп інфляції ($x_{\text{сєр}}$), %	11,3		
Дисперсія	9,2		
Середнє квадратичне відхилення	3,0		
Коефіцієнт варіації	0,268		

Джерело: власні розрахунки.

Таким чином, середній темп інфляції в Україні протягом 1996-2016 рр., не враховуючи роки з дуже високим чи дуже низьким темпом, становив 11%. Розрахуємо довірчий інтервал для середньої (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

**Середнє значення темпу інфляції в Україні протягом 1996-2016 рр.
та його довірчий інтервал**

Показник	Значення
Середнє значення	11,0
Гранична похибка вибірки (ймовірність розподілу 0,999; t=4)	3,8
Довірчий інтервал	7,2-14,9

Джерело: авторська розробка.

Тобто, з ймовірністю 99,9% можна сказати, що протягом аналізованого періоду (крім виключених років) середній темп інфляції знаходився у межах від 7 до 15%.

Таким чином, тепер можемо виділити ще два діапазони значень темпу інфляції, необхідні для розрахунку оцінки інфляційної складової інтегрального показника економічної нестабільності. Середньому рівню економічної нестабільності відповідатимуть значення більші за ті, що характерні повзучій інфляції, проте не перевищуючі верхньої межі довірчого інтервалу середнього темпу інфляції. Високому рівню економічної нестабільності відповідатимуть значення вище середнього. Тобто, шкала оцінювання економічної нестабільності у частині інфляційної складової матиме вигляд табл. 3.12.

Таблиця 3.12

**Шкала оцінювання економічної нестабільності
у частині інфляційної складової**

Діапазон значень темпу інфляції	Кількість балів
Менше 10%	0-33
10-15%	34-66
Більше 15%	67-100

Джерело: авторська розробка.

Присвоєння балів і розрахунок оцінки інфляційної складової здійснюється за тими ж формулами, що і при дослідженні ВВП-складової з тією лише відмінністю, що тепер залежність між кількістю присвоєних балів та фактичним значенням показника є прямо пропорційною, тобто чим вищим є темп інфляції, тим більше балів присвоюється. Тому з урахуванням цього основна формула набуде вигляду (3.17).

$$B_n^m = B_{\max}^m - K^m \cdot (n^{m'} - 1) = B_{\max}^{m-1} + K^m \cdot n^m \quad (3.17)$$

Розрахуємо оцінку економічної нестабільності по інфляційній складовій для темпів інфляції в Україні у 1996-2016 рр. (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Розрахунок оцінки економічної нестабільності України по інфляційній складовій протягом 1996-2016 рр.

Рік	Темп інфляції, %	Номер діапазону (m)	B_{\max}^m	B_{\min}^m	z_{\max}^m	z_{\min}^m	K^m	$\frac{n^{m'}}{n^m}$	B_n^m
2013	-0,3	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	10,3	0,0
2012	0,6	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	9,4	0,0
2002	0,8	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	9,2	0,0
2003	5,2	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	4,8	12,1
2011	8,0	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	2,0	27,5
2004	9,0	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	1,0	33,0
2006	9,1	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	0,9	33,6
2010	9,4	1	33,0	0,0	9,0	-	5,5	0,6	35,2
1998	10,6	2	66,0	34,0	15,0	10,0	5,5	1,6	41,8
2001	12,0	2	66,0	34,0	15,0	10,0	5,5	3,0	49,5
2014	12,1	2	66,0	34,0	15,0	10,0	5,5	3,1	50,1
2007	12,8	2	66,0	34,0	15,0	10,0	5,5	3,8	53,9
2005	13,5	2	66,0	34,0	15,0	10,0	5,5	4,5	57,8
2016	13,9	2	66,0	34,0	15,0	10,0	5,5	4,9	60,0
1997	15,9	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	1,9	76,5
2009	15,9	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	1,9	76,5
1999	22,7	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	8,7	100,0
2008	25,2	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	11,2	100,0
2000	28,2	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	14,2	100,0
2015	48,7	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	34,7	100,0
1996	80,3	3	100,0	67,0	-	15,0	5,5	66,3	100,0

Проілюструємо результати на рис. 3.3.

Відмінності у графіках темпу інфляції та оцінки інфляційної складової економічної нестабільності, які можна спостерігати на рис. 3.3, обумовлюються значеннями 1996 та 2015 рр., оскільки вони значно відрізняються від інших значень динамічного ряду (є т. зв. «викидами»). Якщо розглядати графіки без значень даних років, можна відзначити їх максимальний збіг (рис. 3.4).

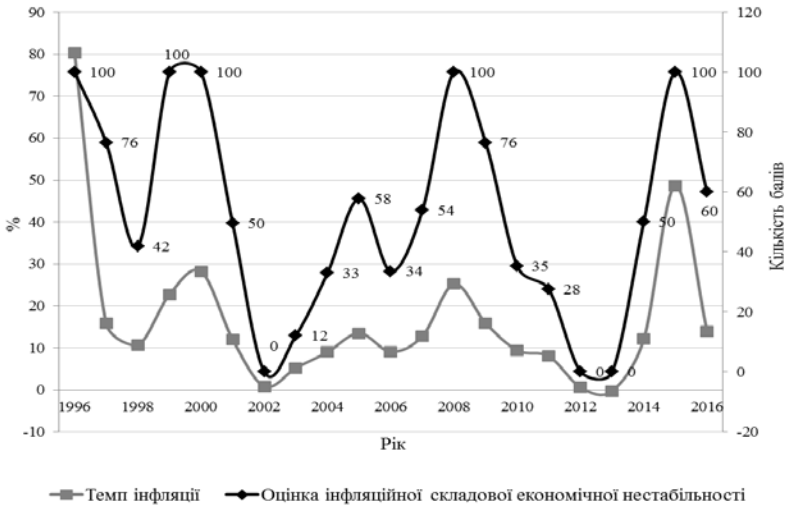

Рис. 3.3 – Графіки темпу інфляції та оцінки інфляційної складової інтегрального показника економічної нестабільності в Україні у 1996-2016 рр.

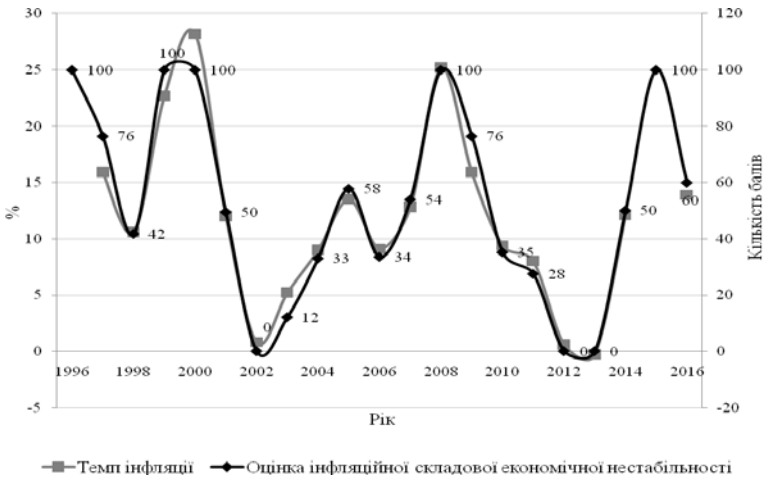

Рис. 3.4 – Графіки темпу інфляції та оцінки інфляційної складової інтегрального показника економічної нестабільності в Україні у 1996-2016 рр. без значень 1996 та 2015 рр.

Як бачимо, графіки темпу інфляції та оцінки інфляційної складової інтегрального показника економічної нестабільності практично співпадають, що дає підстави говорити про адекватність отриманих результатів дійсності.

Перш ніж розробити критерії оцінювання економічної нестабільності у частині рівня безробіття, слід звернутися до поняття «природний рівень безробіття». Природний рівень безробіття – це сума фрикційного та структурного безробіття, тобто, це безробіття, наявне в періоди повної зайнятості. Саме на величину природного безробіття повна зайнятість відрізняється від тотальної.

На сьогоднішній день існує досить багато наукових поглядів щодо природного рівня безробіття в Україні та методик його обчислення. Так, О. В. Бойко зазначає, що природний рівень безробіття знаходиться в діапазоні до 5% [20, с. 70]. С. С. Шумська, розраховуючи цей показник за допомогою економетричних методів, отримала результат у розмірі 5,14% [221, с. 415]. Економіко-математичні методи для розрахунку природного рівня безробіття в Україні використовували і В. І. Приймак і Н. М. Ковалевич [190]. Причому, ними застосовувались різні за характером досліджуваної інформації методики: від аналізу тільки статистичних даних стосовно рівня безробіття до включення у модель інших макроекономічних показників. У результаті ними було розраховане усереднене значення природного рівня безробіття в Україні, яке склало 5,47%. Тобто, як ми бачимо, у більшості випадків значення цього показника коливається навколо 5% (від 5 до 5,5%).

З метою виділення діапазонів можливих значень шкали оцінювання економічної нестабільності у частині рівня безробіття розрахуємо середній рівень безробіття в Україні за період 1996-2016 рр. та знайдемо довірчий інтервал для нього (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

**Розрахунок середнього рівня безробіття в Україні у 1996-2016 рр.
та його довірчого інтервалу**

Рік	Рівень безробіття (x_i), %	$x_i -$ $x_{\text{ср}}$	$(x_i -$ $x_{\text{ср}})^2$
1996	7,6	-1,1	1,3
1997	8,9	0,2	0,0
1998	11,3	2,6	6,6
1999	11,6	2,9	8,3
2000	11,6	2,9	8,3
2001	10,9	2,2	4,7
2002	9,6	0,9	0,8
2003	9,1	0,4	0,1

Продовження таблиці 3.14

Рік	Рівень безробіття (x_i), %	$x_i -$ $x_{сер}$	$(x_i -$ $x_{сер})^2$
2004	8,6	-0,1	0,0
2005	7,2	-1,5	2,3
2006	6,8	-1,9	3,7
2007	6,4	-2,3	5,4
2008	6,4	-2,3	5,4
2009	8,8	0,1	0,0
2010	8,1	-0,6	0,4
2011	7,9	-0,8	0,7
2012	7,5	-1,2	1,5
2013	7,2	-1,5	2,3
2014	9,3	0,6	0,3
2015	9,1	0,4	0,1
2016	9,3	0,6	0,3
Сума	183,2	0,0	52,7
Середній рівень безробіття ($x_{сер}$), %	8,7		
Дисперсія	2,5		
Середнє квадратичне відхилення	1,6		
Коефіцієнт варіації	0,182		
Гранична похибка вибірки (ймовірність розподілу 0,999; $t=4$)	1,4		
Довірчий інтервал	7,3-10,1		

Джерело: власні розрахунки.

Коефіцієнт варіації становить менше 33%, що свідчить про те, що розраховане середнє значення рівня безробіття є типовою та надійною характеристикою досліджуваної сукупності. Отже, протягом 1996-2016 рр. середній рівень безробіття знаходився у межах від 7,3 до 10,1% і становив 8,7%. Використовуючи отримані результати, одержуємо наступні діапазони можливих значень шкали оцінювання економічної нестабільності у частині рівня безробіття (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Шкала оцінювання економічної нестабільності
у частині дослідження рівня безробіття**

Діапазон значень рівня безробіття	Кількість балів
Менше 7%	0-33
7-10%	34-66
Більше 10%	67-100

Джерело: авторська розробка.

Оцінювання здійснюється за тим же принципом і тими ж формулами, що і для інфляційної складової.

Розрахуємо оцінку економічної нестабільності у частині дослідження рівня безробіття для українських статистичних даних періоду 1996-2016 рр. (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Розрахунок оцінки економічної нестабільності у частині дослідження рівня безробіття в Україні у 1996-2016 рр.

Рік	Рівень безробіття, %	Номер діапазону (m)	B_{\max}^m	B_{\min}^m	Z_{\max}^m	Z_{\min}^m	K^m	$\frac{n^m}{n^m}$	B_n^m
2007	6,4	1	33,0	0,0	6,0	-	8,3	0,6	36,3
2008	6,4	1	33,0	0,0	6,0	-	8,3	0,6	36,3
2006	6,8	1	33,0	0,0	6,0	-	8,3	0,2	39,6
2005	7,2	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	1,2	42,9
2013	7,2	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	1,2	42,9
2012	7,5	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	1,5	45,4
1996	7,6	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	1,6	46,2
2011	7,9	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	1,9	48,7
2010	8,1	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	2,1	50,3
2004	8,6	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	2,6	54,5
2009	8,8	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	2,8	56,1
1997	8,9	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	2,9	56,9
2003	9,1	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	3,1	58,6
2015	9,1	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	3,1	58,6
2014	9,3	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	3,3	60,2
2016	9,3	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	3,3	60,2
2002	9,6	2	66,0	34,0	10,0	7,0	8,3	3,6	62,7
2001	10,9	3	100,0	67,0	-	11,0	8,3	0,9	40,4
1998	11,3	3	100,0	67,0	-	11,0	8,3	1,3	43,7
1999	11,6	3	100,0	67,0	-	11,0	8,3	1,6	46,2
2000	11,6	3	100,0	67,0	-	11,0	8,3	1,6	46,2

Джерело: авторська розробка.

Зобразимо результати на графіку (рис. 3.5).

Максимальна наближеність цих графіків один до одного свідчить про адекватне відображення реальності результатами розрахунків.

Останньою складовою інтегрального показника оцінки економічної нестабільності є оцінка валютної нестабільності. Побудуємо графіки динаміки курсу гривні до долара та рівня фінансової безпеки промислових підприємств у 2002-2016 рр. (рис. 3.6).

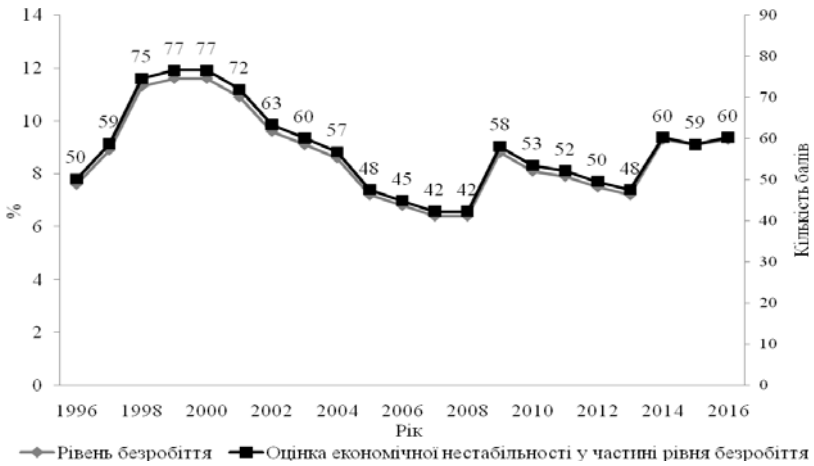

Рис. 3.5 – Графіки рівня безробіття та оцінки економічної нестабільності у частині дослідження рівня безробіття в Україні у 1996-2016 рр.
Джерело: авторська розробка.

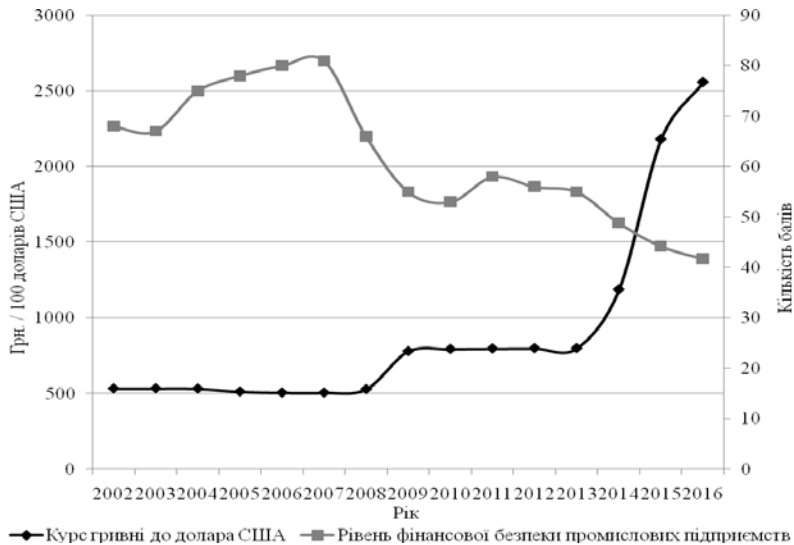

Рис. 3.6 – Динаміка курсу гривні до долара США та рівня фінансової безпеки промислових підприємств в Україні у 2002-2016 рр.
Джерело: побудовано за розрахунками автора та даними [161].

Як бачимо на рис. 3.6, динаміка цих двох показників є оберненою, тобто під час зростання валютного курсу спостерігається зниження рівня фінансової безпеки. Зважаючи на це, у якості показника, використовуваного у розрахунках, нами пропонується взяти річний темп приросту офіційного курсу гривні до долара. Розглянемо цей показник у динаміці протягом 1996-2016 рр. (табл. 3.17). Графічне зображення динаміки темпу приросту валютного курсу міститься на рис. 2.12.

Таблиця 3.17

**Темп приросту курсу української гривні до долара США
протягом 1996-2016 рр.**

Рік	Середньорічний офіційний курс української гривні до долара США, грн./\$100	Темп приросту середньорічного офіційного курсу української гривні до долара США, %
1996	182,1	х
1997	186,2	2,3
1998	238,3	28,0
1999	414,8	74,1
2000	544,5	31,3
2001	537,1	-1,4
2002	532,7	-0,8
2003	533,3	0,1
2004	531,9	-0,3
2005	511,9	-3,8
2006	505,0	-1,3
2007	505,0	0,0
2008	528,2	4,6
2009	779,5	47,6
2010	793,6	1,8
2011	796,8	0,4
2012	799,1	0,3
2013	799,3	0,0
2014	1187,4	48,6
2015	2181,2	83,7
2016	2558,7	17,3

Джерело: власні розрахунки автора та дані [161].

Не беручи до уваги так звані «викиди» (значення 1998-2000, 2009 та 2014-2016 рр.), знайдемо середнє значення темпу приросту валютного курсу за період 1996-2016 рр. та перевіримо його на типовість і надійність шляхом розрахунку квадратичного коефіцієнта варіації (табл. 3.18).

Проте, як можна побачити з табл. 3.18, навіть після видалення викидів, тобто значень, які дуже суттєво відрізняються від інших, бо відповідають періодам економічного спаду чи депресії в Україні (табл. 2.16), сукупність значень є дуже неоднорідною (значення квадратичного коефіцієнта варіації 1290,3% при граничному значенні 33,3%). У такому випадку шкала оцінювання не може бути розроблена на основі середнього значення, як це було при оцінюванні інших складових економічної нестабільності, оскільки його типовість є сумнівною, бо воно характеризує сукупність за ознакою, яка у окремих одиниць суттєво відрізняється. Тож виділимо ці діапазони експертним шляхом, аналізуючи динаміку показника темпу приросту валютного курсу.

Таблиця 3.18

Розрахунок середнього значення темпу приросту курсу української гривні до долара США за період 1996-2016 рр. та перевірка його на типовість

Рік	Темп приросту валютного курсу у порівнянні з попереднім роком (x_i), %	$x_i - x_{\text{сєр}}$	$(x_i - x_{\text{сєр}})^2$
1997	2,3	2,1	4,4
2001	-1,4	-1,5	2,3
2002	-0,8	-1,0	0,9
2003	0,1	0,0	0,0
2004	-0,3	-0,4	0,2
2005	-3,8	-3,9	15,3
2006	-1,3	-1,5	2,2
2007	0,0	-0,1	0,0
2008	4,6	4,4	19,8
2010	1,8	1,7	2,8
2011	0,4	0,3	0,1
2012	0,3	0,1	0,0
2013	0,0	-0,1	0,0
Сума	0,0	0,0	48,0
Середній темп приросту ($x_{\text{сєр}}$), %	0,1		
Дисперсія	3,7		
Середнє квадратичнє відхилення	1,9		
Квадратичний коефіцієнт варіації, %	1290,3		

Джерело: авторська розробка.

Як можна побачити з даних табл. 3.18, курс української гривні до долара США у більш-менш «спокійні» роки коливався (зростав чи зменшувався у порівнянні з попереднім роком) у діапазоні приблизно 5%. Виходячи з цього, можемо отримати перший інтервал шкали оцінювання валютної складової економічної нестабільності.

У роки значної валютної нестабільності (1998-2000, 2009 та 2014-2015 рр.) українська гривня девальвувала мінімум на 28% у 1998 році, максимум – на 84% у 2015 році, тому даний інтервал можна покласти в основу третього діапазону, якому відповідає високий рівень нестабільності. А середньому рівню відповідатимуть значення, що не потрапляють ні до першого, ні до третього діапазону (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Шкала оцінювання економічної нестабільності у частині валютної складової

Діапазон значень темпу приросту валютного курсу у порівнянні з попереднім роком (по модулю)	Кількість балів
0-5%	0-33
6-24%	34-66
Більше 25%	67-100

Джерело: авторська розробка.

Принцип оцінювання такий же, як і для інфляційної та «безробітної» складових, з однією лише особливістю. Оскільки сукупність значень темпу приросту валютного курсу за період 1997-2016 рр. є дуже неоднорідною, крім того, наявне тільки одне значення, що відповідає середньому рівню нестабільності, з метою найоптимальнішого присвоєння балів значенням третього діапазону при розрахунках обмежимо його, прийнявши за максимальне значення 85% (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Розрахунок оцінки економічної нестабільності у частині валютної складової в Україні у 1997-2016 рр.

Рік	Темп приросту валютного курсу, %	Номер діапазону (m)	B_{max}^m	B_{min}^m	Z_{max}^m	Z_{min}^m	K^m	n^m	B_n^m
2007	0,0	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,0	4,7
2013	0,0	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,0	4,8
2003	0,1	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,1	5,3
2004	0,3	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,3	6,2
2012	0,3	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,3	6,3

Продовження таблиці 3.20

Рік	Темп приросту валютного курсу, %	Номер діапазону (m)	B_{\max}^m	B_{\min}^m	Z_{\max}^m	Z_{\min}^m	K^m	n^m	B_n^m
2011	0,4	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,4	7,0
2002	0,8	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	1,8	9,3
2006	1,3	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	2,3	12,3
2001	1,4	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	2,4	12,4
2010	1,8	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	2,8	14,9
1997	2,3	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	3,3	17,4
2005	3,8	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	4,8	26,0
2008	4,6	1	33,0	0,0	5,0	0,0	5,7	5,6	30,7
2016	17,3	2	66,0	34,0	24,0	6,0	1,7	12,3	54,4
1998	28,0	3	100,0	67,0	85,0	25,0	0,6	4,0	68,2
2000	31,3	3	100,0	67,0	85,0	25,0	0,6	7,3	70,1
2009	47,6	3	100,0	67,0	85,0	25,0	0,6	23,6	79,1
2014	48,6	3	100,0	67,0	85,0	25,0	0,6	24,6	79,7
1999	74,1	3	100,0	67,0	85,0	25,0	0,6	50,1	93,9
2015	83,7	3	100,0	67,0	85,0	25,0	0,6	59,7	99,3

Джерело: авторська розробка.

Зобразимо результати розрахунків на графіку (рис. 3.7).

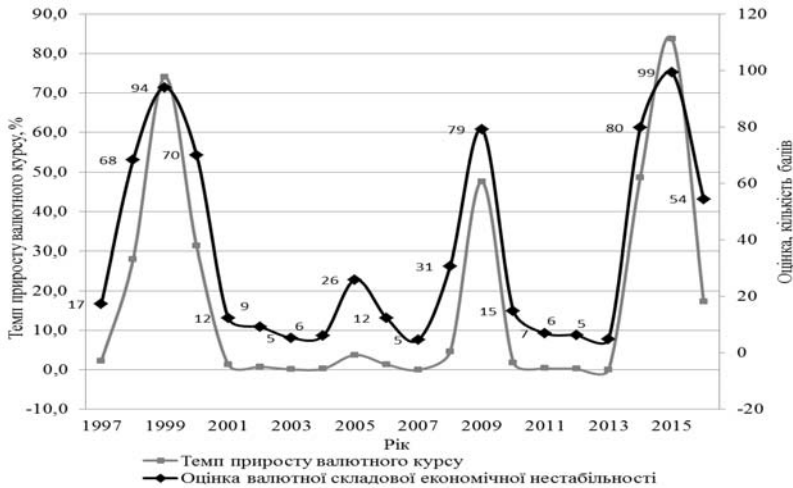

Рис. 3.7 – Оцінка валютної складової економічної нестабільності в Україні у 1997-2016 рр.

Відмінності у графіках темпу приросту валютного курсу та оцінки валютної нестабільності, які можна спостерігати на рис. 3.7,

обумовлюються значеннями 1998-2000, 2009 та 2014-2016 рр., оскільки вони значно відрізняються від інших значень динамічного ряду (є т. зв. «викидами»). Якщо розглядати графіки без значень даних років, можна відзначити їх максимальний збіг (рис. 3.8).

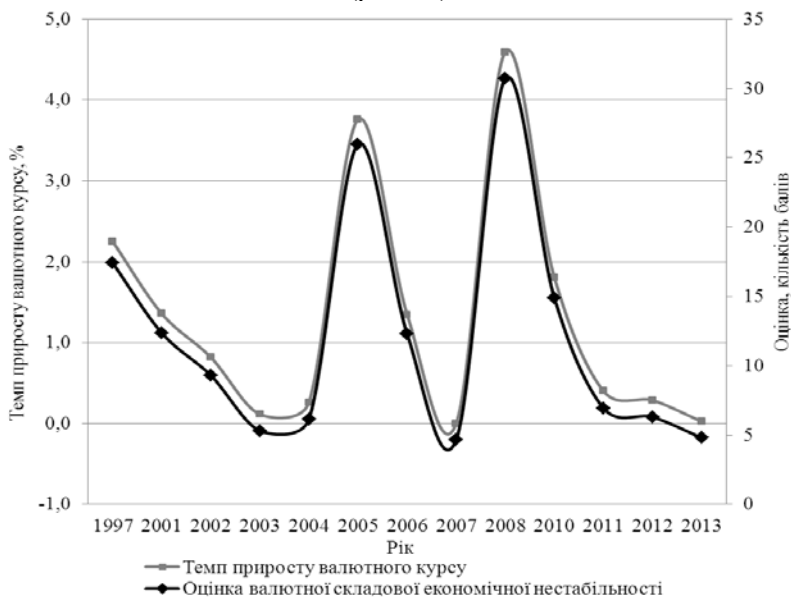

Рис 3.8 – Оцінка валютної складової економічної нестабільності в Україні у 1997-2016 рр. без значень 1998-2000, 2009 та 2014-2016 рр.

Використовуючи розраховані вище дані та рівняння (3.5), розрахуємо інтегральний показник економічної нестабільності в Україні у 1997-2016 рр. (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Розрахунок значення інтегрального показника економічної нестабільності в Україні у 1997-2016 рр.

Рік	O_{x_1}	O_{x_2}	O_{x_3}	O_{x_4}	Значення інтегрального показника (ЕН)	Якісна характеристика рівня економічної нестабільності
1996	100	100	50	-
1997	100	76	59	17	54	середній

Продовження таблиці 3.21

Рік	O_{x_1}	O_{x_2}	O_{x_3}	O_{x_4}	Значення інтегрального показника (ЕН)	Якісна характеристика рівня економічної нестабільності
1998	100	42	75	68	75	високий
1999	100	100	77	94	94	високий
2000	43	100	77	70	67	високий
2001	7	50	72	12	24	низький
2002	57	0	63	9	29	низький
2003	3	12	60	5	14	низький
2004	0	33	57	6	15	низький
2005	78	58	48	26	48	середній
2006	23	34	45	12	23	низький
2007	18	54	42	5	20	низький
2008	81	100	42	31	55	середній
2009	100	76	58	79	81	високий
2010	66	35	53	15	37	середній
2011	57	28	52	7	30	низький
2012	98	0	50	6	37	середній
2013	98	0	48	5	37	середній
2014	100,0	50	60	80	79	високий
2015	100,0	100	59	99	93	високий
2016	80,0	60	60	54	63	високий

Джерело: авторська розробка.

Зобразимо значення інтегрального показника економічної нестабільності графічно (рис. 3.9).

Як можемо бачити з рис. 3.9 та табл. 3.21, найвищі значення інтегрального показника економічної нестабільності спостерігаються у 1998-2000, 2009 та 2014-2015 рр. – роках найбільшого розпаду трьох фінансово-економічних криз. Найнижчі значення інтегрального показника маємо у 2001, 2003, 2004, 2006 та 2007 рр. Як можна побачити з табл. 2.16, на ці роки припадають фази економічного зростання та піднесення. Виходячи з цього, можна зробити висновок про адекватність дійсності отриманих результатів розрахунку.

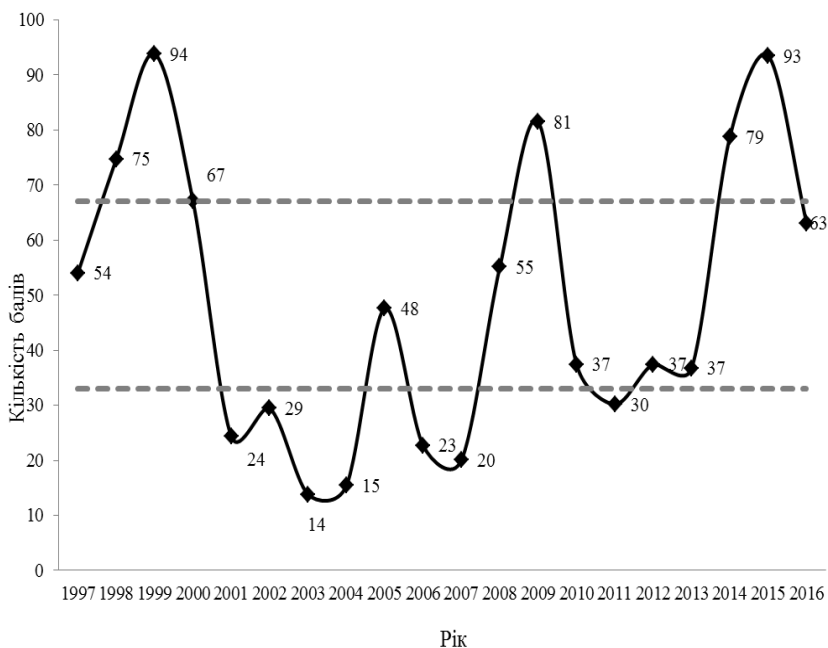

Рис. 3.9 – Динаміка оцінки рівня економічної нестабільності в Україні у 1997-2016 рр.

Джерело: побудовано за розрахунками автора.

Розроблену методику оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств можна використовувати у двох варіантах.

Перший варіант є спрощеним. Він полягає у безпосередньому оцінюванні рівня економічної нестабільності у державі з використанням визначених у даній роботі діапазонів значень показників, які покладено в основу шкал оцінювання складових інтегрального показника (рис. 3.10).

Проте варто відзначити, що спрощений варіант даної моделі без оновлення доцільно буде використовувати максимум п'ять років. А у подальшому, виходячи з того, що нові реалії у вигляді статистичних показників у її спрощеному варіанті враховані не будуть, використовувати його буде уже недоцільно.

Рис. 3.10 – Спрощена модель оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств
 Джерело: авторська розробка.

Без обмежень можна використовувати розширений варіант моделі оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств (рис. 3.11).

Цей варіант моделі полягає у оцінюванні рівня економічної нестабільності з урахуванням актуальних статистичних даних. Користувач по розробленій методиці досліджує їх та визначає вже нові

діапазони значень, покладених в основу шкал оцінювання складових інтегрального показника.

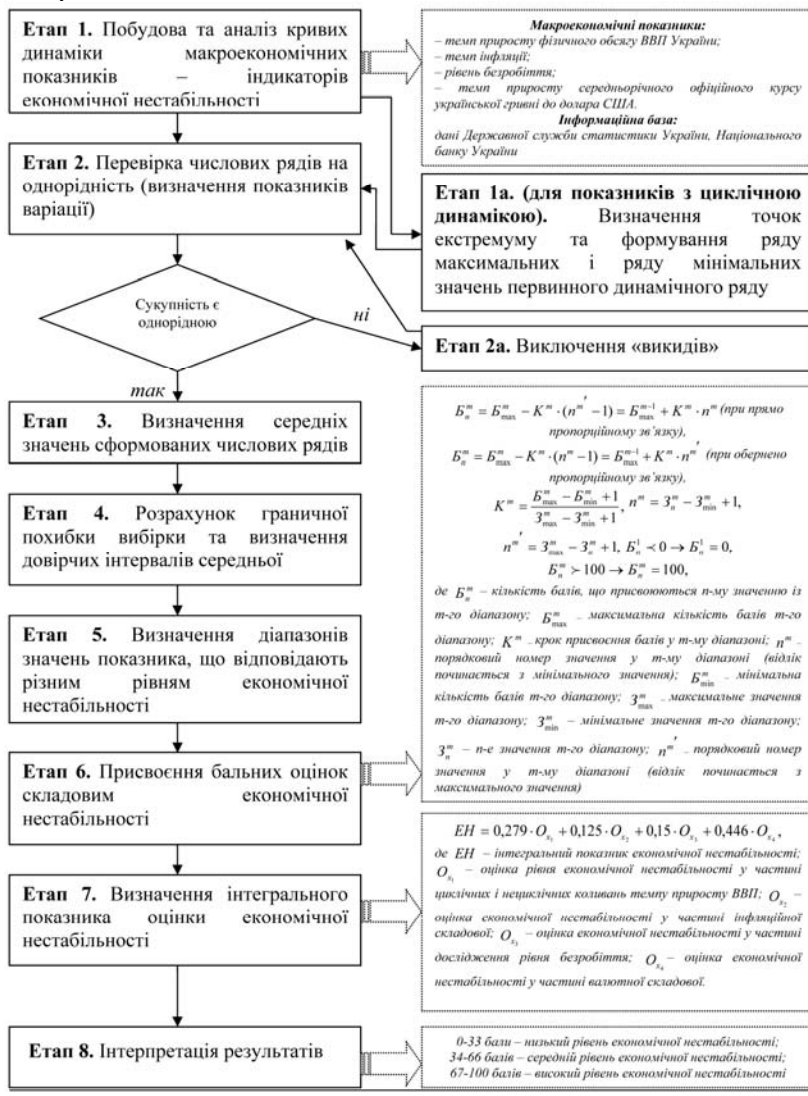

Рис. 3.11 – Розширена модель оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств
 Джерело: авторська розробка.

Спільною частиною для обох варіантів моделі залишаються етапи присвоєння бальних оцінок складовим і розрахунку інтегрального показника оцінки рівня економічної нестабільності.

Варто також відзначити, що представлена модель оцінювання рівня економічної нестабільності базується на українських статистичних даних, тому не може бути застосована для визначення рівня економічної нестабільності інших держав.

Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчив, що на сьогоднішній день методика оцінювання рівня економічної нестабільності у державі ще не розроблено. На нашу думку, інтегральний показник оцінки рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств має розраховуватися як сума добутків оцінок складових економічної нестабільності (що являють собою її основні форми прояву) на певні коефіцієнти, що відображають ступінь впливовості конкретної складової на фінансову безпеку підприємств. Дані коефіцієнти було визначено за допомогою методу парних порівнянь. Оцінювання складових інтегрального показника здійснюється шляхом пропорційного перетворення фактичних значень відповідних первинних показників у бальні оцінки за цими складовими.

Розроблену методику оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств можна використовувати у двох варіантах. Перший варіант є спрощеним і полягає у безпосередньому оцінюванні рівня економічної нестабільності з використанням уже визначених діапазонів значень показників, які покладено в основу шкал оцінювання складових інтегрального показника. Проте без оновлення адекватність цього варіанту моделі з кожним роком буде знижуватися. Другий варіант моделі є розширеним і передбачає визначення за допомогою розробленої методики нових діапазонів значень, актуальних на момент оцінювання.

3.2 Удосконалення системи поточного управління фінансовою безпекою в умовах економічної нестабільності

Не потребує доведення той факт, що економічна нестабільність у державі негативно впливає на рівень фінансової безпеки вітчизняних підприємств. Так, під час економічного спаду чи депресії, а також у випадку масштабного безробіття сукупний споживчий попит зменшується, обсяги нереалізованої продукції зростають, що, відповідно, призводить до отримання збитків. При значних темпах інфляції підприємства втрачають частину фінансових ресурсів унаслідок переплачування при здійсненні закупівель та зменшення реальних прибутків від інвестицій. Значні коливання курсу валюти можуть

негативно відобразитися на фінансових результатах як підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, так і всіх інших, оскільки призводять до зміни цін на імпортні товари, частка яких в структурі товарообігу України є досить суттєвою. Крім того, найбільш негативним наслідком економічної нестабільності є непрогнозованість майбутньої ситуації, а отже, неможливість здійснити середньо– та довгострокове планування діяльності підприємства. Тому в умовах економічної нестабільності доцільно та необхідно здійснювати спеціальне управління фінансовою безпекою підприємства.

Проілюструємо динаміку оцінки економічної нестабільності та оцінки рівня фінансової безпеки промислових підприємств в Україні у 2002-2016 рр. (рис. 3.12).

Побудувавши лінії тренду для графіків, що досліджуються, можна помітити, що зі зростанням економічної нестабільності в Україні рівень фінансової безпеки вітчизняних промислових підприємств знижується. Таким чином, маємо підтвердження гіпотези про негативний вплив економічної нестабільності у державі на рівень фінансової безпеки промислових підприємств і необхідність здійснення управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності.

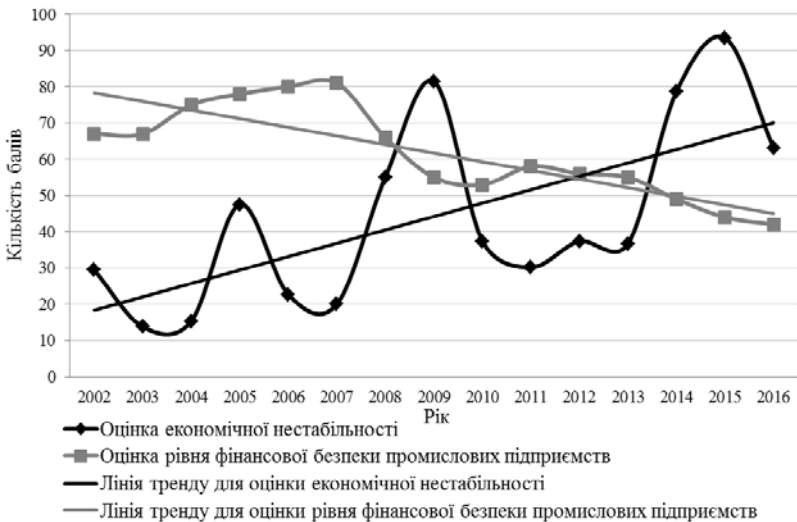

Рис. 3.12 – Динаміка оцінок економічної нестабільності та рівня фінансової безпеки промислових підприємств протягом 2002-2016 рр.

Джерело: побудовано за розрахунками автора.

Проблемі управління фінансовою безпекою підприємства приділяли увагу багато науковців, серед яких К. С. Горячева, Ю. Г. Кім, Т. Б. Кузенко, Н. В. Сабліна, О. І. Судакова та ін. Так, Ю. Г. Кім у своїй праці розглядає теоретичні аспекти управління фінансовою безпекою підприємства [88]. Комплексний механізм управління фінансовою безпекою підприємства був детально досліджений К. С. Горячевою, Т. Б. Кузенко та Н. В. Сабліною [45, 104, 195]. Процес стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства був розглянутий О. І. Судаковою [206]. Проте особливості управління фінансовою безпекою підприємства саме в умовах економічної нестабільності на сьогоднішній день у науковій літературі залишаються недослідженими.

Управління фінансовою безпекою підприємства є досить складним процесом, а особливо, якщо воно здійснюється в умовах економічної нестабільності. Воно являє собою цілеспрямовану діяльність, що полягає у безперервному процесі прийняття та реалізації управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію негативного впливу фактора економічної нестабільності для встановлення та підтримки максимально можливого рівня фінансової безпеки підприємства.

Управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності може бути поточне (якщо на момент управління фактор економічної нестабільності вже існує) та перспективне (якщо лише є ймовірність виникнення даного фактора у майбутньому) (рис. 3.13).

Першим етапом управління фінансовою безпекою підприємства є оцінювання її рівня. Результати даного оцінювання мають стати основою та відправною точкою для подальших дій менеджменту підприємства в системі управління його фінансовою безпекою.

Далі при поточному управлінні фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності здійснюється оцінювання рівня останньої. Інформаційною базою у такому випадку є дані Державної служби статистики України та Національного банку України.

Після цього здійснюється розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства, орієнтованої на поточний рівень економічної нестабільності у державі. Вибір оптимальної, найбільш адекватної умовам зовнішнього макроекономічного середовища стратегії є дуже важливим при цьому.

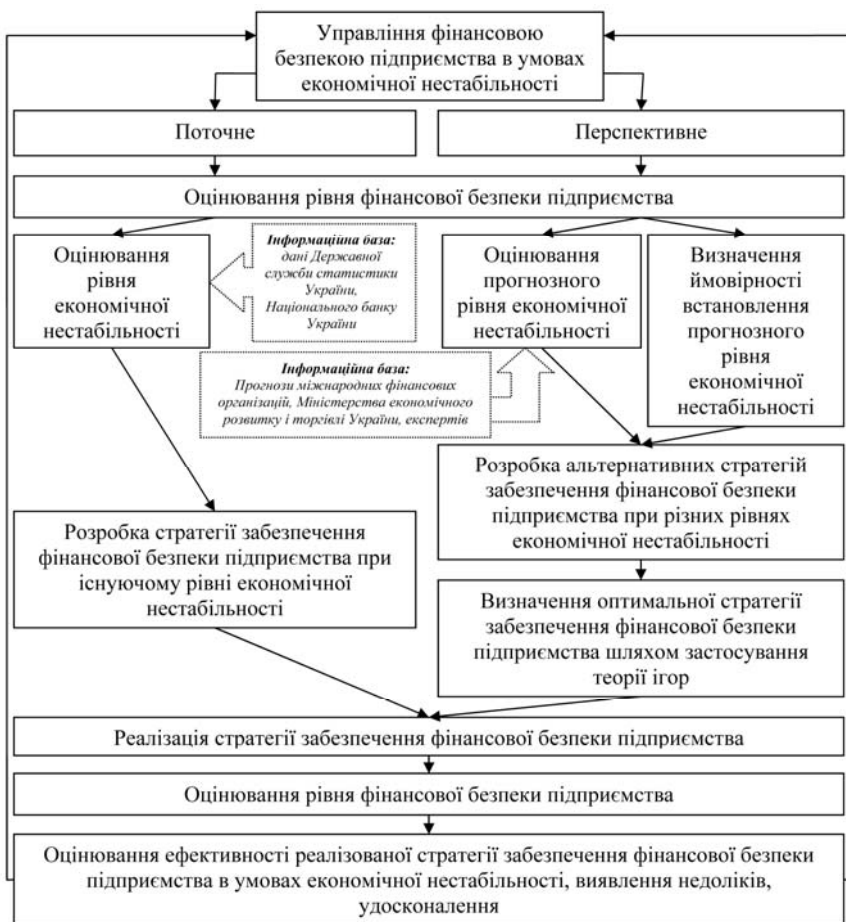

Рис. 3.13 – Схема управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності
Джерело: авторська розробка.

Є три доступні для вибору стратегії, виходячи з кількості рівнів економічної нестабільності (табл. 3.22).

Характеристика рівнів економічної нестабільності для України

Рівень економічної нестабільності		
низький	середній	високий
<ul style="list-style-type: none"> – зростання сукупного споживчого попиту; – значні темпи зростання реального ВВП (від 7% за рік); – повзуча інфляція (до 10%); – природний рівень безробіття (до 7%); – стабільність валютного курсу (темپ приросту не перевищує 5% за рік (по модулю)) 	<ul style="list-style-type: none"> – стабільний рівень сукупного споживчого попиту; – середні темпи зростання реального ВВП (5-7% за рік); – галопуюча інфляція до 15%; – безробіття на рівні 7-10%; – середні коливання валютного курсу (темп приросту – 6-24% за рік (по модулю)) 	<ul style="list-style-type: none"> – скорочення сукупного споживчого попиту; – мінімальні темпи зростання (менше 5% за рік) або скорочення обсягу реального ВВП; – темп інфляції більше 15%; – рівень безробіття більше 10%; – значні коливання валютного курсу (темп приросту – більше 25% за рік (по модулю))

Джерело: авторська розробка.

Стратегії, застосування яких є доцільним при певних рівнях економічної нестабільності, зображено на рис. 3.14.

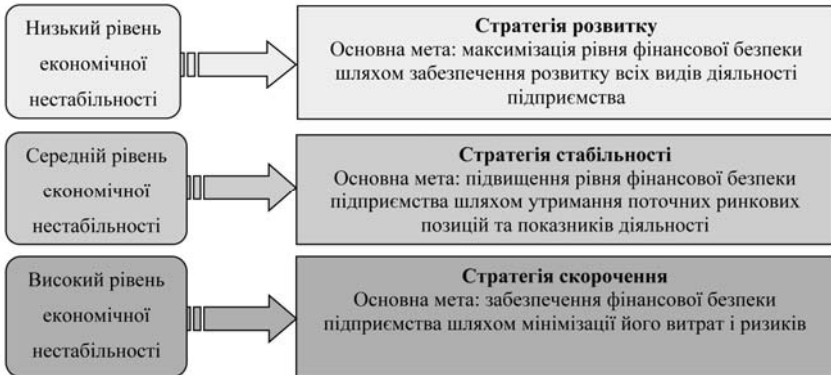

Рис. 3.14 – Стратегії підприємства при різних рівнях економічної нестабільності

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, при низькому рівні економічної нестабільності у державі можна застосовувати стратегію розвитку, що полягає, насамперед, у розвитку всіх або більшості видів діяльності підприємства, наприклад, збільшення обсягів виробництва, розширення асортименту продукції, пошук нових ринків збуту, цільових аудиторій та ін. Тобто, дана стратегія може містити багато інноваційних ідей, яким навіть відповідає певний рівень ризику.

При високому рівні економічної нестабільності у державі підприємству рекомендується використовувати стратегію скорочення, що має на меті захист підприємства від основних напрямів негативного впливу даного фактора: скорочення споживчого попиту, знецінення та коливання курсу національної валюти.

Стратегія стабільності, що є орієнтованою на середній рівень економічної нестабільності, є так званою «золотою серединою» між стратегіями розвитку та скорочення. У такому випадку керівництво підприємства має самостійно визначати ступінь ризиковості та основні напрямки стратегії діяльності підприємства залежно від аспектів конкретної ситуації та значення кількісної оцінки економічної нестабільності.

Слід зазначити, що вищенаведені рекомендації стосовно вибору стратегії підприємства з урахуванням лише рівня економічної нестабільності стосуються тільки середньостатистичних підприємств із задовільним або низьким рівнем фінансової безпеки. Оскільки, наприклад, для підприємства з недостатнім, критичним або катастрофічним рівнем фінансової безпеки навіть при середньому рівні економічної нестабільності може бути доцільним застосування стратегії скорочення. А підприємство з високим або достатнім рівнем фінансової безпеки навіть при високому рівні нестабільності економіки не матиме потреби в реалізації стратегії скорочення. Рекомендовані для реалізації стратегії підприємств з урахуванням як рівня економічної нестабільності, так і рівня їх фінансової безпеки наведено в табл. 3.23.

Таблиця 3.23

Стратегії підприємства при різних рівнях фінансової безпеки та економічної нестабільності

Рівень фінансової безпеки підприємства	Рівень економічної нестабільності		
	Низький	Середній	Високий
Високий, достатній	Стратегія розвитку III типу	Стратегія розвитку II типу	Стратегія стабільності II типу
Задовільний, низький	Стратегія розвитку I типу	Стратегія стабільності III типу	Стратегія скорочення II типу
Недостатній, критичний, катастрофічний	Стратегія стабільності I типу	Стратегія скорочення I типу	Стратегія скорочення III типу

Джерело: авторська розробка.

Типізацію стратегій одного виду було здійснено, виходячи з поточних умов функціонування підприємства, тобто:

а) I тип стратегії застосовується, коли зовнішні умови функціонування підприємства (рівень економічної нестабільності) є сприятливішими за внутрішні (рівень фінансової безпеки підприємства), наприклад, недостатній рівень фінансової безпеки – низький рівень економічної нестабільності;

б) II тип стратегії має місце, коли внутрішні умови (рівень фінансової безпеки підприємства) є сприятливішими за зовнішні (високий рівень фінансової безпеки – високий рівень економічної нестабільності);

в) III тип стратегії доцільно застосовувати у випадку, коли внутрішні та зовнішні умови є однаковими за своєю сприятливістю, наприклад: високий рівень фінансової безпеки підприємства – низький рівень економічної нестабільності, критичний рівень фінансової безпеки – високий рівень економічної нестабільності тощо.

Таким чином, стратегії I типу в доповнення до своєї основної сутності (розвиток, стабільність або скорочення) враховують внутрішні фінансові проблеми на підприємстві, тобто є більш орієнтованими на його поточний фінансовий стан. Стратегії II типу, не виходячи за межі свого основного змісту, в більшій мірі орієнтуються на поточний рівень економічної нестабільності. Відповідно, стратегії III типу враховують обидва ці аспекти (рис. 3.15).

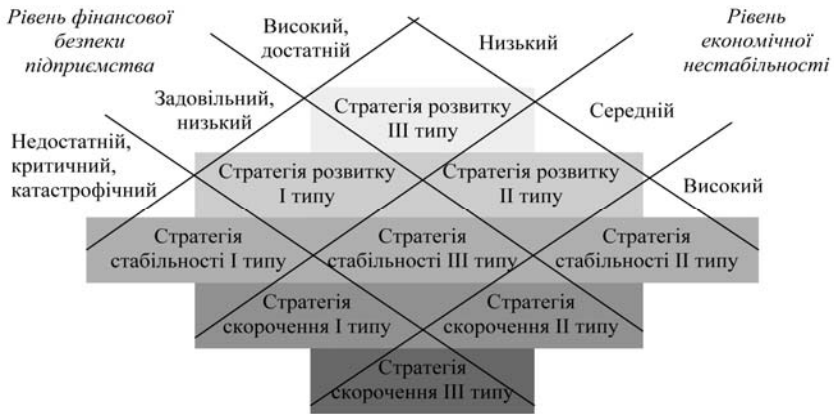

Рис. 3.15 – Матриця стратегій підприємства при різних рівнях фінансової безпеки та економічної нестабільності

Джерело: авторська розробка.

Будь-яку обрану з вищеописаних стратегію діяльності підприємства по суті можна назвати стратегією забезпечення його фінансової безпеки.

В умовах економічної нестабільності вона обов'язково має містити такі три складові (рис. 3.16):

- підсистему планування та стимулювання збуту продукції, у якій визначається економічно обґрунтований обсяг виробництва, який у даних умовах може бути повністю реалізований, а також заходи, спрямовані на стимулювання збуту продукції;
- підсистему захисту від інфляції, у якій зазначається план дій, спрямований на мінімізацію втрат, спричинених інфляцією, та максимізацію вигід, які можна отримати внаслідок цього соціально-економічного явища;
- підсистему захисту від коливань валютного курсу, що містить конкретні методи та засоби захисту від негативного впливу коливань курсу національної валюти.

Рис. 3.16 – Складові стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності
Джерело: авторська розробка.

Тобто під стратегією забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності слід розуміти будь-яку стратегію діяльності підприємства, спрямовану на максимізацію рівня його фінансової безпеки шляхом нейтралізації негативного впливу фактора економічної нестабільності.

Підсистему планування та стимулювання збуту продукції можна умовно розділити на дві складові: планування збуту та стимулювання збуту. Стимулювання збуту – це використання короткотермінових заходів, розрахованих на швидке реагування ринку у відповідь на пропонування підприємством своєї продукції. Відповідна складова містить у собі економічне обґрунтування необхідності здійснення подібних засобів і визначає перелік таких засобів, запланованих на певний період. Основними засобами стимулювання споживачів можуть бути: знижки та зниження цін, безплатні зразки товарів, купони, демонстрації, картки лояльності та ін.

Складова планування збуту містить обґрунтовані розрахунки обсягу попиту на продукцію підприємства (у тому числі, з урахуванням ефекту від запланованих засобів стимулювання збуту) та може містити рекомендації стосовно зменшення обсягу виробництва з метою мінімізації ризику виникнення значного обсягу залишків нереалізованої продукції.

Наступною складовою стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності є підсистема захисту від інфляції. На жаль, на сьогоднішній день науково обґрунтовану систему протистояння інфляційним процесам на рівні підприємства ще не розроблено. Оскільки інфляція може неоднозначно впливати на рівень фінансової безпеки підприємства, заходи захисту від її негативного впливу визначаються індивідуально в залежності від кожної конкретної ситуації.

Можливим варіантом захисту від негативного впливу інфляції на фінансові результати та фінансові потоки підприємства може бути обґрунтоване підвищення цін на власну продукцію. Підвищення цін на продукцію підприємств в умовах інфляції є частим явищем, оскільки є найпершим заходом захисту від її негативного впливу. Проте рішення про впровадження такого заходу має бути обґрунтованим і зваженим. Якщо інфляційні процеси є не єдиною формою прояву економічної нестабільності, а супроводжуються спадом в економіці, тобто має місце стагфляція (зазвичай так і відбувається), необґрунтоване підвищення цін на продукцію підприємства може ще більше знизити попит на неї, який і до цього знижувався.

У науковій літературі виділяються наступні можливі напрямки захисту від негативного впливу інфляції на фінансовий стан підприємства:

- формування ринкової ціни та контроль за рівнем витрат. В умовах інфляції тарифи і розцінки встановлюються на короткий проміжок часу;
- вплив на продуктивність праці шляхом автоматизації виробництва і впровадження нових технологій;
- маркетинг (унікати проєктів, окупність яких може затягнутися на роки);
- ефективне управління активами;

– розробка правильної фінансової політики (мінімальна кількість готівкових коштів та дебіторської заборгованості, використання кредиторської заборгованості з ціллю оплати своїх зобов'язань грошима, купівельна спроможність яких занижена. Та не варто доводити кредиторську заборгованість до великих розмірів – стан банкрутства). Під час інфляції вигідно інвестувати кошти в нерухомість;

– фінансовий аналіз та прогнозування [3, с. 52].

Крім того, варто відзначити необхідність коригування фінансової звітності підприємства на вплив інфляції, оскільки в таких умовах вона перестає бути об'єктивною основою для прийняття правильних управлінських рішень.

Підсистема захисту підприємства від валютних коливань, що є складовою стратегії забезпечення його фінансової безпеки в умовах економічної нестабільності, по суті є стратегією управління валютними ризиками підприємства, що включає в себе найбільш актуальні, виходячи з конкретної ситуації підприємства, інструменти управління валютним ризиком.

Варто відзначити, що захист підприємства від валютних коливань у рамках вищезгаданої підсистеми не має зводитися до здійснення хеджування валютних ризиків за допомогою похідних фінансових інструментів, а має також містити варіанти, орієнтовані на підприємства, що не здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, наприклад, перехід з імпоротної сировини/матеріалів на вітчизняні відповідники, зміна чи вдосконалення технології виробництва з метою зменшення споживання енергоносіїв тощо.

Наступним етапом після вибору типу та розробки актуальної стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності є безпосередня її реалізація. По закінченню терміну дії даної стратегії, коли сила негативного впливу фактора економічної нестабільності послаблюється або зовсім зникає, і з'являється необхідність зміни основних напрямків розвитку шляхом розроблення нової стратегії подальшої діяльності підприємства, настає завершальний етап управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності. У рамках цього етапу актуальними є заходи, спрямовані на отримання інформації стосовно ефективності розробленої та реалізованої стратегії, виявленні недоліків в управлінні фінансовою безпекою підприємства з метою їх врахування та недопущення у майбутньому.

Для цього, перш за все, необхідним є оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства, що здійснюється за методикою, описаною у підрозділі 2.1. Проте також важливим елементом цього етапу є детальний аналіз впливу фактора економічної нестабільності на конкретні показники фінансово-господарської діяльності підприємства: майнового стану, ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності

та рентабельності. Аналізуються фактичні значення показників даних груп, а також величина та напрямок їх відхилення від граничних значень, що були закладені у стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Оцінювання ефективності реалізованої стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності здійснюється шляхом порівняння запланованого значення оцінки фінансової безпеки та фактично досягнутого. Якщо було досягнуто заплановане значення, значення вище за планове чи нижче, але в рамках планового рівня фінансової безпеки, стратегію можна вважати ефективною. Якщо ж не було досягнуто навіть мінімального значення запланованого рівня фінансової безпеки, стратегія не є ефективною. І чим на більшу величину відрізняється фактичне значення від планового (у випадку недосягнення), тим більш неефективною є дана стратегія.

Важливою складовою завершального етапу є виявлення недоліків в управлінні фінансовою безпекою. Особливо актуальним це є у випадку неефективності реалізованої стратегії.

Виявлення недоліків стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності включає в себе два напрямки:

а) аналіз фактичних і планових значень показників фінансово-господарської діяльності підприємства, виявлення відхилень. Основною метою в даному випадку є з'ясування причин прорахунків, здійснених у стратегії, та виявлення їх природи: об'єктивна причина непередбачуваних змін зовнішнього середовища підприємства чи помилки, здійснені розробниками стратегії;

б) порівняння прогнозованого та фактичного впливу економічної нестабільності на діяльність підприємства, у тому числі, на вищезгадані показники його фінансово-господарської діяльності. У даному випадку при виявленні розбіжностей особлива увага має приділятися причинам таких змін зовнішнього середовища з метою їх врахування під час наступних розробок стратегій забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності.

Виявлені недоліки мають бути враховані у майбутньому при розробці наступних стратегій забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності з метою підвищення їх ефективності.

Таким чином, управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності являє собою цілеспрямовану діяльність, що полягає у безперервному процесі прийняття та реалізації управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію негативного впливу фактора економічної нестабільності для встановлення та підтримки максимально можливого рівня фінансової безпеки підприємства. Воно може бути поточним (якщо на момент управління фактор економічної нестабільності вже існує) та перспективним (якщо лише є ймовірність

виникнення даного фактора у майбутньому). Його ключовим елементом є розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства, орієнтованої на поточний рівень його фінансової безпеки та економічної нестабільності у державі. Така стратегія по суті являє собою стратегію діяльності підприємства, спрямовану на максимізацію рівня його фінансової безпеки шляхом нейтралізації негативного впливу фактора економічної нестабільності. Залежно від рівнів фінансової безпеки підприємства та економічної нестабільності це може бути стратегія розвитку, стабільності чи скорочення. Враховуючи основні форми впливу економічної нестабільності на фінансову безпеку підприємств, така стратегія має містити наступні складові: підсистему планування та стимулювання збуту продукції, підсистему захисту від інфляції та підсистему захисту від валютних коливань.

3.3 Обґрунтування необхідності застосування елементів теорії ігор при перспективному управлінні фінансовою безпекою підприємства

Аксіомою є твердження про те, що краще запобігти виникненню певних негативних явищ, ніж потім боротися з їх наслідками. Те ж саме можна сказати і в контексті управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності: краще заздалегідь передбачити виникнення цього фактора та мінімізувати його майбутній негативний вплив на фінансову безпеку підприємства, ніж через деякий час намагатися нейтралізувати його вплив, будучи до цього не готовим. Це і лежить в основі перспективного управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності.

Його ключовим етапом є прогнозування рівня економічної нестабільності у майбутньому. Прогнозна оцінка здійснюється за тією ж методикою, що і при поточному управлінні, але інформаційною базою при цьому є прогнози міжнародних фінансових організацій, макроекономічні прогнози Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та експертні прогнози стосовно основних макроекономічних показників. Оскільки один максимально точний прогноз серед значної їх кількості визначити неможливо, то і прогнозних оцінок майбутнього рівня економічної нестабільності має бути декілька. Бажано, звичайно, також володіти інформацією стосовно ймовірності встановлення того чи іншого рівня економічної нестабільності у майбутньому, оскільки це позитивно вплине на правильність вибору оптимальної стратегії підприємства.

Після цього здійснюється розробка альтернативних стратегій, орієнтованих на максимізацію рівня фінансової безпеки підприємства, виходячи з майбутніх умов його зовнішнього макроекономічного середовища.

Як уже зазначалося, при поточному управлінні фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності остаточний

варіант стратегії обирається залежно від рівня останньої та поточного рівня фінансової безпеки. Це може бути стратегія розвитку, стабільності чи скорочення. Проте іноді майбутні макроекономічні умови господарювання підприємства спрогнозувати дуже складно або навіть неможливо. Як наслідок, це зумовлює труднощі в реалізації процесу перспективного управління фінансовою безпекою підприємства, оскільки у такому випадку ускладнюється вибір стратегії його подальшої діяльності. Обрана раніше стратегія діяльності підприємства в майбутньому може стати недоцільною, що в кінцевому підсумку призведе до зниження рівня його фінансової безпеки. З огляду на це, виникає питання розроблення рекомендацій стосовно прийняття стратегічних управлінських рішень у контексті перспективного управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності. Мінімізацію можливих втрат підприємства в майбутньому від реалізації недоцільної стратегії можна забезпечити шляхом застосування при управлінні його фінансовою безпекою в умовах економічної нестабільності теорії ігор з природою.

Розкриємо сутність і особливості застосування теорії ігор з природою при здійсненні перспективного управління фінансовою безпекою підприємства. Першим гравцем у такій грі є підприємство. Його завданням є забезпечення власної фінансової безпеки. Другим гравцем (природою) є макроекономічне середовище підприємства, стан якого залежить від об'єктивної дійсності та змінюється випадково, тобто незалежно від дій першого гравця.

Завданням теорії ігор з природою є розробка рекомендацій для першого гравця, тобто визначення оптимальної для нього стратегії. Під стратегією гравця варто розуміти систему правил, що однозначно визначають його поведінку на кожному кроці в залежності від ситуації, яка складається в процесі гри [101].

Позначимо через A_i ($i=1, 2, 3$) стратегії підприємства. Тоді відповідні стани природи (рівні економічної нестабільності) отримають позначення B_j ($j=1, 2, 3$). Платіжна матриця гри у даному випадку матиме вигляд табл. 3.24.

Таблиця 3.24

Платіжна матриця гри

Стратегія першого гравця (підприємства) (A_i)	Стан природи (рівень економічної нестабільності) (B_j)		
	B_1 (низький)	B_2 (середній)	B_3 (високий)
A_1 (стратегія розвитку)	a_{11}	a_{12}	a_{13}
A_2 (стратегія стабільності)	a_{21}	a_{22}	a_{23}
A_3 (стратегія скорочення)	a_{31}	a_{32}	a_{33}

Джерело: авторська розробка.

Елементи матриці a_{ij} мають бути значеннями певного показника, що відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової безпеки підприємства. На нашу думку, це може бути прогнозне значення прибутку підприємства, зменшене на величину можливої упущеної вигоди (3.18).

$$a_{ij} = P_{ij} - UB_{ij}, \quad (3.18)$$

- де a_{ij} – елемент платіжної матриці;
- P_{ij} – прогнозний обсяг чистого прибутку підприємства у випадку реалізації стратегії A_i та настання умов B_j ;
- UB_{ij} – прогнозна величина упущеної вигоди підприємства у випадку реалізації стратегії A_i та настання умов B_j .

Упущена вигода може виникати в тому випадку, якщо була реалізована стратегія, орієнтована на макроекономічні умови гірші, ніж ті, що є фактично. Наприклад, якщо передбачається високий рівень економічної нестабільності, що характеризується скороченням споживчого попиту, може бути прийняте рішення про зменшення обсягів виробництва з метою запобігання появі залишків нереалізованої продукції та убезпечення себе від збитків. Проте, якщо прогноз не справджується, і макроекономічні умови є кращими за прогнозовані, підприємство реалізує обсяг виробництва менший за можливий, і тому виникає упущена вигода – різниця між можливим прибутком і фактичним.

Виходячи з того, що в теорії ігор не передбачено випадку розробки однакових стратегій першого гравця для різних станів природи, нижченаведені приклади її практичного застосування в управлінні фінансовою безпекою стосуватимуться середньостатистичних підприємств із задовільним або низьким рівнем фінансової безпеки, оскільки саме таким підприємствам доцільно використовувати три різні стратегії при трьох різних рівнях економічної нестабільності (табл. 3.23).

Таким чином, визначивши прогнозне значення показника a_{ij} для середньостатистичного підприємства, отримаємо платіжну матрицю для таких можливих ситуацій:

а) настання тих зовнішніх умов, на які й була розрахована стратегія підприємства, що реалізується ($i=j$: позиції a_{11} , a_{22} , a_{33}). Оскільки в такому разі упущена вигода відсутня, ці три випадки є найбільш сприятливими. Прогнозний обсяг прибутку підприємства зворотно залежить від рівня нестабільності економіки, тобто при посиленні останньої його величина зменшується;

б) настання сприятливіших макроекономічних умов, ніж ті, на які розраховували ($i>j$: позиції a_{21} , a_{31} , a_{32}). У даному випадку може мати місце упущена вигода унаслідок того, що підприємство працює не на повну потужність (скорочено обсяг виробництва, реалізується консервативна інвестиційна політика і т. ін.). Величина упущеної вигоди прямо залежить

від значення різниці між i та j . Іншими словами, чим більше помилка у прогнозі стосовно економічної нестабільності, тим більшою є величина упущеної вигоди;

в) настання гірших умов, ніж ті, на які розраховували ($i < j$: позиції a_{12} , a_{13} , a_{23}). Ці три випадки є найбільш несприятливими для рівня фінансової безпеки підприємства, що обумовлюється його невідповідністю до нестабільності макроекономічних умов. Прогнозне значення показника a_{ij} обернено залежить від величини різниці між j та i . Тобто чим більшою є помилка у прогнозі стосовно економічної нестабільності у державі, тим меншим є значення показника a_{ij} .

Схематично все вищевикладене можна зобразити наступним чином (рис. 3.17).

	V_1	V_2	V_3
A_1	a_{11}	a_{12}	a_{13}
A_2	a_{21}	a_{22}	a_{23}
A_3	a_{31}	a_{32}	a_{33}

Рис. 3.17 – Розподіл позицій платіжної матриці гри за ступенем сприятливості у контексті забезпечення фінансової безпеки підприємства
Джерело: авторська розробка.

Тобто ситуація, якій відповідає значення показника a_{11} , є найсприятливішою (оскільки при низькому рівні економічної нестабільності застосовується орієнтована на нього стратегія), а найнесприятливішою – ситуація, якій відповідає значення показника a_{13} (оскільки при високому рівні нестабільності економіки застосовується стратегія, орієнтована на абсолютно протилежні умови макроекономічного середовища).

Присвоївши кожному елементу a_{ij} ранг, що відображає ступінь сприятливості відповідної ситуації у контексті максимізації рівня фінансової безпеки підприємства, отримаємо наступну платіжну матрицю (3.19):

$$a_{ij} = \begin{pmatrix} 9 & 3 & 1 \\ 6 & 8 & 2 \\ 4 & 5 & 7 \end{pmatrix} \quad (3.19)$$

Оскільки маємо платіжну матрицю з дев'яти елементів, відповідно, найбільш сприятлива ситуація отримує максимальне значення, що дорівнює дев'яти.

Варто зазначити, що наведений вище розподіл позицій платіжної матриці гри за ступенем сприятливості у контексті максимізації рівня фінансової безпеки підприємства є спрощеним відображенням дійсності, як і всі моделі. При складанні такої платіжної матриці фінансовим менеджером конкретного підприємства з певними умовами господарювання значення показника a_{ij} в різних позиціях можуть різнитися в інших пропорціях, ніж записано в матриці (3.19). Проте здійснене ранжування можливих ситуацій за ступенем сприятливості забезпеченню фінансової безпеки середньостатистичного підприємства, на нашу думку, відповідає дійсності.

Після побудови платіжної матриці гри вибір оптимальної стратегії підприємства здійснюється із застосуванням певного критерію.

Якщо відомі ймовірності встановлення того чи іншого рівня економічної нестабільності, обрати необхідну стратегію легше. Для цього можна застосувати критерії Байеса, Гермейєра, Гермейєра-Гурвіца чи Ходжа-Лемана. Якщо ж такі ймовірності невідомі, можна застосовувати критерії Вальда, Гурвіца, Лапласа, Севіджа, критерії максимуму чи добутків.

Критерій максимуму (критерій максимаксу, критерій азартного гравця, критерій оптимізму) ґрунтується на оптимістичних очікуваннях щодо стану природи, тому оптимальною обирається та стратегія, на яку припадає максимальний виграш (формула (3.20)).

$$a_{onm} = \max_i \max_j a_{ij}, \quad (3.20)$$

де a_{onm} – елемент платіжної матриці, що відповідає оптимальній стратегії.

Критерій оптимізму доцільно застосовувати у тих випадках, коли перший гравець має можливість впливати на встановлення того чи іншого стану гравця «природа».

Критерій Вальда (максимінний критерій (ММ-критерій), критерій песимізму) ґрунтується на песимістичних очікуваннях щодо стану природи, тому оптимальною обирається та стратегія, яка в найгірших умовах гарантує максимальний виграш (формула (3.21)).

$$a_{onm} = \max_i \min_j a_{ij} \quad (3.21)$$

Критерій Севіджа теж виражає песимістичну оцінку ситуації. Оптимальною стратегією обирається та, при якій величина максимального ризику мінімізується в найгірших умовах (формула (3.22)).

$$a_{onn} = \min_i \max_j (\max_i a_{ij} - a_{ij}) \quad (3.22)$$

При застосуванні критерію добутків матриця рішень a_{ij} доповнюється новим стовпцем, що містить добутки значень кожного рядка. Обирається той варіант, в рядку якого знаходиться найбільше значення цього стовпця (формула (3.23)).

$$a_{onn} = \max_i \prod_j a_{ij} \quad (3.23)$$

Критерій Гурвіца є критерієм оптимізму-песимізму. Згідно цього критерію оптимальною є стратегія, на яку припадає максимальний середній очікуваний дохід при заданому рівні песимізму/оптимізму (формула (3.24)).

$$a_{onn} = \max_i (\alpha \max_j a_{ij} + (1 - \alpha) \min_j a_{ij}), \quad \alpha \in [0,1], \quad (3.24)$$

де α – ступінь оптимізму.

Критерій Лапласа (критерій Бернуллі-Лапласа) ґрунтується на припущенні, що всі стани природи є рівноймовірними. Оптимальною обирається та стратегія, на яку припадає максимальний середній очікуваний дохід (формула (3.25)).

$$a_{onn} = \max_i \frac{a_{i1} + a_{i2} + a_{i3}}{3} \quad (3.25)$$

Критерій Байєса застосовується у випадку наявності інформації про ймовірності настання різних станів природи. Оптимальною визначається стратегія, на яку припадає максимальний середній очікуваний дохід з урахуванням даних ймовірностей (формула (3.26)).

$$a_{onn} = \max_i \sum_{j=1}^n p_j a_{ij}, \quad (3.26)$$

де n – кількість можливих станів природи;

p_j – ймовірність настання j -го стану природи.

Критерій Ходжа-Лемана спирається одночасно на критерії Вальда та Байсса. У даному критерії враховується параметр достовірності інформації стосовно ймовірностей встановлення різних станів природи. Оптимальною визначається стратегія, на яку припадає максимальний середній очікуваний дохід з урахуванням цього параметру (формула (3.27)).

$$a_{onn} = \max_i (\lambda \sum_{j=1}^n p_j a_{ij} + (1 - \lambda) \min_j a_{ij}), \quad \lambda \in [0,1], \quad (3.27)$$

де λ – параметр достовірності інформації стосовно ймовірностей встановлення різних станів природи.

При застосуванні критерію Гермейера матриця рішень a_{ij} доповнюється ще одним стовпцем, що містить у кожному рядку найменший добуток елементів рядка на ймовірність відповідного стану природи. Обирається той варіант, в рядку якого знаходиться найбільше значення цього стовпця (формула (3.28)).

$$a_{onn} = \max_i \min_j a_{ij} p_j, \quad a_{ij} < 0 \quad (3.28)$$

Причому, варто відзначити, що критерій Гермейера є орієнтованим на величини втрат, тобто від'ємні значення a_{ij} . У випадку ж, якщо серед величин a_{ij} зустрічаються і додатні значення, слід перейти до строго від'ємних значень за допомогою перетворення a_{ij} -а при належним чином підбраному $a > 0$.

Критерій Гермейера-Гурвіца являє собою критерій Гурвіца відносно матриці Гермейера (формула (3.29)).

$$a_{onn} = \max_i ((1 - \alpha) \max_j (a_{ij} p_j) + \alpha \min_j (a_{ij} p_j)) \quad (3.29)$$

Похідні критерії (Ходжа-Лемана, Гермейера-Гурвіца та ін.) є більш надійними, оскільки не є абсолютно оптимістичними чи песимістичними, а спираються на параметр достовірності інформації, ступінь оптимізму тощо. З метою максимізації надійності отриманого результату рекомендується використовувати декілька критеріїв.

Застосувавши вищезгадані критерії до платіжної матриці (3.19), можна визначити універсальну оптимальну стратегію. Її універсальність обумовлюється відсутністю прив'язки до конкретної ситуації, характерної певному підприємству. У такому випадку розв'язок даної гри буде загальною для всіх середньостатистичних підприємств рекомендацією

щодо вибору стратегії поведінки у контексті управління фінансовою безпекою в умовах відсутності інформації стосовно рівня нестабільності економіки в майбутньому.

Отже, не будучи занадто ні оптимістичними, ні песимістичними (ступінь оптимізму $\alpha=0,5$), припустивши, що всі рівні економічної нестабільності мають однакову ймовірність встановлення ($p_1=p_2=p_3=0,33$), але і не відкидаючи варіант хибності цього припущення (параметр достовірності інформації $\lambda=0,5$), визначимо універсальну оптимальну стратегію (табл. 3.25).

Таблиця 3.25

Визначення універсальної оптимальної стратегії підприємства

Критерій Байеса										
	B ₁			B ₂			B ₃			$\sum a_{ij}p_j$
A ₁	9,0			3,0			1,0			4,3
A ₂	6,0			8,0			2,0			5,3
A ₃	4,0			5,0			7,0			5,3
p _j	0,3			0,3			0,3			x
Критерій Ходжа-Лемана										
	B ₁	B ₂	B ₃	$\sum a_{ij}p_j$	$\lambda \sum a_{ij}p_j$	min a _{ij}	$(1-\lambda)\min a_{ij}$	$\lambda \sum a_{ij}p_j + (1-\lambda)\min a_{ij}$		
A ₁	9,0	3,0	1,0	4,3	2,2	1,0	0,5	2,7		
A ₂	6,0	8,0	2,0	5,3	2,7	2,0	1,0	3,7		
A ₃	4,0	5,0	7,0	5,3	2,7	4,0	2,0	4,7		
p _j	0,3	0,3	0,3	x	x	x	x	x		
λ	0,5									
Критерій Гермейсера										
	B ₁	B ₂	B ₃	a _{ij} -10			$(a_{i1}-10)p_1$	$(a_{i2}-10)p_2$	$(a_{i3}-10)p_3$	min (a _{ij} -10)p _j
A ₁	9,0	3,0	1,0	-1,0	-7,0	-9,0	-0,3	-2,3	-3,0	-3,0
A ₂	6,0	8,0	2,0	-4,0	-2,0	-8,0	-1,3	-0,7	-2,7	-2,7
A ₃	4,0	5,0	7,0	-6,0	-5,0	-3,0	-2,0	-1,7	-1,0	-2,0
p _j	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	x	x	x	x

Продовження таблиці 3.25

Критерій максимуму								
	B ₁	B ₂	B ₃	max a _{ij}				
A ₁	9,0	3,0	1,0	9,0				
A ₂	6,0	8,0	2,0	8,0				
A ₃	4,0	5,0	7,0	7,0				
Критерій Бернуллі-Лапласа								
	B ₁	B ₂	B ₃	(a _{i1} +a _{i2} +a _{i3})/3				
A ₁	9,0	3,0	1,0	4,3				
A ₂	6,0	8,0	2,0	5,3				
A ₃	4,0	5,0	7,0	5,3				
Критерій Вальда								
	B ₁	B ₂	B ₃	min a _{ij}				
A ₁	9,0	3,0	1,0	1,0				
A ₂	6,0	8,0	2,0	2,0				
A ₃	4,0	5,0	7,0	4,0				
Критерій Севіджа								
	B ₁	B ₂	B ₃	$\max_i a_{ij} - a_{ij}$			$\max_j (\max_i a_{ij} - a_{ij})$	
A ₁	9,0	3,0	1,0	0,0	5,0	6,0	6,0	
A ₂	6,0	8,0	2,0	3,0	0,0	5,0	5,0	
A ₃	4,0	5,0	7,0	5,0	3,0	0,0	5,0	
Критерій Гурвіца								
	B ₁	B ₂	B ₃	max a _{ij}	α max a _{ij}	min a _{ij}	(1-α)min a _{ij}	α max a _{ij} + (1-α)min a _{ij}
A ₁	9,0	3,0	1,0	9,0	4,5	1,0	0,5	5,0
A ₂	6,0	8,0	2,0	8,0	4,0	2,0	1,0	5,0
A ₃	4,0	5,0	7,0	7,0	3,5	4,0	2,0	5,5
α	0,5							

Продовження таблиці 3.25

Критерій добутків						
	B ₁	B ₂	B ₃	∏ a _{ij}		
A ₁	9,0	3,0	1,0	27,0		
A ₂	6,0	8,0	2,0	96,0		
A ₃	4,0	5,0	7,0	140,0		
Критерій Гермейера-Гурвіца						
	B ₁	B ₂	B ₃	a ₁₁ p ₁	a ₂ p ₂	a ₃ p ₃
A ₁	9,0	3,0	1,0	3,0	1,0	0,3
A ₂	6,0	8,0	2,0	2,0	2,7	0,7
A ₃	4,0	5,0	7,0	1,3	1,7	2,3
p _j	0,3	0,3	0,3	x	x	x
α	0,5					
	max a _{ij} p _j	α max a _{ij} p _j	min a _{ij} p _j	(1-α)min a _{ij} p _j	(1-α)min a _{ij} p _j + α max a _{ij} p _j	
A ₁	3,0	1,5	0,3	0,2	1,7	
A ₂	2,7	1,3	0,7	0,3	1,7	
A ₃	2,3	1,2	1,3	0,7	1,8	

Джерело: авторська розробка.

Систематизуємо результати визначення універсальної оптимальної стратегії підприємства за різними критеріями у табл. 3.26.

Таблиця 3.26

Результати визначення універсальної оптимальної стратегії підприємства за різними критеріями

Назва критерію	Оптимальна стратегія
Критерій максимуму	A ₁
Критерій Вальда	A ₃
Критерій Севіджа	A ₂ , A ₃
Критерій добутків	A ₃
Критерій Гурвіца	A ₃
Критерій Лапласа	A ₂ , A ₃
Критерій Байєса	A ₂ , A ₃
Критерій Ходжа-Лемана	A ₃
Критерій Гермейера	A ₃
Критерій Гермейера-Гурвіца	A ₃

Джерело: складено за розрахунками автора.

Як можна побачити з табл. 3.26, за більшістю критеріїв оптимальною є стратегія А₃, тобто та, що орієнтується на високий рівень економічної нестабільності в майбутньому. Іншими словами, якщо з якихось причин неможливо розрахувати значення показника a_{ij} для конкретного підприємства, а також спрогнозувати рівень нестабільності економіки в майбутньому, доцільніше орієнтуватися на несприятливі умови господарювання (високий рівень економічної нестабільності), оскільки в такому разі величина упущеної вигоди при несправдженні прогнозу буде меншою, ніж сума втрат, обумовлених невідповідністю підприємства, у випадку дійсного настання таких умов.

Наступні етапи перспективного управління фінансовою безпекою підприємства (реалізація обраної стратегії, оцінювання рівня фінансової безпеки та оцінювання ефективності реалізованої стратегії) є аналогічними відповідним етапам поточного управління.

Таким чином, доцільність застосування елементів теорії ігор при управлінні фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності є обґрунтованою і доведеною. Це допоможе мінімізувати втрати або максимізувати виграші підприємства в майбутньому. У випадку ж неможливості отримання базової інформації, необхідної для визначення оптимальної стратегії, доцільніше орієнтуватися на високий рівень економічної нестабільності.

ВИСНОВКИ

Фінансова безпека підприємств є фактором стійкого розвитку економіки держави. В свою чергу, вона теж піддається впливу різноманітних факторів. Негативним фактором, тобто загрозою фінансовій безпеці підприємств може виступати економічна нестабільність у державі. Під нею варто розуміти стан розбалансованості економічної системи держави, що характеризується коливанням макроекономічних показників і нездатністю оперативно реагувати на вплив екзогенних і ендегенних факторів унаслідок порушення існуючих у даній системі взаємозв'язків. Виходячи з основних форм прояву економічної нестабільності, до яких відносяться циклічні коливання економіки, високий рівень безробіття, значні темпи інфляції та валютна нестабільність, на рівень фінансової безпеки підприємств негативний вплив нестабільності економіки може здійснюватися через реалізацію таких основних процесів, як скорочення споживчого попиту, зростання загального рівня цін і знецінення та коливання курсу національної валюти.

З метою захисту підприємства від негативного впливу такої загрози як нестабільність економіки, необхідно здійснювати спеціальне управління його фінансовою безпекою. Управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності являє собою цілеспрямовану діяльність, що полягає у безперервному процесі прийняття та реалізації управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію негативного впливу фактора економічної нестабільності для встановлення та підтримки максимально можливого рівня фінансової безпеки підприємства. Воно може бути поточним (якщо на момент управління фактор економічної нестабільності вже існує) та перспективним (якщо лише є ймовірність виникнення даного фактора у майбутньому).

Управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності має такі етапи реалізації: оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства, оцінювання рівня економічної нестабільності (прогнозне оцінювання при перспективному управлінні), розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки (при перспективному управлінні – розробка декількох альтернативних стратегій та визначення оптимальної), реалізація стратегії, оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства та оцінювання ефективності стратегії.

Оскільки на сьогоднішній день не існує методики оцінювання рівня економічної нестабільності, було запропоновано власний науково-методичний підхід оцінювання останньої, розглядаючи її при цьому як потенційну загрозу фінансовій безпеці підприємств. Згідно даного підходу інтегральний показник оцінки рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств має розраховуватися як сума добутоків оцінок складових економічної нестабільності на певні

коефіцієнти, що відображають ступінь впливовості конкретної складової на фінансову безпеку підприємств. Дані коефіцієнти було визначено за допомогою методу парних порівнянь. Оцінювання складових інтегрального показника здійснюється шляхом пропорційного перетворення фактичних значень відповідних первинних показників у бальні оцінки за цими складовими. З урахуванням сили впливу на рівень фінансової безпеки підприємств промисловості України та взаємної кореляції між факторами було визначено наступні складові інтегрального показника оцінки рівня економічної нестабільності: циклічні коливання економіки (первинний показник – темп приросту фізичного обсягу ВВП), інфляція, безробіття та валютна нестабільність (первинний показник – темп приросту середньорічного значення офіційного курсу української гривні до долара США).

Розроблену методику оцінювання рівня економічної нестабільності як потенційної загрози фінансовій безпеці підприємств України можна використовувати у двох варіантах. Перший варіант є спрощеним і полягає у безпосередньому оцінюванні рівня економічної нестабільності в Україні з використанням уже визначених діапазонів значень показників, які покладено в основу шкал оцінювання складових інтегрального показника. Проте без оновлення адекватність цього варіанту моделі з кожним роком буде знижуватися. Другий, розширений, варіант моделі передбачає визначення за допомогою розробленої методики нових діапазонів значень, актуальних на момент оцінювання.

За результатами застосування розробленої моделі оцінювання рівня економічної нестабільності в Україні за період 1996-2016 рр. найвищі значення оцінки було зафіксовано у 1998-2000, 2009 та 2014-2015 рр. – роках найбільшого розпаду трьох фінансово-економічних криз. Найнижчі ж значення оцінки економічної нестабільності спостерігалися у 2001, 2003, 2004, 2006 та 2007 рр. Оскільки дані результати збігаються з підсумками аналізу основних форм прояву економічної нестабільності в Україні, це свідчить про адекватність розробленої моделі.

Здійснивши оцінювання рівня фінансової безпеки підприємств промисловості України за вдосконаленою методикою, було з'ясовано, що в роки з низьким рівнем економічної нестабільності фінансова безпека вітчизняних промислових підприємств була на достатньому рівні, а при посиленні економічної нестабільності відбувалося зниження рівня їх фінансової безпеки.

Розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки є одним з ключових етапів процесу управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності. Така стратегія по суті являє собою стратегію діяльності підприємства, спрямовану на максимізацію рівня його фінансової безпеки шляхом нейтралізації негативного впливу фактора економічної нестабільності. Залежно від рівнів фінансової

безпеки підприємства та економічної нестабільності це може бути стратегія розвитку, стабільності чи скорочення. Враховуючи основні форми впливу економічної нестабільності на фінансову безпеку підприємств, така стратегія має містити наступні складові: підсистему планування та стимулювання збуту продукції, підсистему захисту від інфляції та підсистему захисту від валютних коливань.

Особливим етапом перспективного управління фінансовою безпекою підприємства є прогнозування майбутнього рівня економічної нестабільності. Проте оскільки іноді майбутні макроекономічні умови господарювання підприємства спрогнозувати дуже складно або навіть неможливо, обрана раніше стратегія діяльності підприємства в майбутньому може стати недоцільною, що в кінцевому підсумку призведе до зниження рівня його фінансової безпеки. Мінімізацію можливих втрат підприємства в майбутньому від реалізації недоцільної стратегії можна забезпечити шляхом застосування при управлінні його фінансовою безпекою теорії ігор з природою.

На основі здійсненого ранжування можливих ситуацій за ступенем сприятливості фінансовій безпеці середньостатистичного підприємства, було визначено універсальну оптимальну стратегію, що є загальною для всіх підприємств рекомендацією стосовно вибору стратегії поведінки у випадку неможливості сформування платіжної матриці для конкретного випадку. Було з'ясовано, що доцільніше орієнтуватися на несприятливі умови господарювання (високий рівень економічної нестабільності), оскільки в такому разі величина упущеної вигоди при несправдженні прогнозу буде меншою, ніж сума втрат, обумовлених непередбачуваністю підприємства, у випадку дійсного настання таких умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев, П. В. Понятия «система», «элемент», «структура» [Текст] / П. В. Алексеев, А. В. Панин // Алексеев П. В. Философия : учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : 2005. – 608 с.
2. Амосов, О. Ю. Формування системи оцінки фінансової безпеки підприємства [Текст] / О. Ю. Амосов // Экономика и управление. – 2012. – №1. – С. 8-13.
3. Андрианов, В. Д. Инфляция: причины возникновения и методы регулирования [Текст] : монография / В. Д. Андрианов. – М. : Издательство: Экономика, 2010. – 184 с.
4. Андрушук, Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны [Текст] : монография / Г. А. Андрушук, П. П. Крайнев ; под. ред. А. Д. Святоцкого. – К. : Ін.Юре, 2006. – 400 с.
5. Аніловська, Г. Я. До питання фінансової безпеки підприємства при залученні капіталу [Текст] / Г. Я. Аніловська, Н. С. Марушко // Науковий вісник НЛТУ України. Серія: Економіка, планування і управління галузі. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 114-122.
6. Антоненко, В. М. Методичні підходи до аналізу фінансової безпеки підприємств паливно-енергетичного комплексу України [Текст] / В. М. Антоненко, Г. О. Портнова // Научные труды ДонНТУ. – 2009. – Вып. 36-1. – С. 297-293.
7. Ареф'єв, В. О. Сутність та особливості фінансової безпеки підприємства як економічної категорії [Текст] / В. О. Ареф'єв // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 32. – С. 167-170.
8. Ареф'єва, О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки [Текст] / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1. – С. 98-104.
9. Ареф'єва, О. В. Планування економічної безпеки підприємств [Текст] / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 170 с.
10. Астаф'єв, О. Ю. Оцінка фінансової безпеки підприємств з урахуванням етапу його розвитку [Текст] / О. Ю. Астаф'єв, К. О. Астаф'єва // Экономика Крыма. – 2012. – № 1(38). – С. 268-271.
11. Базилевич, В. Д. Економічна теорія: Політекономія [Текст] : підручник \ за ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с. – ISBN 966-311-049-X.
12. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління [Текст] / за ред. О. В. Мозенкова. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 272 с.
13. Белінська, Я. В. Теоретичні засади аналізу валютних ризиків [Текст] / Я. В. Белінська // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 10. – С. 34-40.

14. Бендиков, М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) [Текст] / М. Бендиков // Консультант директора. – 2000. – № 2. – С. 17-29.

15. Білик, М. Д. Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці [Текст] / М. Д. Білик // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 8 (83). – С. 129-133.

16. Блакита, Г. В. Оцінка рівня економічної нестабільності при розробці фінансової стратегії [Електронний ресурс] / Г. В. Блакита. – Режим доступу : <https://docs.google.com/viewer?url=http://conference.nuos.edu.ua/catalog/files/lectures/1767.pdf>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

17. Бланк, И. А. Концептуальные основы финансового менеджмента [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.

18. Бланк, И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр: Эльга, 2004. – 784 с. – (Библиотека финансового менеджера). – ISBN 966-521-256-7.

19. Бойкевич, О. Р. Передумови та фактори економічної безпеки торговельного підприємства [Текст] / О. Р. Бойкевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.13. – С. 175-180.

20. Бойко, А. В. Социальная национальная экономика в условиях глобальных трансформаций [Текст] / А. В. Бойко // Социально-экономические и финансовые механизмы обеспечения инновационного развития экономики : тез. докл. III Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, Республика Беларусь, 20–21 сент. 2012 г.) / редкол. : И. И. Кукурудза [и др.]. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2012. – С. 70-71.

21. Бондарчук, Ю. В. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи [Текст] : науково-практ. посібник / Ю. В. Бондарчук, А. І. Марущак. – К. : Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. – 372 с.

22. Боронос, В. Г. Індикатори фінансової безпеки в системі управління інноваційним розвитком економіки: аналіз системних взаємозв'язків [Текст] / В. Г. Боронос // Збірник наукових праць. – №73. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2013. – С. 56-65.

23. Боронос, В. Г. Механізм залучення фінансових ресурсів в умовах кризи платежів [Текст] / В. Г. Боронос, В. Т. Александров, І. Й. Плікус // Економічний часопис ХХІ. – 2014. – № 9-10. – С. 85-88.

24. Боронос, В. Г. Удосконалення існуючих підходів до визначення фінансової кризи підприємства [Текст] / В. Г. Боронос, Ж. В. Деркач // Аналітично-інформаційний журнал «СХІД». Спецвипуск – 2011. – №1 (108). – С. 32-36.

25. Бураковский, И. В. Национальная экономика Украины в кризисном контексте [Текст] / И. В. Бураковский, А. В. Плотников ; худож.-оформитель О. Н. Артёменко // Бураковский И. В. Мировая экономика: глобальный финансовый кризис. – Харьков : Фолио, 2010. – С. 191-208.

26. Бурцев, В. В. Факторы финансовой безопасности России [Текст] / В. В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – С. 55-69.
27. Бухвальд, Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели [Текст] / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25.
28. Валова додана вартість і валовий внутрішній продукт за 2000-2012 рр. СНР-2008 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
29. Валовий внутрішній продукт (1990-2012 рр.) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
30. Валовий внутрішній продукт України за 2013-2017 роки. СНР-2008 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
31. Валовий внутрішній продукт у 2013 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
32. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах (щоквартальні показники) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
33. Варналій, З. С. Проблеми і шляхи забезпечення економічної безпеки України [Текст] / З. С. Варналій // Економіка і управління. – 2001. – № 1. – С. 18-29.
34. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту) [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/Percentlastb_KR.xls. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
35. Васильчак, С. В. Фінансова безпека підприємств аграрного сектора [Текст] / С. В. Васильчак, Б. Б. Бричка, Т. П. Музика, Н. А. Доманська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6. – С. 91-97.
36. Верещагіна, Г. В. Формування системи показників оцінки рівня внутрішньої фінансової безпеки промислових підприємств [Текст] / Г. В. Верещагіна, О. Е. Пономаренко // Управління розвитком : збірник наукових робіт. – Х. : ХНЕУ, 2010. – Випуск 17 (93). – С. 34-37.
37. Воробйов, Ю. М. Прогнозування податкових надходжень в контексті Податкового кодексу України [Текст] / Ю. М. Воробйов, Л. З. Сігшаєва // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції : наук.-практ. журнал. – 2010. – № 4. – С. 13-23.

38. Воробйов, Ю. М. Фінансова безпека організацій рекреаційної сфери [Текст] / Ю. М. Воробйов, О. Г. Блажевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 2. – С. 12-19.

39. Гавкалова, Н. Л. Підходи щодо визначення безпеки підприємства [Текст] / Н. Л. Гавкалова, Ю. С. Чаплигіна // Економіка розвитку. – 2011. – № 4 (60). – С. 68-71.

40. Ганущак, Т. В. Роль фінансової безпеки в економічній безпеці суб'єкта виробничо-господарської діяльності [Текст] / Т. В. Ганущак // Наука й економіка. – 2010. – № 2 (18). – С. 25-30.

41. Гапоненко, В. Ф. Экономическая безопасность предприятия. Подходы и принципы [Текст] / В. Ф. Гапоненко, А. А. Беспалько, А. С. Власков. – М. : Изд. «Ось – 89», 2007. – 208 с.

42. Геєць, В. М. Нестабільність та економічне зростання [Текст] / В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.

43. Гладченко, Т. М. Економічна безпека підприємницької діяльності [Текст] / Т. М. Гладченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», Інститут міжнародних відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 295 – 299.

44. Гладченко, Т. М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Т. М. Гладченко ; Донец. держ. акад. упр. – Донецьк, 2004. – 19 с.

45. Горячева, К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / К. С. Горячева. – К., 2006. – 17 с.

46. Горячева, К. С. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства [Текст] / К. С. Горячева // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2004. – Т. 10. – С. 288-295.

47. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : за станом на 28 березня 2014 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Законодавство України.

48. Грабчук, О. М. Джерела нестабільності розвитку національної економіки України [Текст] / О. М. Грабчук // Альянс наук: вчений – вченому : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 берез. 2012 р. : у 6 т. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2012. – С. 80-83.

49. Гражданское общество и проблемы безопасности России (материалы «круглого стола») [Текст] / В. В. Серебрянников, Ю. И. Дерюгин, Н. Н. Ефимов и др. // Вопросы философии. – 1995. – № 2.

50. Гришко, Н. Є. Методичні аспекти оцінки фінансової складової економічної безпеки підприємства [Текст] / Н. Є. Гришко // Регіональні перспективи. – 2002. – № 1. – С. 112-115.

51. Грунин, О. А. Экономическая безопасность организации [Текст] : учебное пособие / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.

52. Гукова, А. В. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности [Текст] / А. В. Гукова, И. Д. Аникина // Образование и общество. – 2006. – № 3. – С. 98–102.

53. Демченко, І. В. Фінансова безпека суб'єкта господарювання: сутність та умови виникнення [Текст] / І. В. Демченко // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – №1 (6). – С. 35-38.

54. Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності 2008 [Текст] : статистичний збірник / Державний комітет статистики України ; за ред. І. М. Жук. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 326 с.

55. Дмитрієв, І. А. Визначення переліку складових економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / І. А. Дмитрієв, А. О. Близнюк // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць. – 2011. – № 23(1). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2011_23_1/33DmBl.htm. – Бібліотека ім. В. І. Вернадського.

56. Донець, Л. І. Економічна безпека підприємства [Текст] / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учб. літ., 2008. – 240 с.

57. Д'яконова, І. І. Фінансова безпека як складова системи стратегічного управління підприємством [Текст] / І. І. Д'яконова // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць. Випуск 1(14)/2013. – Харків : ХІБС УБС НБУ, 2013. – С. 102-110.

58. Економіка підприємства [Текст] : підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с. – ISBN 966-574-148-9.

59. Економіка підприємства [Текст] : підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. – 3-тє вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 528 с.

60. Економічна безпека [Текст] : навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с. – ISBN 978-966-346-761-0.

61. Економічна безпека України: проблеми та перспективи (матеріали «круглого столу») [Електронний ресурс] / О. Ф. Белов, Г. В. Вишлінський, О. С. Власюк, С. Б. Воронцов, О. В. Гетманов і ін. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/journal/ekon.htm>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

62. Єрмошенко, М. М. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства [Текст] / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева, А. М. Ашуев. – К. : Національна академія управління, 2005. – 78 с.

63. Єрмошенко, М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство [Текст] : наукова монографія / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева; Нац. академія управління. – К. : НАУ, 2010. – 232 с.

64. Жаліло, Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві [Текст] / Я. А. Жаліло // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнарод. відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 24-27.

65. Жаліло, Я. А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації [Текст] / Я. А. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сантисанга, 2001. – С. 141-142.

66. Журавка, Ф. О. Сутність і роль фінансової безпеки суб'єкта підприємництва в контексті забезпечення його економічної безпеки [Текст] / Ф. О. Журавка, Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2012. – Вип. 35. – С. 16 – 24.

67. Забродский, В. Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы [Текст] / В. Н. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-Информ. – 1999. – № 15/16. – С. 35-37.

68. Забродский, В. Н. Экономическая безопасность предприятия [Текст] / В. Н. Забродский. – К. : Рута, 2003. – 268 с.

69. Зиновьев, Ф. В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в агропромышленном комплексе Крыма [Текст] / Ф. В. Зиновьев. – Симферополь : Таврия, 2001. – 260 с.

70. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2013-2016 роки [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

71. Іванілов, О. С. Економіка підприємства [Текст] : підручник / О. С. Іванілов. – 2-ге вид. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 728 с.

72. Иванов, Г. П. Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению [Текст] / Г. П. Иванов. – М. : Изд-во «Закон и право», ЮНИТИ, 1999. – 230 с.

73. Ілляшенко, С. М. Економічний ризик [Текст] : навч. посібник / С. М. Ілляшенко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.

74. Ильяшенко, С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке [Текст] / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12-19.

75. Индексы акций [Електронний ресурс] / Фондова біржа ПФТС. – Режим доступу : <http://www.pfts.com/uk/shares-indexes/?firstDate=01.01.2002&lastDate=31.12.2004>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

76. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2012 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

77. Індекси споживчих цін у 1993-2017 рр. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

78. Індекс ПФТС [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : [http://www.bank.gov.ua/files/4-Financial_markets\(4.4\).xls](http://www.bank.gov.ua/files/4-Financial_markets(4.4).xls). – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

79. Індекс ПФТС: архив значень, експорт в Excel, побудовані графіки [Електронний ресурс] / Investfunds. – Режим доступу : http://investfunds.ua/markets/indicators/indeks-pfts/?f_s%5Bidx%5D=0&f_s%5B_sdate%5D=01.01.2016&f_s%5Bedeate%5D=31.12.2016. – Загл. с екрана.

80. Калькулятор інфляції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_infl_uk/calc_p1d.asp?kat=1. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

81. Камлик, М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект [Текст] : навчальний посібник / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.

82. Капітальні інвестиції (2002-2011рр.) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_u.html. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

83. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2017 роки [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

84. Кириленко, В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки [Текст] : монографія / В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.

85. Кириченко, О. А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах кризи [Текст] / О. А. Кириченко, І. В. Кудря // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 10. – С. 22-26.

86. Кириченко, О. А. Вплив інфляційних процесів на фінансову безпеку підприємства [Текст] / О. А. Кириченко, Ю. Г. Кім // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 13-17.

87. Кириченко, О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання [Текст] : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак та ін. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2008. – 403 с.

88. Кім, Ю. Г. Проблеми управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Ю. Г. Кім // Безпека у XXI столітті. – Львів, 2010. – С. 73-80.

89. Кім, Ю. Г. Фінансові ризики в системі фінансово-економічної безпеки підприємства [Текст] / Ю. Г. Кім // Фінанси. – 2010. – С. 44-46.
90. Клебанова, Т. С. Моделирование финансовых потоков в условиях неопределенности [Текст] : монографія / Т. С. Клебанова, Л. С. Гурьянова, Н. Богониколос, О. Ю. Кононов, Я. Г. Берсуцкий. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2006. – 312 с.
91. Климко, Г. Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект [Текст] : підруч. для студ. екон. спец. вищ. закл. осв. / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко, А. А. Чухно. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1999. – 743 с.
92. Ковалев, Д. Экономическая безопасность предприятия [Текст] / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 11. – С. 48-52.
93. Коженювські, Л. Управління безпекою [Текст] / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1 (31). – С. 147-155.
94. Козак, Л. С. Концептуальні та методичні засади формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства [Текст] / Л. С. Козак, І. В. Багровецька // Економіка і управління. – 2008. – № 13. – С. 97-101.
95. Козак, Ю. Г. Макроекономічна нестабільність: економічний цикл, безробіття та інфляція [Текст] / Ю. Г. Козак, С. С. Шаповал // Козак Ю. Г. Основи економічної теорії : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 150-162.
96. Козаченко, Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення [Текст] : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Лященко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
97. Комаринець, С. О. Оцінювання нестабільності зовнішнього економічного середовища підприємства [Текст] / С. О. Комаринець // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.4. – С. 220-226.
98. Концепція фінансової безпеки України (проект) [Електронний ресурс] / [О.І. Барановський, Ю.О. Блашук, М.І. Пузяк і ін.]. – Режим доступу: <http://www.ufin.com.ua/koncersia/008.doc>. – 12.05.2012. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
99. Копитко, М. І. Фінансова безпека як складова економічної безпеки держави і підприємства [Електронний ресурс] / М. І. Копитко, Н. В. Апанчук. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pravo/72712.doc.htm. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
100. Кракос, Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств [Текст] / Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – №1 (1). – С. 86-97.

101. Красс, М. С. Математика в экономике. Математические методы и модели [Текст] : учебник / М. С. Красс, Б. П. Чупрынов. – М. : Финансы и статистика, 2007. – 544 с. – ISBN 978-5-279-03071-2.

102. Крутов, В. В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва [Текст] / В. В. Крутов. – К. : «Фенікс», 2008. – 406 с.

103. Кузенко, Т. Б. Узагальнення підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Т. Б. Кузенко, О. П. Полтініна. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/6_NITSHB_2011/Economics/10_80537.doc.htm. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

104. Кузенко, Т. Б. Управління фінансовою безпекою підприємства: методичний аспект [Текст] / Т. Б. Кузенко, Н. В. Сабліна, О. Ю. Литовченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Х., 2010. – № 29. – С. 119-124.

105. Кузенко, Т. Б. Фінансова безпека підприємства [Текст] / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов, О. Ю. Литовченко. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 300 с.

106. Кузнецов, В. Н. Социология безопасности [Текст] : учебн. пособ. / В. Н. Кузнецов. – М. : КДУ, 2009. – 422 с.

107. Кузнецова, Т. В. Інтегральна оцінка фінансової безпеки підприємства [Текст] / Т. В. Кузнецова, Ю. Г. Ткачук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія : Економіка. – 2010. – Випуск 3 (51). – С. 105-110.

108. Куцик, В. І. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління: проблеми забезпечення [Текст] / В. І. Куцик, А. І. Бартиш // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.4. – С. 250-255.

109. Кучеренко, О. О. Інтегрований методичний підхід визначення рівня економічної безпеки підприємств транспортного машинобудування України на основі оцінки їх фінансової складової [Текст] / О. О. Кучеренко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 28. – С. 161-168.

110. Кушнарєнко, Т. Н. Інфляція в Україні: причини и пути преодоления [Текст] / Т. Н. Кушнарєнко // Актуальні проблеми сучасного розвитку України: соціальні, економічні та правові аспекти : матеріали міжвузівської наукової конференції викладачів і студентів. – Донецьк : ДонНТУ, 2008, С. 87-88.

111. Лаврова, Ю. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства [Текст] / Ю. В. Лаврова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 127-130.

112. Лень, Г. С. Методологія аналізу та запобігання фінансовим ризикам підприємства [Текст] / Г. С. Лень // Наукові праці НДФІ. – 2000. – № 9. – С. 99-105.

113. Литовченко, О. Ю. Оптимізація структури капіталу як складова стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства [Текст] / О. Ю. Литовченко, С. А. Макуха // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 134-136.

114. Лопатин, А. К. Системный анализ экономических циклов Украины, России, Германии, США на фоне мирового финансового кризиса 2007 – 2009 гг. (статистические аспекты) [Текст] / А. К. Лопатин, О. Б. Черненко // Искусственный интеллект. – 2010. – № 3. – С. 494-500.

115. Лоханова, Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку [Текст] / Н. Лоханова // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 52-56.

116. Лысенко, Ю. Г. Корпоративное управление крупным промышленным комплексом [Текст] / под общ. ред. Ю. Г. Лысенко и В. Н. Андриенко. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2003. – 327 с.

117. Магас, Н. В. Фактори формування середовища фінансової безпеки суб'єктів господарювання [Текст] / Н. В. Магас // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.15. – С. 261-264.

118. Макаренко, М. І. Друга хвиля кризи : локальні наслідки глобальної нестабільності [Текст] / М. І. Макаренко // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків : тези доповідей та виступів міжнародної науково-практичної конференції 20-21 жовтня 2011 р. / НБУ, Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ун-т банківської справи, Черкаський ін-т банківської справи Університету банківської справи. – Черкаси : Вид.Чабаненко Ю.А., 2011. – С. 102-103.

119. Макаренко, М. І. Нестабільність фінансових ринків і волатильність реального сектора в умовах світової кризи [Текст] / М. І. Макаренко // Вісник Академії митної служби України (Економіка). – 2009. – №2. – С. 15-20.

120. Маламедов, С. А. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур [Текст] : дис. ... к.э.н.: спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством / С. А. Маламедов. – СПб., 2002. – 187 с.

121. Мамалуй, О. О. Основи економічної теорії [Текст] : підручник / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 479 с. – ISBN 966-667-102-6.

122. Мартюшева, Л. С. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління [Текст] / Л. С. Мартюшева, Т. Е. Петровська, Н. І. Трихліб // Коммунальное хозяйство городов. – 2006. – № 71. – С. 235-238.

123. Марченко, О. М. Аналіз зовнішнього середовища в системі управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / О. М. Марченко // Вісник Львівського університету. – Сер. : Економічна. – 2004. – Вип. 33. – С. 370-379.

124. Матвійчук, Л. О. Концептуальні аспекти фінансової безпеки підприємства [Текст] / Л. О. Матвійчук // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 4 (18). – С. 133-136.

125. Мельник, О. О. Дослідження сучасних тенденцій та визначення методологічних основ забезпечення економічної безпеки підприємства [Текст] / О. О. Мельник // Економіка розвитку. – 2011. – № 3 (59). – С. 115-118.

126. Миколайчук, А. Б. Сутність моніторингу фінансової безпеки в системі управління суб'єкта підприємництва [Текст] / А. Б. Миколайчук // Управління розвитком. – 2011. – № 5 (102). – С. 59-61.

127. Минаев, Г. А. Безопасность организации [Текст] : учеб. пособие / Г. А. Минаев. – М. : Лоос, 2008. – 368 с. – (Новая университетская библиотека).

128. Могиліна, Л. А. Вплив економічної нестабільності на реалізацію фінансових інтересів підприємства [Текст] / Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції (30-31 жовтня 2014 р.) / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2014. – С. 121-123.

129. Могиліна, Л. А. Доцільність і особливості застосування теорії ігор при управлінні фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності [Текст] / Л. А. Могиліна // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – С. 254-261.

130. Могиліна, Л. А. Застосування теорії ігор при управлінні фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності [Текст] / Л. А. Могиліна // Теоретичні та прикладні аспекти аналізу фінансових систем: Збірник тез XIV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів та студентів, 26-27 березня 2014 року / Відп. за вип. В. В. Рисін; Львівський інститут банківської справи Національного банку України. – Львів, 2014. – С. 559-560.

131. Могиліна, Л. А. Методичні аспекти оцінки рівня економічної нестабільності як фактора негативного впливу на фінансову безпеку промислових підприємств [Текст] / Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2013. – Вип. 37. – С. 305-318.

132. Могиліна, Л. А. Науково-методичні засади оцінювання рівня фінансової безпеки промислових підприємств України [Текст] / Л. А. Могиліна // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 203-210.

133. Могиліна, Л. А. Науково-теоретичні основи економічної нестабільності у контексті її впливу на фінансову безпеку підприємств

[Текст] / Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми, 2014. – Вип. 39. – С. 127-134.

134. Могиліна, Л. А. Основи управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності [Текст] / Л. А. Могиліна // «Україна – Бельгія – Європейський Союз: сучасно і перспективно». Сборник с докладами от международна научна конференция. Том 1. Варна – Херсон: Издательство «Наука и экономика», 2014. – С. 284-288.

135. Могиліна, Л. А. Підвищення ролі системи управління фінансовою безпекою підприємства в умовах економічної нестабільності [Текст] / Л. А. Могиліна // Фінансова безпека в системі забезпечення національних інтересів: проблеми та перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 18 – 19 квітня 2012 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2012. – С. 22-24.

136. Могиліна, Л. А. Розробка дискримінантної моделі оцінки рівня економічної нестабільності в Україні як фактора негативного впливу на фінансову безпеку промислових підприємств [Текст] / Л. А. Могиліна // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики : Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : «АртДрук», 2013. – С. 151-153.

137. Могиліна, Л. А. Роль і місце фінансової складової в системі економічної безпеки суб'єкта підприємництва [Текст] / Л. А. Могиліна // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2012 року) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2012. – С. 130-132.

138. Могиліна, Л. А. Система загроз фінансовій безпеці сучасних підприємств [Електронний ресурс] / Л. А. Могиліна // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_1_72.pdf. – Бібліотека ім. В. І. Вернадського.

139. Могиліна, Л. А. Слабкі сторони підприємств промисловості України у контексті забезпечення їх фінансової безпеки [Текст] / Л. А. Могиліна // «Ольвійський форум – 2013: «Світова криза: прояви, наслідки, шляхи подолання» : тези. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – С. 61-64.

140. Могиліна, Л. А. Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності [Текст] / Л. А. Могиліна // Економіка підприємства : сучасні проблеми теорії та практики : Матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 вересня 2014 р. – Одеса, Атлант, 2014. – С. 109-110.

141. Могиліна, Л. А. Сутність і співвідношення понять «загроза» та «ризик» у системі фінансової безпеки підприємства [Текст] / Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 жовтня 2013 р.) : в 2 т. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – Т. 2. – С. 117-119.

142. Могиліна, Л. А. Універсальна стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах непрогнозованості макроекономічного середовища [Текст] / Л. А. Могиліна // Проблеми розвитку економіки: оцінка та перспективи вирішення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 11-12 липня 2014 р.). – Дніпропетровськ : НО «Перспектива», 2014. – С. 102-104.

143. Могиліна, Л. А. Циклічні коливання в економіці України як форма прояву економічної нестабільності [Текст] / Л. А. Могиліна // Економіка. Фінанси. – 2014. – №2/1. – С. 30-36.

144. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство [Текст] : монографія / В. М. Гець, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін.; за ред. Гейця В. М. – Харків : ВД «НЖЕК», 2006. – 240 с.

145. Мойсеєнко, І. П. Управління інтелектуальним потенціалом [Текст] : монографія / І. П. Мойсеєнко. – Л. : Аверс, 2007. – 303 с.

146. Мунтіян, В. І. Економічна безпека України [Текст] : монографія / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 463 с.

147. Нагорна, І. І. Оцінка стійкої економічної безпеки промислового підприємства [Текст] / І. І. Нагорна // Економічний простір. – 2008. – № 19. – С. 243-255.

148. Надходження податків і зборів [Електронний ресурс] / Державна фіскальна служба України. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatviv-i-zboriv--obovuz/nahodjennya-podatviv-i-zboriv/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

149. Наявність і стан основних засобів [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

150. Небава, М. І. Теорія макроекономіки [Текст] : навч. посібник / М. І. Небава. – К. : Слово, 2003. – 535 с. – ISBN 966-8407-15-6.

151. Необоротні активи підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

152. Нусінова, О. В. Оцінка фінансової безпеки підприємств з урахуванням інтересів власників [Текст] / О. В. Нусінова // Академічний огляд. – 2011. – № 2 (35). – С. 60-64.

153. Оборотні активи за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

154. Ожаровський, О. Забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах кризи [Електронний ресурс] / О. Ожаровський. – Режим доступу : <http://libfor.com/index.php?newsid=307>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

155. Орлов, П. І. Основи економічної безпеки фірми [Текст] / П. І. Орлов. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – 284 с.

156. Орлова, В. В. Ідентифікація загроз фінансовій безпеці підприємства [Текст] / В. В. Орлова // Науковий вісник НЛТУ України. Серія: Економіка, планування і управління галузі. – 2011. – Вип. 21.13. – С. 267-273.

157. Основні показники ринку праці (річні дані) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

158. Основні статистичні показники зі статистики праці [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

159. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) [Текст] / под. ред. Е. А. Олейникова. – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

160. Отрошко, Ю. Механізм управління фінансовою безпекою підприємств: вітчизняний та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Ю. Отрошко. – Режим доступу : <http://www.teologia.org.ua/20110921205/statt%D1%96/studenti/mexan%D1%96zm-upravl%D1%96nnya-f%D1%96nanso-voyu-bezpekoyu-p%D1%96dpri%D1%94mstv-v%D1%96tchiznyaniie-ta-zarub%D1%96jniie-dosv%D1%96d-205.html>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

161. Офіційний курс валют [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?formType=searchPeriodForm&time_step=daily¤cy=169&periodStartTime=01.01.1996&periodEndTime=31.12.2013&outer=table&execute=%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

162. Палехова, В. А. Макроекономіка [Текст] : навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 304 с. – ISBN 966-336-030-5.

163. Пантелєєв, В. П. Теоретичні та практичні основи побудови фінансової безпеки суб'єктів підприємництва [Текст] / В. П. Пантелєєв, М. Г. Лепілін // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. Серія : Економічні науки. – 2012. – № 102. – С. 246-252.

164. Папехин, Р. С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий [Текст] / Р. С. Папехин // Взгляд молодых ученых на экономические и финансовые реформы в России : сб. ст. – Волгоград : Волгоградское научное изд-во, 2007. – 27 с.

165. Папехин, Р. С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия [Текст] : дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит / Р. С. Папехин. – Волгоград, 2007. – 176 с.

166. Парфентій, Л. А. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства в умовах нестабільності економіки / Л. А. Парфентій, П. О. Парфентій // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 груд. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2017. – С. 413-416.

167. Пастернак-Таранушенко, Г. Економічна безпека підприємства в умовах ринку [Текст] / Г. Пастернак-Таранушенко, Г. Лобза // Вісник НАН України. – 1994. – № 7-8.

168. Петренко, Л. М. Взаємозв'язок фінансової безпеки та фінансової стійкості підприємства [Текст] / Л. М. Петренко // Економіка та підприємництво : зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. – 2010. – Вип. 24. – С. 232-243.

169. Петренко, Ю. М. Основи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в транзакційному середовищі [Текст] / О. М. Костюк, Ю. М. Петренко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2011. – № 4.

170. Петрина, О. Б. Методичні засади оцінювання фінансової безпеки підприємства [Текст] / О. Б. Петрина // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 229-237.

171. Підхомний, О. М. Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання [Текст] / О. М. Підхомний, Л. С. Яструбецька // Економічні науки : зб. наук. праць. – Сер. : Облік і фінанси. – 2007. – Вип. 23. – С. 234-237.

172. Підхомний, О. М. Типологія загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємницької діяльності [Текст] / О. М. Підхомний, Н. О. Микитюк, І. П. Вознюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2007. – № 605. – С. 119– 123.

173. Пластун, О. Л. Методологічні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки [Текст] / О. Л. Пластун // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції (22-23 листопада 2007 р.) : у 2-х т. : Т. 1. – С. 69-71.

174. Пластун, О. Л. Розвиток системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва [Текст] : дис. на здоб. наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит /

О. Л. Пластун ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2007. – 250 с.

175. Пластун, О. Л. Система фінансової безпеки суб'єктів підприємництва [Текст] / О. Л. Пластун // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2007. – № 1. – С. 100-107.

176. Пластун, О. Л. Якісні методи діагностики в системі фінансової безпеки суб'єктів підприємництва [Текст] / О. Л. Пластун // Вісник Української академії банківської справи. – 2007. – № 1 (22). – С. 40-44.

177. Погосова, М. Ю. Діагностування безпеки промислового підприємства у тривірневій системі фінансових відносин [Текст] : монографія / І. Б. Медведєва, М. Ю. Погосова. – Харків : ХНЕУ, 2011. – 264 с.

178. Погосова, М. Ю. Методичний підхід до визначення резерву запасу міцності щодо збереження поточного рівня фінансової безпеки підприємства [Текст] / М. Ю. Погосова // Вісник економіки транспорту і промисловості УДАЗТ. – 2010. – Вип. 29. – С. 351–355.

179. Пойда-Носик, Н. Н. Використання системного підходу в управлінні фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Н. Н. Пойда-Носик // Науковий вісник ужгородського університету. – 2011. – № 3. – С. 158-163.

180. Пойда-носик, Н. Н. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та її роль в забезпеченні національної економічної безпеки [Текст] / Н. Н. Пойда-Носик // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2011. – № 1 (55). – С. 340-342.

181. Показники виконання бюджету України [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?&cat_id=77643&stind=1. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

182. Половнев, К. С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия [Текст] : дис. ... к.э.н.: спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством / К. С. Половнев. – Екатеринбург, 2002. – 134 с.

183. Полтніна, О. П. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємств: методичний аспект [Текст] / О. П. Полтніна, А. В. Нескута // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 161-163.

184. Пономарьов, В. П. Формування механізму забезпечення економічної безпеки [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами / В. П. Пономарьов ; Східноукраїнський державний університет. – Луганськ, 2000. – 27 с.

185. Пономаренко, О. Е. Аналіз рівня фінансової безпеки промислових підприємств у контексті удосконалення стратегії її

забезпечення [Текст] / О. Е. Пономаренко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 169-173.

186. Пономаренко, О. Е. Теоретичні аспекти фінансової безпеки підприємств [Текст] / О. Е. Пономаренко // Економіка розвитку. – 2010. – № 1 (53) – С. 77-80.

187. Пономаренко, О. Е. Формування інтегральних показників оцінки рівня зовнішньої фінансової безпеки суб'єктів господарювання промисловості [Текст] / О. Е. Пономаренко // Управління розвитком : зб. наук. пр. – Х. : ХНЕУ, 2011. – Випуск 22 (119). – С. 62-66.

188. Пономаренко, О. Е. Формування простору індикаторів оцінки рівня зовнішньої фінансової безпеки в контексті підвищення інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання промисловості [Текст] / О. Е. Пономаренко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 3. – С. 107-110.

189. Портнова, Г. О. Фінансова безпека підприємств: сучасні погляди щодо сутності та оцінки [Текст] / Г. О. Портнова, В. М. Антоненко // Зб. наук. праць Нац. ун-ту державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 347-357.

190. Приймак, В. І. Економіко-математичні методи оцінювання природного рівня безробіття [Текст] / В. І. Приймак, Н. М. Ковалевич // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6. – Т. 2. – С. 13-19.

191. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. – Законодавство України.

192. Про службу безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб [Електронний ресурс] : Проект Закону України від 01.07.2004 № 5738 / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=18588. – Законодавство України.

193. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

194. Рудницька, О. В. Аналіз причин виникнення фінансово-економічної кризи в національній економіці [Електронний ресурс] / О. В. Рудницька. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_2/Rudnyts'ka.pdf. – Бібліотека ім. В. І. Вернадського.

195. Сабліна, Н. В. Формування стратегічних карт в рамках реалізації процесу управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Н. В. Сабліна, Т. Б. Кузенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 4. – С. 326-331.

196. Савченко, Т. Г. Дослідження економічних циклів найбільших економік СНД на основі процедури Брай-Бошена [Текст] / Т. Г. Савченко,

І. П. Манжула // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 9. – С. 289-299.

197. Савченко, Т. Г. Застосування антициклічної грошово-кредитної політики Національним банком України [Текст] / Т. Г. Савченко // Фінансові та соціально-політичні проекти модернізації суспільства в умовах відновлення економічного зростання : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції – Ірпінь (Люблін) / Національний університет ДПС України. – Ірпінь, Люблін, 2011. – С. 124-126.

198. Савченко, Т. Г. Циклічність економічних процесів та вплив Національного банку України на фази економічних циклів [Текст] / Т. Г. Савченко // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 6. – С. 38-45.

199. Сацук, В. І. Антициклічне регулювання економіки України в сучасних умовах волатильності міжнародних ринків [Текст] / В. І. Сацук // Міжнародна економічна політика. – 2009. – № 1-2 (10-11). – С. 129-157.

200. Свелеба, Н. А. Дослідження впливу нестабільності економічного середовища на стан туристично-рекреаційного бізнесу України [Текст] / Н. А. Свелеба, О. В. Килин // Вісник ДІТБ. – 2012. – №16. – С. 210-214.

201. Слав'юк, Р. А. Фінанси підприємств [Текст] : навчальний посібник / Р. А. Слав'юк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 406 с.

202. Словник іншомовних слів [Текст] / за заг. ред. О. С. Мельничука. – К., 1974. – 431 с.

203. Статистика страхового ринка України [Електронний ресурс] // Фориншурер. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/stat/>. – Загл. с екрана.

204. Статистичний Додаток: відсоткові ставки [Електронний ресурс] / CASE Україна // Економіка України: тенденції, оцінки, прогнози. – 2006. – № 1. – С. 43. – Режим доступу : <http://www.case-ukraine.com.ua/u/db/17079c6287c41dc6ecbcd69605515e6e.pdf>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

205. Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності (щоквартальна інформація) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

206. Судакова, О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140-148.

207. Судоплатов, А. П. Безопасность предпринимательской деятельности [Текст] / А. П. Судоплатов, С. В. Лекарев. – М. : ОПМА – ПРЕСС, 2001. – 382 с.

208. Сумароков, В. Н. Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования [Текст] / В. Н. Сумароков. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 224 с. – ISBN 5-279-01627-6.

209. Трескунов, О. Б. Теоретичні аспекти фінансової безпеки промислових підприємств [Текст] / О. Б. Трескунов // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 172. – С. 111-115.

210. Філімоненков, О. С. Фінанси підприємств [Текст] : навч. посіб. / О. С. Філімоненков ; МАУП. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : МАУП, 2004. – 328 с. – ISBN 966-608-465-1.

211. Фокіна, Н. П. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості [Текст] / Н. П. Фокіна, В. І. Бокій // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 8. – С. 111-114.

212. Фоменко, А. В. Фінансова безпека підприємства: адаптація поняття до сучасних умов розвитку економіко-правової держави [Текст] / А. В. Фоменко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 182-184.

213. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

214. Черниш, О. В. Фінансова безпека підприємства в умовах кризового середовища [Текст] / О. В. Черниш, І. О. Тарасенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – Т. 2. – С. 117-119.

215. Чернявський, О. П. Інфляція в Україні за умов фінансової кризи [Текст] / О. П. Чернявський, Т. П. Гудзь // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 180-183.

216. Чібісова, І. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / І. В. Чібісова, Є. М. Івашина. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppci/2011_31/Chibis.pdf. – Бібліотека ім. В. І. Вернадського.

217. Чопко, Н. А. Система управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Н. А. Чопко, О. Г. Жук // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 40. – С. 320 – 322.

218. Шапкин, А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций [Текст] / А. С. Шапкин, В. А. Шапкин. – 7-е изд. – М. : «Дашков и К», 2009. – 323 с.

219. Штамбург, Н. В. Складові економічної безпеки підприємства [Текст] / Н. В. Штамбург // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1(4). – С. 490-496.

220. Штембуляк, Д. О. Основи формування фінансової складової економічної безпеки підприємства в умовах трансформаційної кризи української економіки [Електронний ресурс] / Д. О. Штембуляк. – Режим доступу : http://www.economy-confer.com.ua/full_article/590/. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

221. Шумська, С. С. Економетрична оцінка природного рівня безробіття в економіці України [Текст] / С. С. Шумська // Наукові

записки : том 20. Спеціальний випуск : у двох частинах. Частина 2 / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : КМ «Academia», 2002. – С. 415-417.

222. Щетинін, А. І. Економічні цикли [Текст] / А. І. Щетинін // Щетинін А. І. Політична економія : підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 335-340.

223. Щетинін, А. І. Інфляція в Україні та її особливості [Текст] / А. І. Щетинін // Щетинін А. І. Гроші та кредит : підручник. – видання 4-те, перероблене та доповнене. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – С. 180-183.

224. Экономическая и национальная безопасность [Текст] : учебник / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2004. – 768 с.

225. Юрович, Л. Економічна безпека підприємства: сутність, чинники впливу, основні проблеми [Текст] / Л. Юрович // 66-та студентська науково-технічна конференція. Секція «Економіка і менеджмент» : збірка тез доповідей. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 234-237.

226. Altman, E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy [Text] / E. I. Altman // Journal of Finance. – September 1968.

227. Altman, E. I. Zeta Analysis: A New Model to Identify Bankruptcy Risk of Corporation [Text] / E. I. Altman, R. G. Haldeman, P. Narayanan // Journal of Banking and Finance. – June 1977.

228. Argenti, J. Corporate Collapse [Text] / J. Argenti. – New York : McGraw – Hill, 1976.

229. Beaver, W. H. Financial ratios as predictors of failure [Text] / W. H. Beaver // Empirical research in Accounting: Selected studies, Supplement to Journal of Accounting Research. – 1966.

230. Pogosova, M. Information and methodical support evaluation of the bank financial safety [Text] / I. Medvedeva, M. Pogosova // Економіка розвитку. – 2013. – № 4. – С. 76-80.

231. Taffler, R. J. The assessment of company solvency and performance using a statistical model [Text] / R. J. Taffler // Accounting and business research. – Autumn 1983.

232. Wymeersch, Eddy Corporate governance and financial stability [Text] / Eddy Wymeersch // IMF Working Paper Series. – 2008. – WW/08/11. – P. 1-13.

Наукове видання

ПАРФЕНТІЙ Людмила Анатоліївна

**УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ
БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ
В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Монографія

За редакцією автора

Підп. до друку 08.04.2019. Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 10,59. Тираж 300 пр. Вид № 3

Видавець:

ВВП «Мрія», 40000, м. Суми, вул. Кузнечна, 2.

Тел.: 22-13-23, 679-215.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 2765 від 15.02.2007 р.

Віддруковано у ТОВ «Видавничий дім «Ельдорадо»
40020, м. Суми, вул. Ковпака, 4.

(Зареєстровано виконавчим комітетом

Сумської міської ради 31.01.2011 № 10077357152)

Тел./факс: (0542) 22-34-37